

МАТЕРІАЛИ ІІІ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ»**

(7-8 жовтня 2016 року)

Дніпропетровськ
2016

УДК 159.9(063)
ББК 88.0я43
А 43

Актуальні питання сучасної психології. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 7-8 жовтня 2016 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – 124 с.
ISBN 978-966-916-144-4

У збірнику представлені матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної психології». Розглядаються загальні питання психології, історії психології, соціальної психології, психофізіології, психології соціальної роботи, медичної психології, педагогічної та вікової психології, психології діяльності в особливих умовах та інші.

Збірник призначено для науковців, викладачів, аспірантів та студентів, які цікавляться психологічними науками та соціологією, а також для широкого кола читачів.

УДК 159.9(063)
ББК 88.0я43

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Алиева Сямра Исмаил кызы ОСОБЕННОСТИ МЕНТАЛЬНОСТИ НА УРОВНЕ САМООЦЕНКИ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ.....	6
Лукоянов П.О. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ.....	10
Маркова И.В. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	14
Шаповал Я.Г., Кубриченко Т.В. КАР'ЄРНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ ДОНЬОК НЕПРАЦЮЮЧИХ ЖІНОК.....	19
Шевелев В.В. СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК КАТЕГОРИЯ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ.....	24
Шрамко І.А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МАТЕРІ ТА ДИТИНИ В ПЕРІОД ГРУДНОГО ВИГОДОВУВАННЯ.....	28
Яковлєва М.В. ДО ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМФОРТУ В ІНШОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	32

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ

Ільчук М.С. ТВОРЧИСТЬ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВАГІТНИХ. ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНА СТОРОНА МАТЕРИНСТВА	37
--	----

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Гринько Н.В., Андрушак А.І., Груба Т.П. ДОСВІД РАНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО КОНТАКТУ	42
Компанович М.С. ДЕПРЕСИВНІ СТАНИ ЯК КОМПОНЕНТ СЕРЦЕВО-СУДИННИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	45
Манилов И.Ф. МУЛЬТИМОДАЛЬНАЯ СУГГЕСТИВНАЯ КОРРЕКЦИЯ ДИСФУНКЦИОНАЛЬНЫХ МЫСЛЕЙ.....	50
Уніченко А.В., Паначук А.Ю. ОЦІНКА І КОРЕКЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ СТАРШОКЛАСНИКІВ	55

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Ворысенко Л.Н. UKRAINIAN CULTURE: INDIVIDUALISM OR COLLECTIVISM?	59
Мульована Л.І. МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВТРУЧАННЯ У РОБОТІ З УЧАСНИКАМИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	64
Яцина О.Ф. САМОРЕФЕРЕНТНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДИСКУРСИВНИЙ КОНСТРУКТ ПРАКТИКИ ТА КОНСТИТУЮВАННЯ СЕБЕ	67

ЮРИДИЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Петровська І.Р. ВІДМІННОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВІД ЕТНІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ	72
Шкраб'юк В.С. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ	76

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Жадько В.Р. ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ	80
Каменчук Л.О. СТРАТЕГІЇ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ В СТРУКТУРІ ЗНАНЬ ОСОБИСТОСТІ	85
Малихіна О.А. ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ САМОПОВАГИ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ	89
Пелюстки М.І. ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЯВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ	92
Повалій Л.В. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН	95
Тихомирова А.А. КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА	99
Хоменко Н.В. ОСОБЛИВОСТІ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ТА ЇХ СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	104
Шестопад І.А. ПОНЯТТЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЖІНОК У РУСЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ	107

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Перепада О.М.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПСИХОЛОГА В ПЕРІОД
КОНФЛІКТУ В КРАЇНІ..... 111

Яновська О.Є.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПИТУВАННЯ
ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ФІЛЬТРАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АТО..... 114

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ; ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Грубі Т.В.

ПРОФЕСІЙНА АВТОНОМНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ
ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ
ВИЩОЇ ШКОЛИ 118

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

Алиева Сямра Исмаил кызы

докторант,

Бакинский государственный университет (Баку, Азербайджан)

ОСОБЕННОСТИ МЕНТАЛЬНОСТИ НА УРОВНЕ САМООЦЕНКИ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Ментальность человеческого сознания имеет многогранное проявление. Указанные вопросы исследуются в самых различных направлениях не только психологами, но и представителями многих научных сфер. Комплексный анализ проявления сознания человека как на рациональном, теоретическом, или рассудочном, так и на практическом уровнях имеет большое значение для определения таких понятий, как коллективное бессознательное (по К. Юнгу), синергетика разумного, ноосфера (по В. Вернадскому), общественная психология, в том числе психология толпы, общественная идеология, религиозное сознание и т.д.

Процесс формирования ментальности занимает всю сознательную жизнь человека и особенно важным этапом является молодость, на который попадает процесс обучения на различных ступенях системы образования. Образование имеет большое значение в деле социализации личности, подготовки ее к сознательной общественной жизни, как гражданина и как личности. Не случайно, что исследователи проявляют постоянный интерес к данной проблеме, учитывая, что в каждом регионе мира она складывается по-разному. В частности, исследователи из Дагестана выявили, что «есть существенные различия на уровне статистической значимости по параметрам самооценки типов атрибуции у студентов, отличающихся по атрибутивному стилю (оптимистическому или пессимистическому). Обнаружено, что студенты с оптимистическим стилем выгодно отличаются по типу атрибуции (атрибуция к усилию) по сравнению со студентами с пессимистическим, у которых доминирует неблагоприятный (внешний, неконтролируемый) тип атрибуции» [1, с. 15].

Совершенно правильно подчеркивается, что «для студентов с пессимистичным атрибутивным стилем к концу учебного года в

случае наличия тех или иных успехов в учебной деятельности ключевыми представляются факторы «трудностей учебы» и «везения» (удачи). То есть пессимисты соотносят причины успехов в учебе с факторами, лежащими за пределами внутренних ресурсов; причины успеха лежат во внешней среде, они могут быть случайными и независимыми от самого студента – «мне повезло», «задания были легкие» и прочее» [1, с. 18]. Считается также, что самооценка студентов растет от курса к курсу, и на этот процесс оказывает значительное влияние среда вуза, а также уровень довузовской подготовки студента, его мотивация на будущую работу [2].

Маленов А. А. считает, что «на этапе выбора личностью профессии «психолог», многие из указанных конструктов являются достаточно оформленными, и, как правило, осознаются опитантами как профессионально важные, требующие дальнейшего развития в процессе получения соответствующего образования. При этом обнаруживается заметная динамика приоритетности того или иного качества и уровень его развития в зависимости от этапа учебно-профессиональной подготовки будущих психологов.

Профессионально важные качества самосознания, выделенные в качестве приоритетных самими студентами-психологами, это: самоуважение, уверенность в себе и самопонимание, способность к рефлексии, ответственность, уровень социальной зрелости личности» [3]. Он подчеркивает, что «первоначально самосознание студентов психологического факультета направлено на себя, достижение своих личных, субъективно значимых целей, затем под воздействием обучения начинает служить целям деятельности будущего специалиста за счет формирования его профессионально важных компонентов» [там же].

Если обобщить данные исследований, проводимых учеными разных стран, то можно отметить следующее: формирование личности специалиста – достаточно сложный процесс, он связан с осознанием личностного роста, формированием многочисленных ментальных проявлений становления характера, воли, различных личностных качеств. Исследование проблемы необходимо для правильной организации стимулирования потребности в получении знаний и навыков, мотивации и самоподготовки. В нем должны участвовать не только кафедры и администрация вуза, но и студенческие организации, семья, следует привлекать также и

различные общественные организации, связанные с проведением досуга и организацией свободного времени.

Нами был проведен опрос среди студентов Бакинского государственного университета по методике диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонда в сентябре-октябре 2015 года [4, с. 457-465]. В опросе участвовали студенты третьего курса, обучающиеся по специальности «социальная работа», всего 27 человек. Нас интересовала проблема того, насколько адаптированы студенты к среде обучения и насколько сильна у них мотивация к учебе. Известно, что адаптация к социальной среде и уровень самооценки и мотивации к труду, в том числе учебному, являются одним из проявлений ментальности, в том числе и на уровне национальной идентификации.

Студенты, будущие социальные работники, вот уже на протяжении последних пяти лет уверенно лидируют по числу набранных вступительных баллов на факультете, по сравнению с философами, социологами и психологами. Вместе с тем ясно, что процесс адаптации и формирования личностных навыков, связанных с обучением, формируется на протяжении всего процесса обучения. К третьему курсу каждый студент достаточно уверенно себя чувствует, «приспособился» к процессу обучения, наладил отношения в своей группе и с преподавателями, давно отошел от навыков и привычек старшеклассника школы, с которыми он вошел в студенческую аудиторию на первом курсе.

Уверенность в себе им придает, как уже отмечалось, достаточно высокий балл при приеме в вуз. Помимо этого, имеет значение специфика изучаемых предметов специального назначения, т.е. связанных со специальностью. Социальная работа непосредственно связана с положением отдельных социальных слоев населения, с социальной политикой, проводимой правительством. Практические занятия, производственная практика, задания по индивидуальной работе, связанной с проходимыми курсами, дает достаточно хорошие навыки и уверенность в себе, в своей будущей задействованности в обществе. Вместе с тем проблемы психологической адаптации всегда остаются, поскольку каждый семестр изучаются новые предметы (не менее шести), с ними работают другие преподаватели, меняются они сами, их взаимоотношения в группе, в среде и т.д.

Указанная выше методика связана с опросом, вопросник состоит из 101 вопроса. На каждый вопрос можно выбрать один из

шести вариантов ответов: *это ко мне совершенно не относится, сомневаюсь, что это можно отнести ко мне, не решаюсь отнести это к себе, это похоже на меня, но нет уверенности, это на меня не похоже, это точно про меня.* Согласно методике, ответы группируются в совокупность интегральных показателей, а именно: *адаптация, самоприятие, принятие других, эмоциональная комфортность, интернальность, стремление к доминированию.* Рассмотрим ответы студентов.

Таблица 1

Показатели самооценки у некоторых студентов

В процентах	Наиля	Нармин	Дильбер	Захра	Севиндж	Нигяр	Гюльшен	Надир	Хиджран
адаптация	54,4	66,8	62,4	53,6	65,8	65,6	60,1	58,3	80
самоприятие	79,3	83,3	63,6	72,9	76,8	76,7	77,3	90	87,9
принятие других	59,3	44,4	73,7	56,4	86,1	64,3	57,7	42,6	77,5
эмоциональная комфортность	50	53,7	50	42,6	58,1	54,8	51,2	67,5	70,6
интернальность	62,1	61,3	70,6	47,7	76,4	67,8	67,9	91,7	82,9
стремление к доминированию	60,9	0	41,2	44,9	62,1	64	51,3	55,5	66,7

Мы специально выделили ответы девяти студентов, из которых – двое юношей (они в конце таблицы) для того, чтобы увидеть воочию основные тенденции в формировании личностных качеств студентов, так необходимых им для приспособления к учебной среде. В частности, очевидно, что на третьем курсе эти показатели возросли, причем в пользу самих студентов. Вместе с тем показатели эмоционального комфорта у девушек несколько ниже, чем у юношей. Здесь играет роль воспитание девушек, национальный менталитет, характер воспитания их в семье, а также взаимоотношения в группе на гендерном уровне. Разумеется, не следует забывать о характере специальности и особенностях самого процесса обучения. По интернальности юноши также опережают девушек, поскольку с детства ими освоены особенности мужского социального статуса в обществе. По стремлению к доминированию девушки относительно немного отстают от юношей, хотя есть те, которые совершенно лишены этого. В целом проблема требует дальнейшего исследования.

Список использованных источников:

1. Далгатова М. М., Исаева З. К., Давудова А. Р. Особенности самооценивания атрибуции достижений в студенческой среде // Известия ДГПУ, № 4, 2015. – С. 15-20.
2. Зеленина Е. Ю. Особенности социально-психологической адаптации студентов к условиям вуза в зависимости от уровня их самооценки // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сб. ст. по мат. XXXIII междунар. студ. науч.-практ. конф. № 6(33) // URL: [http://sibac.info/archive/guman/6\(33\).pdf](http://sibac.info/archive/guman/6(33).pdf) (дата обращения: 11.06.2016).
3. Маленов А. А. Особенности формирования профессионального самосознания в процессе получения психологического образования // Международная Интернет-конференция. URL: <https://sites.google.com/> (дата обращения: 11.06.2016).
4. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара. Издательский дом «Бахрах-М». 2002. – 668 с.

Лукоянов П.О.

студент,

Дніпропетровський гуманітарний університет

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ**

Дослідження психологічного феномена «цінність» започатковані американськими вченими У. Томасом і Ф. Знанецьким. У своїй знаменитій праці «Польський селянин у Європі й Америці» вони визначали поняття цінності у взаємодії з психологічним поняттям установки й у протиставленні з ним.

Класичний психоаналіз З. Фрейда зосереджує увагу на внутрішніх біологічних факторах розвитку особистості. Все мислення З. Фрейда знаходиться на передумові, що тіло – єдине джерело щиросердечного досвіду. Він припускав, що прийде час, коли всі щиросердечні феномени зможуть бути пояснені прямими посиленнями на фізіологію мозку. У основу поведінки людини психоаналіз ставить неусвідомлювані інстинктивні потяги «Ід», що служать імпульсом до задоволення біологічних потреб відповідно до принципу задоволення. З.Фрейд вказує, що, природно, «Ід» не знає цінностей, добра й зла, моралі.

Однак, усупереч поширеній думці, теорія З.Фрейда все-таки має на увазі визначену ціннісно-нормативну регуляцію поведінки людини. «Супер-его» у Фрейда являє собою, власне кажучи, сховище як несвідомих, так і соціально обумовлених моральних установок, етичних цінностей і норм поведінки, що служать свого роду суддею або цензором діяльності й думок «Его», встановлюючи для нього визначені границі.

Ряд сучасних дослідників вважають, що «Супер-его» містить соціальні норми та цінності, а «Его» – індивідуальні цінності, що є результатом «окультурення» несвідомих стимулів «Ід». Цінності «Его», за її словами, сильніші й істинніші загальноприйнятої системи цінностей [1, с. 65].

Найбільше значення ціннісні орієнтації особистості мають у гуманістичній і екзистенціальній психології.

Центральним поняттям теорії особистості К. Роджерса є «самість», що ним визначається як «організована, рухлива, але послідовна концептуальна модель сприйняття характеристик і взаємин «Я», або самого себе, і разом з тим система цінностей, застосовуваних до цього поняття» [11, с. 120]. На його думку, у структуру самості входять як «безпосередньо пережиті організмом», так і запозичені, «інтроекційовані» цінності, що людиною помилково інтерпретуються як власні. Вчений зазначає, що саме організм поставляє дані, на основі яких формуються ціннісні судження. Він думає, що і внутрішні і зовнішні цінності формуються або приймаються, якщо сприймаються «фізіологічним апаратом» як сприятливі збереженню й зміцненню організму – саме на цій підставі засвоюються узяті з культури соціальні цінності. Однак К. Роджерс згадує і про необхідність усвідомлення виникаючих переживань як основу ціннісних уявлень про якість життя.

А. Маслоу справедливо відзначає, що здорові люди напевно, роблять «правильний вибір» у біологічному змісті [9, с. 209]. По його вислову, «обрані цінності і є цінності», при цьому дійсно правильний вибір – це той, котрий веде до самоактуалізації. Вибір людиною вищих цінностей визначений самою її природою, а не божественним початком або чим-небудь іншим, що знаходиться за межею людської сутності. При наявності вільного вибору людина сама «інстинктивно вибирає істину». Говорячи про природність внутрішніх «психобіологічних» цінностей, А. Маслоу підкреслює те, що будь-які інстинктивні схильності людини набагато слабкіші сил цивілізації. При цьому він так само, як і К.Роджерс, бачить

«якісно-життєво необхідну» роль психолога в актуалізації, «пробудженні» внутрішніх цінностей людини.

Г.Олпорт, думаючи, що джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства, виділяє також ряд ціннісних орієнтацій, не продиктованих моральними нормами, наприклад, допитливість, ерудиція, спілкування і т.д. Моральні норми й цінності формуються та підтримуються за допомогою зовнішнього підкріплення. Вони виступають скоріше в якості засобів, умов досягнення внутрішніх цінностей, що є цілями особистості. Перетворення засобів у цілі, зовнішніх цінностей у цінності внутрішні Г.Олпорт називає «функціональною автономією», що розуміється ним як процес трансформації «категорії знання» і «категорії значимості». «Категорії значимості» виникають при самотійному усвідомленні змісту отриманих ззовні «категорій знання». Г. Олпорт відмічає, що цінність – це якийсь особистісний зміст. Дитина усвідомлює цінність всякий раз, коли зміст має для неї принципову важливість [10, с. 133].

Самого факту усвідомлення цінностей, однак, не цілком достатньо для їхнього внутрішнього прийняття особистістю. Усвідомлення цінностей, за словами В.Франкла, додає їм об'єктивний, універсальний характер: «як тільки я досягаю яку-небудь цінність, я автоматично усвідомлюю, що ця цінність існує сама по собі, незалежно від того, приймаю я її чи ні». В.Франкл розумів під цінностями особистості так звані «універсали смисли», тобто смисли, властиві більшості членів суспільства, всьому людству протягом його історичного розвитку. Суб'єктивна значимість цінності, на думку В.Франкла, повинна супроводжуватися прийняттям відповідальності за її реалізацію.

Розвиток особистості, за Л.С. Виготським, обумовлений освоєнням індивідом цінностей культури, що опосередковано процесом спілкування. За його словами, значення й смисли, зароджуючись у відносинах між людьми, зокрема, у прямих соціальних контактах дитини з дорослими, потім за допомогою інтеріорізації «проникають» у свідомість людини [4, с. 96].

С.Л.Рубінштейн також пише, що цінності «є похідними від співвідношення світу й людини, виражаючи те, що є у світі, включаючи те, що створює людину в процесі історії, значиме для людини» [12, с. 310].

На думку Б.Г. Ананьєва, вихідним моментом індивідуальних характеристик людини, як особистості є її статус у суспільстві, так

само, як і статус спільноти, у якій складалася й формувалася дана особистість. На основі соціального статусу особистості формується система її соціальних ролей і ціннісних орієнтацій життя. Статус, ролі і ціннісні орієнтації, за словами Б.Г. Ананьєва, утворили первинний клас особистісних властивостей, що визначають особливості структури і мотивації поведінки і, у взаємодії з ними характер і схильності людини [2, с. 210].

Необхідно підкреслити, що психологічний підхід до визначення цінностей полягає не в розгляді ціннісної системи суспільства, як зовнішньої, стосовно людини сукупності норм і правил, а в аналізі соціально обумовленого характеру прийняття цінностей особистістю. Так, С.Л. Рубінштейн бачив задачу психології у тому, щоб «перебороти відчуження цінностей від людини» [12, с. 211]. У даному контексті як основний засіб прийняття особистістю цінностей суспільства може розглядатися поняття «діяльність», що займає ключове місце в теорії О.М.Леонтьєва. За його словами, реальним базисом особистості людини виступає сукупність суспільних по своїй природі відносин до світу, що реалізуються його діяльністю [7, с. 225].

Ф.І. Василюк, вважає, що цінність не є предметом потреби, ні мотивом, оскільки останні завжди «корисливі» і борються тільки за «свій» інтерес, на відміну від цінності, що може бути «нашою» і навіть в інтрапсихічному просторі виконує інтегруючі, об'єднуючі функції [3, с. 292]. Д.О. Леонтьєв також вказує на те, що цінності «не егоїстичні». Він справедливо відзначає при цьому, що, на відміну від потреб, цінності не обмежені даним моментом і не ведуть до чого-небудь зсередини, а «притягають ззовні» [6, с. 184].

При наявності ситуації, у якій можливе задоволення визначеної потреби, включається особливе регулятивне утворення, що Д.Н. Узнадзе називає установкою». Ціннісні орієнтації як вищий рівень диспозиційної системи цілком залежать від цінностей соціальної спільноти, з яким себе ідентифікує особистість. Ціннісні орієнтації визначають якісні життєві цілі людини, виражають відповідно те, що є для неї найбільш важливим і має для неї особистісний зміст.

Список використаних джерел:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психологический журнал. – 2004. – Т. 5. – № 5. – С. 63–70.

2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – С-Пб.: СП-бУ, 2008 – 338 с.
3. Василюк Ф.Е. Психотехника выбора / Ф.Е. Василюк // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. – М.: Смысл, 2007. – С. 284-314.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский – М.: Наука, 2010. – 226 с.
5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. – С-Пб.: Питер. 2010. – С. 256–269.
6. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2007. – 264 с.
7. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции: Конспект лекций / А.Н. Леонтьев. – М.: МГУ, 2011. – 240 с.
8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука. 2004. – 446 с.
9. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М.: Рефл.-бук; Киев: Ваклер, 2007, 300 с.
10. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – М.: КСП; СПб: Ювеша, 2008. – 240 с.
11. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия / К. Роджерс. – М.: Реалбук; Киев: Ваклер, 2007. – 320 с.
12. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 2006. – 384 с.

Маркова И.В.

студент,

Днепропетровский гуманитарный университет

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Современное техническое перевооружение металлургических предприятий Днепропетровской области вызвано объективными причинами: значимостью металлургии в народном хозяйстве страны, оказавшейся в новых для себя (рыночных) условиях; масштабностью производства; высоким устойчивым спросом

выпускаемой продукции и капитальных затрат на создание и эксплуатацию металлургических агрегатов и производств; тяжелыми условиями труда операторов-металлургов. Интенсификация высокоавтоматизированных технологических процессов, увеличение мощностей металлургических агрегатов приводят к необходимости широкого применения и внедрения системы психологического сопровождения разработки, эксплуатации и модернизации человеко-машинных систем, под которой понимается совокупность научно-исследовательских, проектно-конструкторских работ и организационных мероприятий, направленных на достижение максимального реализуемого уровня эффективности.

Наивысший уровень автоматизации в металлургии достигнут в прокатном производстве. Несмотря на внедрение средств автоматизации, компьютерной техники в прокатном производстве, роль человека-оператора является ведущей в обеспечении устойчивости функционирования человеко-машинных систем. При этом значительно возрастает общая психологическая нагрузка операторов, связанная с ответственностью за результаты осуществляемых действий. Новые условия деятельности операторов требуют соответствующего подхода к модернизации всей системы «Прокатное производство» и ее основной подсистемы «Прокатный стан». Этот подход требует учета психологических особенностей операторской деятельности, привлечения психологических методов исследования и психологического проектирования взаимодействия компонентов в системе «человек-машина-среда» (СЧМС). Учет психологических факторов при разработке новых и модернизации существующих технических средств деятельности является необходимым условием реализации их эффективности.

Объектом исследования являлась профессиональная деятельность операторов непрерывных широкополосных станов горячей прокатки, модернизируемая в новых экономических условиях. Исследования проводились в производственных условиях работающих станов Никопольского Южнотрубного металлургического завода (НЮМЗ) и аналогичного прокатного стана Днепровского металлургического комбината (ДМК).

Предметом исследования была модернизация деятельности операторов – прокатчиков и ее взаимосвязь с производственной эффективностью человеко-машинной системы «Прокатный стан».

Целью исследования является модернизация деятельности операторов прокатных станов в новых экономических условиях, а также определение и обоснование возможных направлений оптимизации человеко – машинной системы «Прокатный стан», включая разработку конкретных психологических рекомендаций и предложений (по совершенствованию технологического процесса, организации труда операторов, совершенствованию технических средств деятельности).

Гипотеза исследования состояла в предположении о существовании специфического психологического фактора модернизации деятельности операторов-прокатчиков (индикация информации о результатах деятельности по окончании цикла прокатки по запросу операторов), способствующего самосовершенствованию совместной работы операторов и повышению их социально-трудовой активности в новых экономических условиях, характеризующихся повышением уровня автоматизации человеко-машинной системы «Прокатный стан». В этой гипотезе есть две переменные. Первая – психологический фактор модернизации операторской деятельности, а вторая – социально-трудовая активность операторов.

Мы предполагали: если операторам предъявлять (по их запросу) информацию о результатах деятельности, то уровень социально – трудовой активности будет выше и наоборот.

Для достижения поставленной цели нами были поставлены следующие задачи:

1. Выбор и обоснование методов исследования, адекватных особенностям профессиональной деятельности операторов прокатных станов.

2. Психологический анализ деятельности операторов постов управления прокаткой.

3. Выявление объективных производственных факторов (организационных, технических, технологических, социально-психологических), оказывающих выраженное влияние на эффективность деятельности и на функциональное состояние операторов прокатных станов.

4. Анализ роли технических средств деятельности в формировании психологической нагрузки операторов.

5. Исследование особенностей совместной деятельности операторов, управляющих процессом прокатки и разработка

психологических рекомендаций по совершенствованию технических средств деятельности и организации труда операторов.

Методологической основой исследований стала концепция психологического обеспечения разработки и эксплуатации человеко-машинных систем (Г.М. Зараковский [1, с. 18; 2, с. 45], В.П. Зинченко, В.М. Мунипов [3, с. 57], В.В. Павлов [1, с. 120], Ю.Л. Трофимов [4, с. 88] и др.).

Основанием для дифференциации психологической модернизации от проектирования деятельности могут служить: а) степень (уровень) новизны технического обеспечения проекта человеко-машинной системы; б) глубина учета человеческого фактора при проектировании. Наиболее существенным из этих оснований мы считаем последнее, поскольку в предельном случае оптимальное решение может быть достигнуто и при использовании «старых» с технической точки зрения элементов и оборудования рабочих мест. Глубина учета человеческого фактора при проектировании может быть раскрыта следующим образом. Выделяем два этапа и, соответственно, два вида психологического обеспечения: коррективное и проективное, каждое из которых связываем с задачами модернизации систем и с проектированием новых. Коррективные методы предполагают модернизацию систем по отдельным факторам (психологическим, антропометрическим, физиологическим, гигиеническим – изложенным, как правило, в виде перечня частных психофизиологических требований, представляющих оптимальное значение того или иного параметра. Проективные методы предполагают разработку оптимальной модели трудовой деятельности и в соответствии с ней разработку предмета, средств, системы жизнеобеспечения, процедур освоения деятельности.

Несмотря на очевидную перспективность проективной психологии, подходы коррективной не утратили своего значения до сегодняшнего дня, поскольку в новых экономических условиях наблюдается низкая проработанность прототипов человеко-машинных систем. Поэтому модернизационный подход дает существенный положительный эффект на основе имеющейся технологической базы и при сокращении сроков разработок.

Анализ рабочих мест операторов-прокатчиков металлургических заводов Днепропетровской области (НЮТМЗ и ДМК), которые могут быть рассмотрены в качестве систем – аналогов, показывает, что их проектные решения не подчинены

единой концепции управления прокатными станами. Компоновка и конструктивные решения основного оборудования – информационных панелей, мнемосхем, пультов и постов управления не соответствуют психологическим требованиям по обеспечению удобства обзора, эффективности осуществления управляющих и контрольных действий, адекватных рабочих поз операторов. В построении информационных моделей отсутствует принцип компоновки, не выделен основной технологический процесс, не упорядочена информация по функциональным группам, мнемосхемы содержат множество деталей, увеличивающих визуальную насыщенность, но не используемых оператором при управлении. При расположении органов управления на пультах не учтены принципы компоновки органов управления, предусматривающие кодирование формой, цветом, положением, соответствие структуре действий и требованиям формирования устойчивых навыков.

Для обеспечения психологической модернизации рабочих мест предлагается плановое формирование психологических и дизайнерских проектных предложений, которые служили бы основой для сбора информации от технологов, операторов, заводских конструкторов для учета ее на стадиях проектирования. в результате этих методических процедур разрабатываются окончательные проекты рабочих мест, которые не противоречат психологическим требованиям, адекватны технологическим задачам и технически реализуемы.

Список использованных источников:

1. Зараковский Г.М. Закономерности функционирования эргатических систем / Г.М. Зараковский, В.В. Павлов. – Киев: Наукова думка, 1992. – 358 с.
2. Зараковский Г.М. Психофизиологический анализ трудовой деятельности / Г.М. Зараковский. – М.: Наука. – 1996. – 113 с.
3. Зинченко В.П. Основы эргономики / В.П. Зинченко, В.М. Мунипов. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1989. – 344 с.
4. Трофімов Ю.Л. Інженерна психологія і ергономічне забезпечення виробничої діяльності / Ю.Л. Трофімов / Психологія. – Київ: Либідь. – С. 512–538.

Шаповал Я.Г.

студентка;

Кубриченко Т.В.

кандидат психологічних наук, доцент,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КАР'ЄРНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ ДОНЬОК НЕПРАЦЮЮЧИХ ЖІНОК

Висока значущість професійної діяльності для самоактуалізації жінки та встановлена специфіка психологічних характеристик непрацюючих жінок (висока тривожність, невпевненість у собі, орієнтація на невдачу, низька мотивація) [1], що не можуть не позначитись на особистості їх дітей, робить актуальним дослідження кар'єрних орієнтацій та рівня домагань доньок непрацюючих жінок.

Попри ґрунтовне дослідження авторами кар'єрних орієнтацій особистості (Дж. Голланд, Е. Шейн, А.О. Жданович, О.П. Терновська, А.В. Колодіна, О.Н. Полянська та ін.), рівня домагань (Т. Дембо, Ф. Хоппе, М. Юкнат, Дж. Френк, В.С. Братусь, Б.В. Зейгарник, Л.В. Бороздіна та ін.) та представленість в літературі висновків стосовно психологічних особливостей безробітних жінок, кар'єрні орієнтації та рівень домагань доньок непрацюючих матерів досліджено недостатньо, що і обумовило наш науковий інтерес.

Об'єктом дослідження стали кар'єрні орієнтації жінок, предметом – особливості кар'єрних орієнтацій та рівня домагань доньок непрацюючих жінок. Мета дослідження полягала у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей кар'єрних орієнтацій та рівня домагань доньок непрацюючих жінок.

З огляду на те, що мати виступає рольовою моделлю для доньки, при чому процес гендерної ідентифікації останньої не передбачає розотожнення з матір'ю [2; 3], та з іншого боку, спираючись на висновки про психологічні особливості непрацюючих жінок, гіпотезу дослідження склало припущення про існування відмінностей у кар'єрних орієнтаціях і рівні домагань між доньками непрацюючих та працюючих жінок.

В емпіричному дослідженні взяли участь 60 дівчат (30 осіб – доньки непрацюючих жінок, 30 осіб – доньки працюючих жінок) віком 17-23 роки.

Для перевірки висунутої гіпотези було використано такі методи: 1) методи теоретичного аналізу, які дали змогу обґрунтувати психологічні особливості непрацюючих жінок, роль матері в становленні особистості доньки та схарактеризувати детермінанти кар'єрних орієнтацій і рівня домагань жінок; 2) методи емпіричного дослідження, зокрема низку психодіагностичних методик («Якоря кар'єри» Е. Шейна (адаптація В.А. Чикер і В.Е. Винокурової), методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейн; методика діагностика мотивації досягнень А. Мехрабіана; методика спрямованості особистості Б.Басса); 3) математико-статистичні методи обробки даних та інтерпретаційні методи для якісного аналізу, опису та інтерпретації отриманих результатів. Оцінка значущості розбіжностей здійснена за допомогою критерію U-Манна-Уїтні, кореляційний аналіз – за допомогою коефіцієнта кореляції ρ -Спірмена.

Дослідження показало наявність статистично значущих відмінностей між доньками непрацюючих та працюючих жінок за показниками таких кар'єрних орієнтацій: «професійна компетентність», «стабільність роботи», «виклик», «підприємництво» (таблиця 1).

Таблиця 1

Відмінності кар'єрних орієнтацій доньок непрацюючих та працюючих жінок

Групи досліджуваних	Кар'єрні орієнтації (середні групові значення)			
	професійна компетентність	стабільність роботи	виклик	підприємництво
доньки непрацюючих жінок	24,4	26,1	26,3	24,8
доньки працюючих жінок	36,6	34,9	34,7	36,2
Значення U-Манна-Уїтні	U _{емп} =267 p<0,01	U _{емп} =319 p<0,05	U _{емп} =324,5 p<0,05	U _{емп} =278 p<0,01

Як видно, у доньок непрацюючих жінок показники, представлених у таблиці 1 кар'єрних орієнтацій, значущо нижчі порівняно з відповідними показниками кар'єрних орієнтацій доньок працюючих жінок. За іншими видами кар'єрних орієнтацій

(менеджмент, автономія, стабільність місця проживання, служіння та інтеграція стилів життя) значущих відмінностей виявлено не було.

Крім того, встановлено статистично значущі відмінності між доньками непрацюючих та працюючих жінок за показниками рівня домагань, самооцінки та мотивації досягнення успіху (таблиця 2).

Таблиця 2

Відмінності показників рівня домагань, самооцінки та мотивації досягнення успіху між доньками непрацюючих та працюючих жінок

Групи досліджуваних	Середні групові значення		
	рівень домагань	самооцінка	мотивація досягнення успіху
доньки непрацюючих жінок	35,8	26,5	24,9
доньки працюючих жінок	25,2	34,5	36,1
Значення U-Манна-Уїтні	U _{емп} =290,5 p<0,01	U _{емп} =329 p<0,05	U _{емп} =282 p<0,01

Якщо рівень домагань у доньок непрацюючих жінок вищий, ніж у доньок матерів, які працюють, то помітно нижчими є показники їх самооцінки та мотивації досягнення успіху.

Таблиця 3

Відмінності в спрямованості особистості доньок непрацюючих та працюючих жінок

Групи досліджуваних	Середні групові значення		
	орієнтація на себе	орієнтація на спілкування	орієнтація на справу
доньки непрацюючих жінок	26,5	38,6	23,5
доньки працюючих жінок	34,5	22,4	37,5
Значення U-Манна-Уїтні	U _{емп} =330 p<0,05	U _{емп} =207,5 p<0,05	U _{емп} =241,5 p<0,01

Важливим уявлялось також дослідження показників спрямованості особистості, яка визначається як сукупність стійких

мотивів, поглядів, переконань, потреб та установок, що формують орієнтацію на певну поведінку і діяльність та впливають на кар'єрні орієнтації людини: орієнтація на себе, орієнтація на спілкування, орієнтація на справу (таблиця 3).

Як видно, якщо доньки непрацюючих жінок виявилися більш орієнтовані на спілкування, спільну діяльність з іншими людьми (при цьому зауважимо, що така орієнтація характеризується залежністю від думки інших, орієнтацією на соціальне схвалення), то доньки працюючих жінок – на себе та на справу.

Дослідження також показало наявність статистично значущих кореляційних зв'язків показників мотивації досягнення успіху та кар'єрних орієнтацій (таблиця 4).

З'ясувалося що, чим вище показники мотивації досягнення успіху у доньок непрацюючих матерів, тим вище показники таких кар'єрних орієнтацій, як «менеджмент» і «автономія» та нижче – «стабільність місця роботи», «стабільність місця проживання» та «виклик». У доньок працюючих жінок встановлений дещо інший характер зв'язку: чим вищими є показники мотивації досягнення успіху, тим вищими є показники таких кар'єрних орієнтацій, як «менеджмент», «виклик» та «підприємництво» і нижчим – показник «стабільність місця роботи».

Таблиця 4

Зв'язок показників мотивації досягнення успіху та кар'єрних орієнтацій доньок непрацюючих та працюючих жінок

Кар'єрні орієнтації	Мотивація досягнення успіху	
	доньки непрацюючих жінок	доньки працюючих жінок
менеджмент	0,504**	0,378*
автономія	0,481**	-
стабільність місця роботи	-0,659**	-0,442*
стабільність місця проживання	-0,5**	-
виклик	-0,628**	0,573**
підприємництво	-	0,423*

* Зв'язок значимий на рівні $p \leq 0,05$

** Зв'язок значимий на рівні $p \leq 0,01$

Загалом, проведене дослідження особливостей кар'єрних орієнтацій та рівня домагань доньок непрацюючих жінок, дозволило сформулювати низку висновків:

1. Доньки непрацюючих жінок на відміну від доньок працюючих жінок мають значущо нижчі показники за кар'єрними орієнтаціями «професійна компетентність», «стабільність роботи», «виклик» та «підприємництво».

2. Доньки непрацюючих жінок мають вищі показники рівня домагань, ніж доньки працюючих жінок, при більш низьких показниках самооцінки та мотивації досягнення успіху.

3. Якщо доньки непрацюючих жінок більше зорієнтовані на спілкування з іншими людьми, то доньки працюючих матерів – на себе та на справу.

4. Чим вище мотивація досягнення успіху доньок непрацюючих жінок, тим вище показники кар'єрних орієнтацій «менеджмент» і автономія» та нижче – «стабільність місця роботи», «стабільність місця проживання» та «виклик».

Перспективи наукових досліджень даної проблеми вбачаються у з'ясуванні характеру зв'язку кар'єрних орієнтацій матерів та їх доньок і синів.

Список використаних джерел:

1. Завалишина О.Б. Психологические особенности профессионального самоопределения женщин – безработных: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.13 Завалишина Ольга Борисовна. – Тамбов, 2007. – 175 с.

2. Ильин Е.П. Пол и гендер. – С-Пб.: Питер, 2010. – 688 с.

3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие. – М.: Владос-Пресс, 2004. – 320 с.

Шевелев В.В.

студент,

*Российский государственный педагогический университет
имени А.И. Герцена*

СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК КАТЕГОРИЯ СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Проблеме интеллекта посвящено большое количество работ, однако, с другой стороны, эта тема до сих пор остается наиболее дискуссионной. В психологии так и не сложилось однозначное определение интеллекта, несмотря на то, что это понятие активно используются в различных областях психологической науки. Подобного рода трудности не обошли стороной и исследования социального интеллекта. Социальный интеллект достаточно сложное, неоднозначно трактуемое психологическое явление, проблемы измерения которого, разработаны крайне слабо. Социальный интеллект – достаточно новое для отечественной психологии понятие, однако, история его изучения в США насчитывает уже более восьми десятилетий и большинство работ посвященных социальному интеллекту принадлежат американским исследователям. Современная психология испытывает дефицит исследований интегративного и обобщающего характера, поскольку научные представления о содержании и структуре социального интеллекта находятся в процессе развития [2; 4; 11].

Тем не менее, термин «интеллект» указывает на общеродовую принадлежность социального интеллекта к когнитивной сфере, а определение «социальный» закрепляет за ним активность субъекта в общении и социальном взаимодействии. Большинство исследователей склонны считать социальный интеллект способностью, либо совокупностью способностей, следовательно, сопряженных с определенной деятельностью и являющихся личностным образованием. Социальный интеллект рассматривается, прежде всего, как отражение субъект-субъектных связей и отношений, в отличии, от логического и практического интеллектов, которые отражают сферу субъект-объектных отношений. Он связан с социальным поведением человека, взаимодействием с другими людьми [4; 5; 6; 7; 13].

Как правило, для определения социального интеллекта в литературе используется один из трех критериев (М.Е. Форд и

М.С. Тисак): 1) способность к декодированию социальной информации – от навыков распознавания невербальных стимулов до вынесения верных социальных суждений; 2) эффективность или адаптивность социального поведения (поведенческие результаты); 3) любой социальный навык, который может быть измерен. Подобное разделение во взглядах на природу социального интеллекта нашло своё отражение и в характере методик – диагностирующих познавательные (связанные с переработкой вербальной и невербальной информации) и поведенческие проявления социального интеллекта. Объединение подходов к рассмотрению и диагностике социального интеллекта, одними из первых предприняли С. Космитски и О.П. Джон [2; 6; 12; 14; 15].

По мнению многих специалистов, этот конструкт обладает высокой экологической валидностью, позволяя объяснять и предсказывать успешность социальных взаимодействий человека, его адаптацию к различным системам взаимоотношений. Современной наукой выявлено влияние социального интеллекта на успешность в профессиональной деятельности и на самореализацию человека в целом [9].

К настоящему времени в психологии сложилась достаточно широкая палитра концепций социального интеллекта. Подходы к пониманию содержания и природы социального интеллекта можно классифицировать следующим образом [3; 5; 6; 8; 10; 11]:

- Социальный интеллект – самостоятельный вид интеллекта, обеспечивающий решение задач в сфере социальной жизни, направленный на решение жизненных задач. В социальном интеллекте выделяется когнитивная и поведенческая составляющие, которые в зависимости от позиции автора, по разному соотносятся.

- Социальный интеллект – это разновидность общего интеллекта. Социальный интеллект выполняет мыслительные операции с социальными объектами, сочетая в себе общие и специфические способности. Отличительной особенностью данной позиции является взгляд на природу социального интеллекта как вторичного понятия по отношению к интеллекту общему.

- В некоторых случаях социальный интеллект отождествляется с одним из процессов его составляющим, чаще всего с социальной перцепцией или с социальным мышлением.

- Социальный интеллект представляет собой не столько способность, сколько знания, умения или навыки, приобретенные в

течение жизни; социальный интеллект – это скорее компетентность в сфере социального познания, чем специальная способность.

• Социальный интеллект как интегральная способность общаться с людьми, включающая, помимо когнитивных процессов, личностные характеристики и уровень развития самосознания. В этом подходе усилена социально-психологическая составляющая социального интеллекта.

Несмотря на большое количество взглядов на природу социального интеллекта (вплоть до включения в его структуру личностных, социально-психологических и др. составляющих), остается открытым вопрос об обоснованности выделения социального интеллекта в качестве самостоятельной категории. С точки зрения психометрического направления, обоснованность доказательств должна вытекать из необходимости применения современной статистической методологии, содержательного соотношения нового конструкта с психологическими конструктами, имеющими четкое эмпирическое обоснование, операционализации конструкта как интеллектуального (когнитивного) по своему существу. При этом методики измерения интеллекта должны представлять собой задачи, предполагающие существование правильных ответов, решение которых должно предусматривать минимальность необходимого объема знаний, чтобы стало возможным выявление именно интеллектуального фактора, отличного от фактора компетентности. Операционализация конструкта должна охватывать различные аспекты способности и релевантного ей предметного содержания, а выбранные для определения конвергентной и дивергентной валидности методики должны обладать высокими психометрическими показателями [1; 2; 10; 12; 14].

В заключении хотелось бы отметить, что исследование социального интеллекта осложняется существованием ряд понятий, содержательно связанных с социальным интеллектом (социальные навыки, социально-психологическая компетентность, мудрость и т.д.). В этом случае, выбор используемых терминов определяется базовым теоретическим подходом авторов, и задачами теоретических и прикладных исследований [5; 8; 9].

Список использованных источников:

1. Белова С.С. В психометрических поисках социального интеллекта // Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к

измерениям / Под редакцией Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М., Издательство ИП РАН, 2009. – С. 187-215.

2. Белова С.С. Социальный интеллект: сравнительный анализ методик измерения // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования. Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – С. 109-119.

3. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект: методики оценки и развития. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2003. – 103 с.

4. Лунева О.В. История исследования социального интеллекта (начало) // ЗПУ. – 2008. – № 4. – С. 177-182.

5. Лунева О.В. Социальный интеллект как категория социальной психологии // ЗПУ. – 2010. – № 1. – С. 146-151.

6. Лунева О.В. Теоретические основания концепции социального интеллекта // ЗПУ. – 2011. – № 3. – С. 231-236.

7. Общая психология (Под Ред. Р.Х. Тугушева, Е.И. Ггарбера). – М.: Эксмо-Пресс, 2006. – 560 с. (Образовательный стандарт XXI).

8. Савенков А.И., Нарикбаева Л.М. Интеллект, ведущий к профессиональному успеху, как фактор развития профессиональной одаренности будущего специалиста. // Одаренный ребенок. – 2007. – № 6. – С. 22-36.

9. Суднева О.Ю., Шарафиева К.Р., Цой В.Г., Каракулова О.В. Особенности социального интеллекта студентов гуманитарных и негуманитарных специальностей. Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 371. – С. 161–166.

10. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. – М.: Изд-во ИП РАН, 2004. – С. 11.

11. Фетисова М.М. Развитие социального интеллекта как компонента психологической готовности к деятельности в экстремальных ситуациях // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2007. – № 4. – С. 25-27.

12. Шевеев В.В. Конструктивная валидность понятия «социальный интеллект» // Современная психология: теория и практика [Текст] : материалы XIV международной научно-практической конференции, г. Москва, 9 октября 2014 г. – Москва: Изд-во «Институт стратегических исследований», 2014. – С. 219-224.

13. Щербаков С.В. Комплементарность межличностных отношений и социальный интеллект студентов // Вестник Башкирского университета. – 2014. – Т. 19, № 1. – С. 233-241.

14. Kosmitzki C., John O.P. The implicit use of explicit conceptions of social intelligence//Personality and individual Differences. 1993. – P. 11-23.

15. Silvera D.H., Martinussen, M. & Dahl, T.I. (2001). The Tromso Social Intelligence, a self-report measure of social intelligence. Scandinavian Journal of Psychology, 42, p. 313-319.

Шрамко І.А.

студент,

Дніпропетровський гуманітарний університет

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ МАТЕРІ ТА ДИТИНИ В ПЕРІОД ГРУДНОГО ВИГОДОВУВАННЯ

Період грудного вигодовування є одним з найважливіших етапів взаємодії матері і дитини. Він формує їх взаємну прихильність одне до одного і є невід'ємною частиною репродуктивного здоров'я жінки.

Необхідно, щоб у період годування груддю і мати, і дитина почували себе комфортно. Для жінки це є основою успішного материнства, а також її здоров'я в цілому – відновлення організму і стабілізації емоційного фону; від стану емоційної сфери повністю залежить успішність годування груддю, що сприяє реалізації материнської функції. Для дитини – це фундамент її психічного та фізичного здоров'я, що закладається в період грудного вигодовування. Проте останнім часом, не дивлячись на загальний прогрес, більшість матерів переживає цей важливий період як один з найскладніших і найнеприємніших, не отримує задоволення від грудного вигодовування і поспішає швидше його закінчити.

Психічний розвиток дитини протягом останнього десятиріччя вивчається в рамках симбіотичної системи «мати-дитя». Вона формується в період вагітності і зберігається до моменту відокремлення дитини від матері, що відбувається набагато пізніше за її появу на світ.

У психоаналізі основою розвитку дитини вважається своєчасне і якісне задоволення матір'ю біологічних потреб дитини.

Поняття емоційного комфорту, необхідного для її психічного розвитку, наявність потреб дитини в безпеці і роль матері в їх забезпеченні, а також вплив цих факторів на формування базових утворень особи лягли в основу теорії прихильності.

Дослідження взаємної прихильності у дітей і дорослих встановили її роль у стійкості до стресів, зв'язок її якості з депресивним складом особи, у впливові на розвиток батьківських і подружніх стосунків, стійкості до невротичних розладів, у формуванні стилю мотивації досягнень, а також наявності «циклів неміцної прихильності» в сімейній історії.

Відомим стало твердження Г. Філіппової [1, с. 118] про те, що «годування без любові – деструктивне», і це факт.

Усвідомлюючи важливість встановлення причин такого феномена постало питання – у чому полягає причина його появи в суспільстві? Як допомогти жінці з любов'ю вигодувати свою дитину грудним молоком? Адже за даними Українського інституту соціальних досліджень лише 6% дітей перебувають на виключно грудному вигодовуванні перші 6 місяців життя [2, с. 28].

Тож основною метою нашого дослідження є з'ясування особливостей психологічного супроводу та методів корекції психоемоційної сфери жінок в період вагітності та після пологів.

Проводячи дослідження у цій сфері, ми дійшли висновку, що вирішення такої серйозної проблеми розташоване у сфері інтересів фахівців різних галузей, які так чи інакше пов'язані з проблемою народження нового людського життя, з формуванням базових психічних функцій і психоемоційних систем людини.

Виходячи з поставленої мети, визначено такі завдання:

- виділити особливості і динаміку психоемоційного стану жінок у період вагітності та пологів;
- провести відповідну діагностику і проаналізувати отримані результати;
- розробити методи корекції й рекомендації для вагітних жінок та матерів-годувальниць.

Об'єкт дослідження – психоемоційна сфера жінки в період вагітності та після пологів.

Предмет дослідження – зміст психологічного супроводу, що впливає на гармонізацію емоційного стану жінок.

У процесі роботи будуть виявлені: причини й наслідки несприятливого психоемоційного стану матері-годувальниці; зв'язок невдалого старту грудного вигодовування з якістю допомоги медичного і немедичного персоналу, психологічного супроводу матері-годувальниці в цілому; вплив усіх зазначених моментів на здоров'я дитини.

Гіпотеза полягає у тому, що існують певні особливості психоемоційного стану жінки у період вигодовування грудьми та можливості впливу з боку психолога щодо стабілізації емоційного стану та організації єдиної симбіотичної системи «мати-дитина».

Використано комплекс методів, що містять:

- проєктивні методики (малюнковий тест);

- розробки ЦБК «Народження» (історія грудного вигодовування);

- опитувальники (методика В.А. Доскіна, Н.А. Лаврентьєвої, В.Б. Шарай і М.П. Мірошникова «САН», діагностики самооцінки тривожності Ч.Д. Спілбергера, Ю.Л. Ханіна, методика експрес-діагностики невроту К. Хека і Х. Хесса).

Теоретична значимість та новизна дослідження полягає у відносно новому підході до проблеми грудного вигодовування – не тільки як до потреби дитини в харчуванні й материнського боргу, як це трактувалося раніше, а як до важливого етапу материнства в перинатальній психології:

- продовження симбіотичної системи «мати-дитя» після пологів, що забезпечує стабільний психоемоційний стан жінки і м'яку адаптацію дитини у нових умовах;

- позначення важливості для здоров'я матері і дитини позитивної психоемоційної сфери;

- визначення необхідності застосування перинатальної психології в акушерсько-неонатологічній педіатричній практиці.

Практична значимість дослідження полягає в можливості використання відпрацьованого теоретичного матеріалу на практиці пологових будинків, медичних закладів, що супроводжують матерів-годувальниць після пологів, та центрах психологічної допомоги.

У дослідженні виявлено причини стресогенних факторів та наслідки передчасного завершення грудного вигодовування.

Психоемоційний стан матері-годувальниці – основоположний чинник успішного годування груддю. У перші дні і місяці після пологів жінки відчувають різні емоції, це пов'язане із гормональними змінами в організмі, проявом себе в новій ролі, поступовим накопиченням досвіду материнства. Початок грудного вигодовування особливо важливий для пари «мати-дитя», оскільки визначає успішність годування в цілому та здоров'я матері і дитини. На цьому етапі сумісна допомога матері медиком та психологом є необхідною складовою консультування.

Період грудного вигодовування поділяється на етапи. Центром батьківської Культури «Народження» виділена власна періодизація. Кожний етап має певні особливості, які впливають на психоемоційний стан матері-годувальниці та відношення в парі «мати-дитина».

Рівні материнської турботи і тривоги, ступінь відгуку потреби дитини, точність інтуїтивного розуміння, реакція на реальну або потенційну загрозу, необхідність у спілкуванні з дитиною і радість від його тривалості – все це пояснюється виключно грудним вигодовуванням.

Головною ознакою материнства є здатність жінки ідентифікувати себе з дитиною, що виражається не в трактуванні її станів на рівні розуму, а в переживанні цих станів разом з малюком.

Система «мати-дитя» є єдиною психоемоційно-фізіологічною системою, залежною від стану кожного з них. Психоемоційний рівень матері є провідним у цій системі.

Аналіз показав, що кореляційна плеяда параметрів «домінанта вагітності» корелює з параметрами – «реальне вигодовування грудьми», «вік», «запланованість вагітності», «емоції на вагітність». Таким чином, завданням перинатальної психології є допомога у формуванні сприятливих емоційних умов для початку годівлі грудьми, у створенні стійких позитивних установок стосовно процесу годівлі. Також важливим завданням перинатальної психології є підтримка жінки в процесі реалізації ролі матері (акцентування на функції годівлі для підкріплення домінанти вигодовування).

Позитивний психоемоційний стан матері допомагає справитися з психологічними перешкодами в період годування дитини, уникнути труднощів на всіх етапах грудного вигодовування.

Схильність жінки-годувальниці до стресових ситуацій, як правило, призводить до нестабільного психоемоційного стану, що розвиває невпевненість у своїх діях, відображається на лактації, психоемоційній сфері дитини і її фізичному здоров'ї. Стресові ситуації, що виникають після пологів і обумовлені різними причинами (включаючи психологічний і практичний компоненти), слід розглядати як такі, що визначають психоемоційну сферу матері-годувальниці і зводять до мінімуму стресогенні чинники, що їм сприяють.

Використані в роботі методики діагностики показали, що у жінок, які пройшли спеціальну підготовку на базі ЦБК «Народження», спостерігався стабільний емоційний стан протягом усього дослідження, що доводить ефективність і необхідність підготовки та своєчасної допомоги фахівця.

Діагностика підтвердила необхідність індивідуального підходу в консультуванні матері-годувальниці з метою підвищення ефективності наданої допомоги.

Список використаних джерел:

1. Филиппова Г.Г. Психология материнства. Издательство института психотерапии. – К., 2012. – 600 с.
2. Филиппова Г.Г. Образ мира и мотивационные основы материнства. – Київ, 1995. – 360 с.

Яковлєва М.В.

кандидат психологічних наук,

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського*

ДО ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМФОРТУ В ІНШОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Психологічний комфорт – це відчуття задоволення, прийняття оточення, відповідності стану індивіда до навколишніх умов існування [4].

Світ людей динамічно змінюється в обрії глобальних викликів, котрі стосуються усієї безлічі культур. Тому пом'якшення факторів непорозуміння, що перешкоджають співробітництву представників різних людських цивілізацій є чи не найболючішою проблемою сучасності. Ми не маємо права диктувати представникам інших культур лінію міжкультурною комунікації, проте, зобов'язані розпочати розробку власної стратегії міжкультурного діалогу, котрий має встановити загальні перспективи, які могли б витлумачувати наміри, уточнювати збіги й розбіжності у психологічних настановах усіх його учасників. Однак, у сучасному світі, незважаючи на постійні заклики до ведення й розширення такого діалогу, відчувається його гострий дефіцит. Звісно, влада об'єктивних інтересів часто є сильнішою за бажання й здібність досягти розуміння, і діалог виявляється вбудованим у стратегії відстоювання інтересів і підкоряється їм. А відтак – існують об'єктивні обмеження на бажання зрозуміти й прийняти позицію опонента. Утім, тверде відстоювання цих інтересів впритул

підводить людське співтовариство до планетарної кризи, бо протиріччя набувають надто гострого характеру.

Незважаючи на здебільшого добровільний характер тимчасової або постійної міграції, наявність чітких цілей і конкретних планів, матеріальну забезпеченість, досить високий соціальний статус й у цілому доброзичливе відношення місцевого населення, крос-культурна адаптація представників різних культур може супроводжуватися розвитком несприятливих емоційних станів. Найчастіше це – посилення тривожно-депресивних й агресивних переживань у сполученні з послабленням позитивних емоцій у порівнянні з загальноприйнятими нормами.

Про психологічний стрес, який переживає людина, що змушена пристосовуватися до іншої культури, є чимало розвідок, у яких відзначається необхідність пристосування не тільки до природних особливостей, клімату та іншої мови, але й до традицій, звичаїв, настанов, соціальних норм, поведінки, ціннісних орієнтацій іншої культури, багато з яких можуть здаватися дивними й бути абсолютно чужими для першокультури індивідуума.

Найбільш характерним психічним станом, що розвивається під впливом екстремальних факторів життєдіяльності, є психологічний дискомфорт. Це поняття використовуємо для позначення проблем, пов'язаних з виникненням, проявом і наслідками надзвичайних впливів навколишнього середовища на людину – захворювань, відповідальних рішень, конфліктів, небезпечних ситуацій, екстремальних зовнішніх умов, психічних травм і т.д.

Необхідність заміни моделі послідовного захисту вузько-прагматичного інтересу на іншу модель, яка більш повною мірою враховувала б залежність психологічного стану кожного від загальнопланетарного стану справ, й за основний принцип вважала б цінність кожної культури давно обговорюється у світовому співтоваристві. Вочевидь, така багатобічна полеміка може наблизити практичну реалізацію цієї нової моделі планетарних стосунків: чим більше люди міркують над проблемами діалогу й розуміння, над своєю роллю в цьому спілкуванні, тим реальнішою є можливість того, що протиріччя у світі будуть пом'якшуватися завдяки думці «до», а не «після» силової конфронтації. При цьому усвідомлення власної обмеженості сприяє готовності допустити правоту за іншим як ніщо інше.

При цьому варто досліджувати не здатність людини до діалогу взагалі, а тільки здатність до міжкультурного діалогу людини, що

представляє іншу культуру. До того ж ця проблема має розглядатися, насамперед, як психологічна, де основну увагу звернено на методи ведення й розуміння діалогу, які може обґрунтувати психологія. Однак, думки фахівців інших наук, які мають безпосереднє відношення до проблеми (у першу чергу, філософії, культурології, антропології, лінгвістики), також мають ураховуватися.

Скепсис антропологів із приводу реальної можливості рівноправного діалогу культур загальновідомий. Цей скепсис ґрунтується на двох основних чинниках: 1) природні розбіжності й 2) почуття переваги однієї нації над іншою (агресивний етноцентризм) – непорядна практика, що випливає з нього. Ще Жан-Жак Руссо, за усіх його ліберальних поглядів на представників інших культур висловив думку, що «місцевість, у якій живе людина, не байдужа для його культури; лише при помірному кліматі люди здатні повністю розкрити свої здібності. Очевидно, що кліматичні крайнощі вкрай несприятливі для людини. Уявляється, що мозок при крайнощах клімату набагато менший. Ні у негрів, ні у жителів Лапландії немає розумового мислення, яким наділені європейці. І тому, якщо я хочу, щоб мій учень міг стати громадянином всесвіту, я повинен був би перевезти його в помірну зону, найкраще – у Францію» [5]. Таким чином, за Руссо, «розуміння» природних причин розбіжностей між представниками різних народів полягає у розвиненості «мозку» європейця до космополітичного мислення й визнання за таким мисленням універсальної цінності (на відміну від розумових дій негрів і лапландців, за яких у найкращому разі визнається локальна цінність). Історично це переконання трактувалося як право «громадянина світу» учити жити цивілізовано й гуманно усіх інших, що, як правило, супроводжувалося вилученням у них матеріальних цінностей, наругою над культурними традиціями – аж до позбавлення життя тих, хто не хотів «навчитися чужому». Проблема тут, скоріше, у прагматичних настановах подібного діалогу. У такому випадку, у справжній комунікації немає потреби, і це одна із причин, що такої комунікації не буде. Замість неї може бути зацікавленість у підтримці серед місцевого населення рівня освіченості, що дозволяв би здійснювати на цій території економічну та іншу діяльність. Проте, така комунікація вже породжує проблеми вербального (а саме – мовного характеру), щодо яких Леві-Стросс стверджував: «На даний момент нерозуміння між Заходом і Сходом є головним чином семантичним:

у визначеннях, які ми намагаємося туди впровадити, присутні поняття, що мають інші елементи або не мають таких зовсім» [2].

Оптимістичною є наявність у традиціях місцевих культур орієнтації на розуміння іншого, їх зацікавленість цією проблемою у етичному (повага до людського образу), естетичному (краса, архаїчність та екзотичність), екологічному (збереження природи) і, нарешті, пізнавальному вимірах.

Визнання принципової можливості діалогу спирається звичайно на уявлення про єдину схему розвитку усіх світових культур (за О. Шпенглером), або про загальний для них структурно-функціональний фундамент (за Б. Маліновським [3]): якщо розвиток усіх культур майже синхронний, то порозуміння між представниками різних культур є можливим.

Для суб'єкта в іншокультурному середовищі, зрозуміло, необхідна соціально-психологічна адаптація. Це пов'язано, насамперед, із перебудовою соціальних настанов, з рефлексією, спрямованою на усвідомлення власних ціннісних орієнтацій. У новому, «іншому» культурному середовищі людині необхідно сполучити свої цілі, ідеали з ідеалами культурно-соціальної групи, суспільства, вийти за межі звичних для себе уявлень.

Культурними, соціальними й психологічними чинниками, які впливають на тривалість й успішність адаптації, насамперед є:

- загальнокультурні фактори адаптації: специфіка вихідної й приймаючої культур;
- індивідуальні фактори адаптації: соціально-демографічні й особистісні характеристики адаптантів;
- вплив свідомо або несвідомо обраних стратегій адаптації.

На сьогодні найбільш розробленим у психології є вплив на стрес акультурації демографічних та соціокультурних факторів, а саме: країна походження, стать, вік, родинний стан, тривалість перебування і зв'язок стресу акультурації із симптомами психічного здоров'я.

Важливо звернути увагу на те, що оптимістичною підставою для культурної адаптації є наявність «універсалій» – загальнозначущих елементів або функцій, що є у всіх людських культурах і які слугують основою взаєморозуміння людей. Проте, ці універсалії слід виокремлювати «без етноцентричної упередженості» (А. Вежбицька [1]), бо акцент на «загальному», «закономірному» й універсально «тотожному» висвітлює найбільше те, що важливо для представників певної культури.

Тому нагальним завданням психологів є створення комплексної програми адаптації в іншокультурному середовищі, що включає систему психологічних, соціальних і педагогічних заходів, й дозволяє оптимізувати соціально-психологічну адаптацію за такими показниками, як адаптація до соціокультурного середовища, емоційна стійкість, соціальна фрустрованість і психічний стан, що є найважливішими умовами психологічного комфорту.

Таким чином, успішності соціально-психологічної адаптації та створенню психологічного комфорту в іншокультурному середовищі сприяють такі фактори, як наявність соціально-психологічної настанови на активно-ініціативний вплив на нове культурне середовище й рефлексивну позицію суб'єкта, яка пов'язана із активною зміною ним власної особистості, з корекцією своїх настанов і соціальної поведінки. Перспективою подальших наукових розвідок може бути дослідження потенційної готовності особистості до міжкультурної взаємодії.

Список використаних джерел:

1. Вежбицкая А. Язык, познание, культура / А. Вежбицкая – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
2. Леви-Стросс К. Структурная антропология [Текст] / К. Леви-Стросс; [пер. с фр. В. В. Иванова]. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 541 с.
3. Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский; [пер. с англ. И.В. Утехина]. – М.: ОГИ, 2005. – 184 с.
4. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – М.: АСТ; СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.
5. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании [Електронний ресурс] / Ж.-Ж. Руссо. – Режим доступу: <http://www.litmir.net/br/?b=157478>.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЯ

Ільчук М.С.

студент,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

ТВОРЧИСТЬ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВАГІТНИХ. ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНА СТОРОНА МАТЕРИНСТВА

Період вагітності вважається одним із важливих етапів, який розглядається як певний критичний момент у житті жінки. Наприклад, саме перша вагітність розуміється як кінець існування жінки як окремої істоти і початок безперервних і остаточних стосунків «мати-дитина» (Г.Г. Філіпова). Тому саме вагітність – це етап переосмислення власного досвіду і трансформації взаємовідносин зі світом, а також унікальна ситуація розвитку самосвідомості жінки [6].

Ще Метт Рідлі у своїй книзі «Геном» вказував, що не можна «уявити людину як тіло, кероване мозком за допомогою гормонів. Невірним буде подання, що людина – це тіло, яке вмикає і вимикає гени гормонів, і також помилковим буде уявлення, ніби гени керують тілом і мозком». Тому у формуванні жіночої ідентичності вагітних неостанню роль відіграють гормони, які не лише змінюють фізіологію і реорганізують головний мозок, а й впливають на психологічний стан жінки, на її емоційний стан. Внаслідок цього і змінюється світогляд жінки, відбувається переосмислення цінностей, з'являються нові переконання, нові поклики душі.

Наприклад, чудодійною є дія вазопресину (або антидіуретичний гормон), під час вагітності він покращує орієнтування в просторі, підвищує адекватність реагування – знижує збудливість в новій ситуації і підвищує її в звичних ситуаціях [3, с. 5-21].

Дегідроепіандростерон ДНЕА називають матір'ю всіх гормонів, так як саме він є прабатьком усіх статевих і стероїдних гормонів. Саме ДНЕА відповідає за статевий потяг в організмі, за ясний розум, тверду пам'ять, за м'язову силу і витривалість. У жіночому організмі його дія є досить цікавою.

DHEA (або дегідроепіандростерон) є природним існуючий гормон, який жіночий організм перетворює в андрогени, головним чином тестостерон. Незважаючи на те, андрогени чоловічі гормони, вони присутні в обох статях і мають важливе значення в жіночому організмі для виробництва і розвитку здорових яєць. В ситуаціях безпліддя, особливо в поєднанні з IVF, DHEA використовується в основному для покращення показників вагітності ЕКО; збільшення імовірності спонтанних вагітностей; покращення якості і кількості яйцеклітин та ембріонів; зниження хромосомних аномалій у ембріонів, що призводить до зниження ризику викиднів і т. д.

Помилковим буде судження, що у вагітних жінок спостерігається регрес інтелектуальної сфери. Це концентрація уваги на певних змістах і орієнтація на інтуїтивному і евристичному способі обробки інформації. Дослідження в психології саме цих особливостей дозволяють віднести їх до творчих здібностей. Загальне підвищення творчого потенціалу відзначається у вагітних, починаючи з другого триместру (у практиці психологічної підготовки до материнства), адже саме у цей період у дитини активно формуються системи органів, продовжує оформлюватися личко, проявляється зародковий пушок у вигляді мікроскопічного малюнка шкіри, який згодом перетвориться на функціональний покрив тіла, і т. д. За допомогою високого рівня інтуїції під час вагітності жінка проектує свою творчу роботу на становлення і функціонування організму дитини.

Материнсько-дитяча взаємодія сприяє виникненню змін у регуляції психічної діяльності матері. Вона не до кінця усвідомлюючи це відмовляється від свідомих способів регуляції своєю діяльністю і користується інтуїцією і своїми емоціями. Це обумовлено особливостями дитини та унікальністю завдань матері у взаємодії з нею. Можна виділити три основні аспекти цієї взаємодії, що вимагають зміни в її емоційних та інтелектуальних сферах:

1. Забезпечення матір'ю своїх функцій протягом вагітності, після пологів та в період новонародженості вимагають від неї перебування в специфічному стані, що дозволяє їй природним чином і без явного усвідомлення взаємодіяти з іншим суб'єктом, у якого ще немає не тільки свідомості, а й розвинених, диференційованих способів взаємодії зі світом взагалі. Наприклад, Джон Свааб вказує на те, що пологами керує дитина в утробі матері. Коли дитини замало глюкози, яка постачається організмом матері, то в гіпофізом йде наказ, про вихід на волю. Два організми

починають синхронно працювати (організм матері і дитини) і як наслідок дитинка з'являється на світ. Матері необхідно орієнтуватися на свої емоції, за якими вона відчуває стан дитини. Підвищена емоційна сензитивність необхідна для емоційної взаємодії з дитиною і безпосереднього переживання її станів (емоційна інфантилізація).

2. Необхідно і відповідне ставлення до матері і дитини членів сім'ї і суспільства в цілому. Цьому сприяють деякі інфантильні риси зовнішнього вигляду та поведінки майбутньої матері, прогресуючі в вагітності. Необхідність захисту, підвищення залежності від членів суспільства у забезпеченні їжею, створення доброзичливої атмосфери, що сприяє благополучному перебігу вагітності і розвитку відносин матері з дитиною, оцінюються багатьма дослідниками як специфічно людські особливості материнства.

3. Поступово збільшується протягом вагітності концентрація інтересів матері на дитині. Дослідження в психології мислення саме ці особливості дозволяють віднести до творчих здібностей. Загальне підвищення творчого потенціалу відзначається у вагітних, починаючи з другого триместру (у практиці психологічної підготовки до материнства).

У пренатальній психології також проводяться дослідження, які вивчають фізіологічні та психофізіологічні аспекти материнства. Вивчається зв'язок гормонального фону і емоційних станів, їх роль у розвитку материнства, забезпеченні емоційних особливостей материнсько-дитячих відносин. Вважається, що гормональний фон створює умови для сприйнятливості до ситуації взаємодії з дитиною [4].

Аквагі Е.М. і співавт. (2013) відкрили, що модель експресії генів, пов'язаних з гормонами, нейротрансмітерами і модуляторні нейропептидами в медіальній преоптичній зоні і медіальній мигдалеподібній зоні щурів, асоціювалася з материнським поведінкою [1].

Автори дійшли до висновку, що «творча діяльність забезпечується системою з великого числа розподілених у просторі ланок, причому кожна ланка відіграє особливу роль і демонструє певний характер активації». Дослідники вважають, що префронтальна кора (частина лобової кори) обох півкуль, пов'язана з пошуком потрібних асоціацій, витягом смислової інформації з пам'яті, утриманням уваги. Поєднання цих форм активності, ймовірно, призводить до народження нової ідеї. Безумовно, у

творчості бере участь лобова кора. За даними попередніх досліджень, в лобовій корі розташований центр семантики, праву лобову частку вважають відповідальною за вміння формулювати концепцію. А в процес селекції інформації, як вважають, залучена передня частина поясної звивини.

Гормони впливають на збір інформації про навколишнє середовище, тобто на роботу органів чуття, а точніше – на функціонування сенсорних систем. Крім того, вплив гормонів на сенсорні процеси обумовлений їх участю в організації вибіркової уваги [4]. Гуморальні фактори впливають на пам'ять, при чому як на вивільнення пам'ятного сліду, так і на процес запам'ятовування (наприклад, покращує пам'ять – вазопресин, погіршує – окситоцин) [4, с. 81]. Гонадоліберин – стимулює стан ейфорії, природний антидепресант [4, с. 82]. Гіперплазія гонадотрофів у фізіологічних умовах спостерігається в період вагітності. Саме цей гормон є одним з тих, що спричиняє піднесений настрій у вагітних, хоча може бути й навпаки, що зумовлено зовнішніми чинниками [5].

На основі проаналізованих теоретичних даних можна сказати, материнство – складний феномен, який має фізіологічні та психофізіологічні механізми, а також еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості.

Материнство не забезпечується повністю вродженими механізмами, воно містить у собі біологічне прагнення до материнства, перетворене інтеріоризованими соціальними нормами. Індивідуальний онтогенез материнства можна охарактеризувати як тривалий поетапний процес, під час якого відбувається природна адаптація жінки до материнської ролі. Жінки, які чекають малюка, змінюють свій звичний погляд на різні речі. Під час перших місяців адаптації вагітності, свідомість починає переходити у фазу споглядання світу. Поєднуючись з ейфорією, починає виникати жага творчих перетворень. Ймовірність, відкриття нових в собі талантів, це пов'язано з проекцією внутрішнього Я.

Слід зазначити, що на психоемоційний стан жінки впливає гормональний фон, який змінюється у зв'язку з вагітністю. Природою передбачено, що в жіночому організмі відразу після зачаття активізуються спеціальні гормони, які не лише допомагають дитині повноцінно розвиватися, а також налаштовують майбутню маму на материнство, змінюють її світогляд, сприяють розвитку нових інтересів, налаштовують на заняття творчістю.

Список використаних джерел:

1. Akbari E. M. , Shams S. , Belay H.T. [et al.The effects of parity and maternal behavior on gene expression in the medial preoptic area and the medial amygdala in postpartum and virgin female rats: A microarray study / E.M.] // Behavioral Neuroscience. – Vol. 127, № 6. – 2013. – P. 913-922.
2. Вейненгар О. Пол и характер / О.Вейненгар. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1998. – 608 с.
3. ДржевецкаяИ. А. Основы физиологии обмена веществ и эндокринной системы. – М.: Высшаяшкола, 1994. – 256 с.
4. Жуков Д.А. – Биология поведения. Гуморальные механизмы. – 2007.
5. Маркина Н. В. «Загадки и противоречия творческого мозга» «Химия и жизнь» № 11, 2008.
6. Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии // Вопр. психологии. – 2001. – № 2.

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Гринько Н.В.

асистент,

Буковинський державний медичний університет

Андрущак А.І.

викладач педіатричних дисциплін;

Груба Т.П.

викладач педіатричних дисциплін,

Чернівецький медичний коледж

Буковинського державного медичного університету

ДОСВІД РАНЬОГО ПРОФЕСІЙНОГО КОНТАКТУ

Реформування вищої освіти в Україні обумовлює необхідність розробки механізмів життєдіяльності вищого навчального закладу (ВНЗ), одним із аспектів якого є проблема ефективного відбору абітурієнтів і їх подальшої адаптації до особливостей навчання в даному ВНЗ, що забезпечить якісну підготовку спеціалістів.

Специфіка процесу адаптації студентів у ВНЗ визначається різницею в методах навчання в середній та вищій школах. Проходить чимало часу, перш ніж студент пристосується до нових вимог навчання у ВНЗ. Як наслідок – істотні відмінності в результатах навчання однієї і тієї же людини у школі та ВНЗ. Звідси, як показує наш досвід, і низька успішність на першому курсі, особливо у першому модулі [1; 2].

Крім того, слабка наступність між середньою і вищою школою, своєрідність методики та організації навчального процесу у ВНЗ, великий обсяг інформації, відсутність навичок самостійної роботи викликають велике емоційне напруження, що нерідко призводить до розчарування у виборі майбутньої професії. Виникає проблема організації навчальної діяльності першокурсників, яка б забезпечила належною мірою їх адаптацію до специфічних умов вищої школи [3].

Протягом останніх років університети ввели навички спілкування та клінічного обстеження для контакту з пацієнтом студентам-медикам раніше [4-6]. Ці курси часто називаються «Ранній клінічний досвід» або «Ранній професійний контакт» і, як

правило, в якості кураторів працюють лікарі загальної практики [7-12]. Зі сторони студента та посередника необхідність оцінити ці нововведення на початку медичної освіти є очевидною. Загальноприйнятним у сучасній медичній освіті є те, що завдання викладача полягає в активізації студентів [13; 14] та залученні їх до зустрічей з лікарями, пацієнтами та персоналом в галузі охорони здоров'я. Студенти на початку медичної освіти зацікавлені і мотивовані щодо клінічної практики [15]. Крім того, робиться акцент на умовах навчання студента, а куратор створює умови праці.

У цьому дослідженні ми намагалися вивчити навчальний клімат, створений в результаті взаємодії викладачів зі студентами. Це досить складно, проте важливо та доцільно [16].

Студенти брали участь у клінічній роботі разом з лікарем і його співробітниками в клініці. Групі з шести студентів були заплановані зустрічі з куратором протягом року. 1 рік складався з восьми рівномірно розподілених днів з клінічними завданнями. Таких груп було чотири (24 студента, середній вік 17-21 р.). Кураторів було 7, середній вік 30-62 р. Студенти також відвідували обов'язковий семінар кожного місяця з наступних тем: медична етика та деонтологія, особливості спілкування у медичному середовищі, професійне вигорання, типи реагування на хворобу, психологічні особливості пацієнтів у клініці різних захворювань тощо. Було запропоновано список цікавої художньої літератури та фільми до перегляду. Безперервність була гарантована у взаємостосунках студент-викладач.

У вересні 2016, студенти і куратори пройшли анонімне анкетування в обов'язковому семінарі у кінці курсу. Вони були поінформовані, що опитування є частиною дослідницької оцінки курсу і що участь була анонімною та добровільною.

«Ранній професійний контакт» – це клінічний вступний курс. За результатами анкетування як студенти, так і куратори клінічних дисциплін залишилися задоволені курсом. Студенти знайшли курс цікавим і корисним. Вони повідомили про зростання впевненості під час контакту з пацієнтами і були натхненні своєю майбутньою професією. Куратори відмічали збільшення навантаження, недостатню підтримку зі сторони клінічних баз та самих студентів. Таким чином, спостерігається певна невідповідність. За оцінками студентів, вони отримали цінний досвід щодо своєї професії та розуміння клініки.

Хорошим курсам потрібні хороші куратори. Це здається важливим, що куратори повинні бути добре освічені і готові до завдань, забезпечені адекватною підтримкою, необхідним часом і заохоченням від керівників клінік та установ.

Список використаних джерел:

1. Бохонкова Ю. О. Социально – психологическая адаптация студенчества в условиях вуза // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – № 2 (7). – 2004. – С. 138-149.
2. Казміренко В. П. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії // Практична психологія та соціальна робота. – № 6. – 2004. – С. 76-78.
3. Рєзник Т. І. Психологічний зміст труднощів у навчанні студентів-першокурсників // Практична психологія та соціальна робота. – № 1. – 2002. – С. 1-3.
4. Haffling AC, Håkansson A, Hagander B: Early patient contact in primary care: a new challenge. *Med Educ* 2001, 35:901-908.
5. O'Brien-Gonzales A, Blavo C, Barley G, Steinkohl DC, Loeser H: What did we learn about early clinical experience? *Acad Med* 2001, 76(Suppl 4):49-54.
6. Eika B, Molgaard H, Sonne O, Jorgensen JO: [Early clinical exposure – an instant success. The new medical curriculum at the University of Aarhus]. *Ugeskr Laeger* 2001, 163:3626-3629. Danish.
7. Wiesemann A, Engeser P, Barlet J, Muller-Buhl U, Szecsenyi J: [What students and teaching doctors in Heidelberg think about early patient contact and tasks in general practice]. *Gesundheitswesen* 2003, 65:572-578. German.
8. Valkova L: First early patient contact for medical students in Prague. *Fam Pract* 1997, 14:394-396.
9. Newble DI, Cannon R: *A Handbook for Medical Teachers* 4th edition. Dordrecht: Kluwer; 2001.
10. Howe A, Dagley V, Hopayian K, Lillicrap M: Patient contact in the first year of basic medical training – Feasible, educational, acceptable? *Med Teach* 2007, 29:237-245.
11. Littlewood S, Ypinazar V, Margolis SA, Scherpbier A, Spencer J, Dornan T: Early practical experience and the social responsiveness of clinical education: systematic review. *Br Med J* 2005, 331:387-391.
12. Dornan T, Bundy C: What can experience add to early medical education? Consensus survey. *Br Med J* 2004, 329:834. Erratum in *Br Med J* 2004; 329: 1159

13. Branch WT Jr, Paranjape A: Feedback and reflection: teaching methods for clinical settings. Acad Med 2002, 77(12 Pt1):1185-1188.

14. Irby DM: What clinical teachers in medicine need to know .Acad med 1994, 69:333-342.

15. Prince KJ, Boshuizen HPA, Vleuten CPM Van der, Scherpbier AJ: Students' opinions about their preparation for clinical practice. Med educ 2005, 39:704-712.

16. Tiberius RG, Sinai J, Flak EA: The role of the teacher-learner relationship in medical education. In International Handbook of Research in Medical Education Edited by: Norman GR, Van der Vleuten CPM, Newble DI. Dordrecht: Kluwer; 2002:463-497.

Компанович М.С.

викладач,

Львівський інститут

ПРАТ «ВНЗ» Міжрегіональна академія управління персоналом»

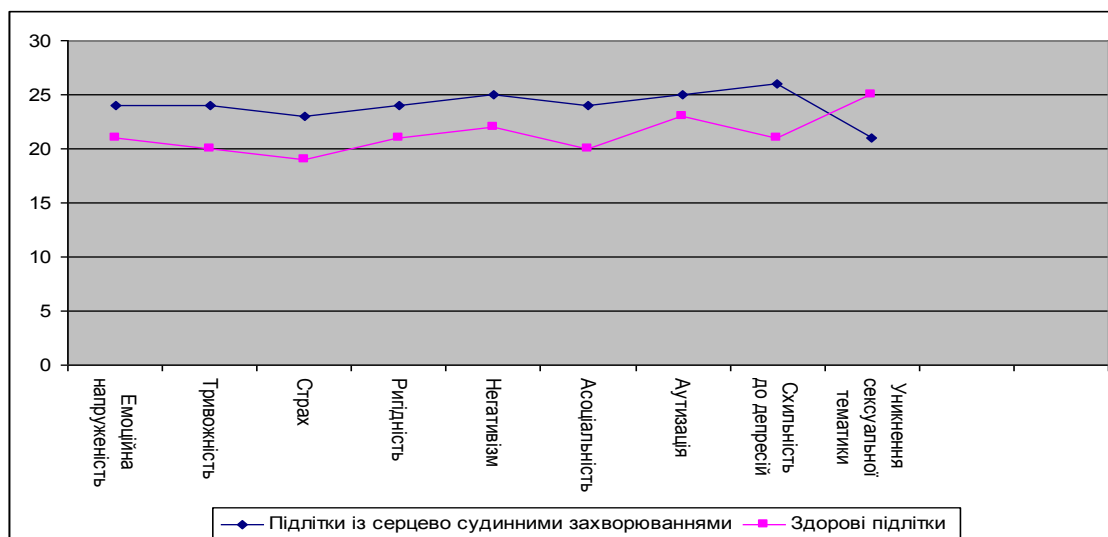
ДЕПРЕСИВНІ СТАНИ ЯК КОМПОНЕНТ СЕРЦЕВО-СУДИННИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Психосоматичні дисфункції – група хворобливих станів, що виявляється соматичною патологією, формуванням загальних симптомокомплексів, які виникають при взаємодії соматичних і психічних факторів – соматизованих психічних порушень, які виявляють реакцію захворювання. Розлади, що належать до психосоматичних, включають не лише психосоматичні захворювання в традиційному, вузькому розумінні цього терміну, а значно ширше коло порушень до яких також входять патологічні психогенні реакції.

У межах психосоматичних розладів виокремлюють відносно ізольовані, функціональні порушення окремих органів («функціональні синдроми») – неврози органів. Розрізняють кардіо і ангіоневрози, ахалазію (кардіоспазм). Так при кардіоневрозі поряд з кардіагіями, порушеннями серцевого ритму і явищами гіпервентиляції проявляються кардіофобії (страх зупинки серця, інфаркту міокарда), а також більш генералізовані тривожні розлади, що супроводжуються панічними атаками і страхом смерті [5, с. 6].

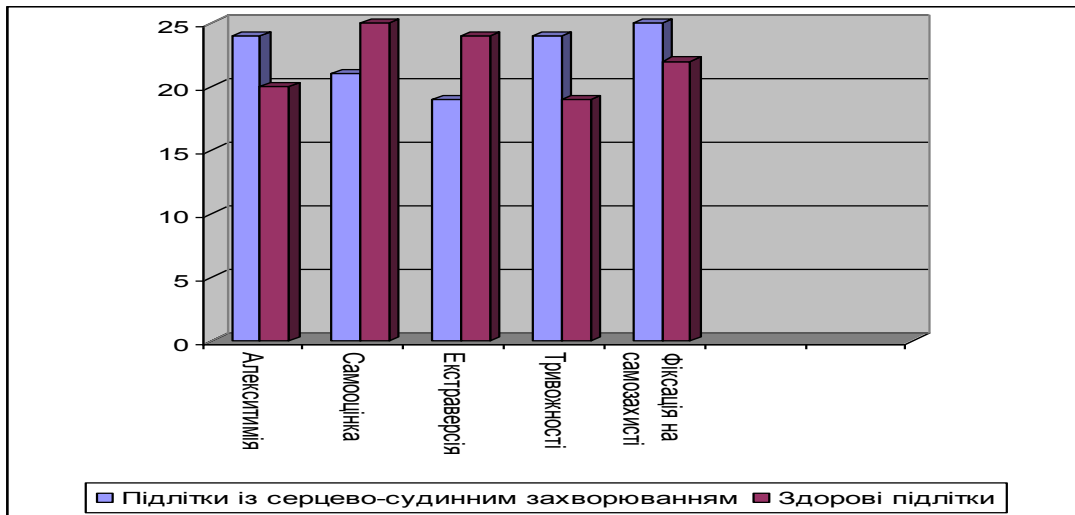
Психогенез психосоматичних розладів у підлітків більш складний в наслідок надмірної вразливості пубертатного періоду. У відповідь на психотравмуючі обставини у підлітків з'являються різноманітні психосоматичні симптоми і синдроми, які є придикаторами соматичних захворювань. Вік як фактор патогенезу за В. В. Ковальовим [1] значною мірою обумовлює не лише характер переважних психічних симптомів, але і клінічну форму багатьох психосоматичних захворювань.

Підліткам із серцево-судинними захворюваннями властивий високий рівень схильності до депресій, такі ознаки як негативний емоційний фон, зміни мотиваційної сфери, когнітивних уявлень та загальної пасивності поведінки, різко знижується самооцінка. Що майже не спостерігається у їхніх здорових однолітків. Серед групи підлітків із серцево-судинними дисфункціями простежується закономірна тенденція уникнення сексуальної тематики, та погано сформована статевая самоідентифікація досліджуваних, у контрольній групі простежується зворотна ситуація у цих підлітків високий інтерес до сексуальної сфери та виражена статевая самовизначеність. Див. рис. 1.

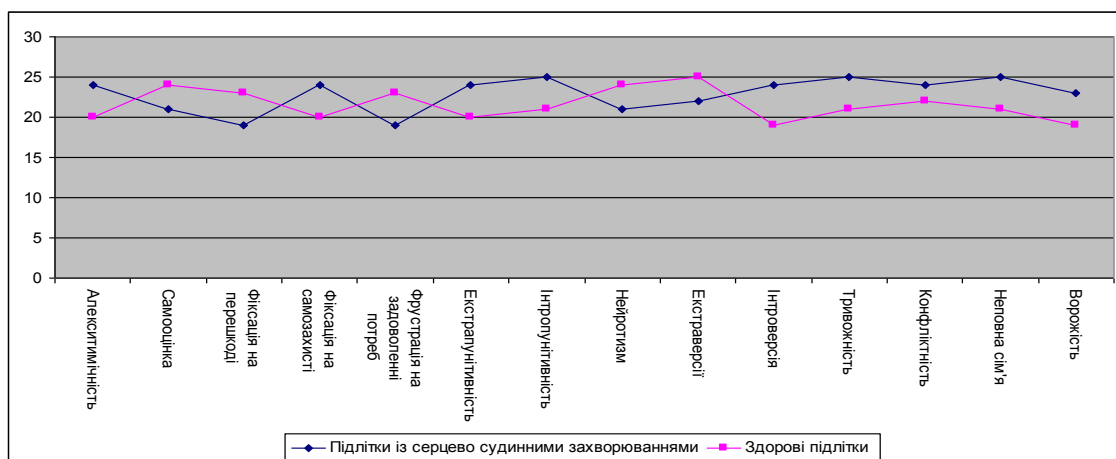
Рис. 1. Психологічні властивості підлітків із серцево-судинними захворюваннями та їхніх здорових однолітків за методикою малюнок людини

Серед досліджуваних підлітків із серцево-судинними захворюваннями виявлено вищий рівень тривожності, занижена самооцінка, агресивність, фіксація на самозахисті на відміну від їх здорових однолітків. Див. рис. 2.

Рис. 2. Психологічні властивості підлітків із серцево-судинними захворюваннями та підлітків у яких відсутні серцево-судинні захворювання за тестом фрустраційних реакцій Розенцвейга, методикою Айзенка ЕРІ, Торонською алекситимчною шкалою та методикою малюнок сім'ї

Результати нашого дослідження підлітків із серцево-судинними захворюваннями та їхніх здорових однолітків засвідчують, що більшість підлітки із серцево-судинними розладами властива тривожність, негативізм, алекситимія, інтровертованість та інші риси які є предикатами депресивного спектру. Див. рис. 3.

Рис. 3. Психологічні властивості підлітків із серцево-судинними захворюваннями та підлітків у яких відсутні серцево-судинні захворювання за методикою Дембо-Рубінштейн, тестом фрустраційних реакцій Розенцвейга, методикою Айзенка ЕРІ та методикою малюнок сім'ї

Для підлітків із серцево-судинними захворюваннями характерними є такі прояви депресій, як астенічна, тривожна та астено-тривожна.

Астенічна депресія характеризувався різною мірою вираження гіпотимії, низькою активністю хворих підлітків вже з ранку. А також частою невитриманість фізичного і психічного напруження (гучних або специфічних звуків, яскравого освітленні, прохолоди або спеки) як наслідок виникнення чи посилення головного болю, слабкості, пришвидшеним серцебиттям і відчуттям поколювання в серці. Їм властивий пильний моніторинг свого стану, ці підлітки недовірливі і часто скарги на втому і слабкість трактують як наслідок серцевої патології.

Тривожна депресія включає в себе апатію з відчуття занепокоєння, тривоги, інколи страху за своє життя і життя близьких – спостерігалась частіше в другій половині дня з тенденційним наростання до вечора. У цих підлітків настрої коливався через дрібниці, і нерідко на фоні негативних емоцій спостерігалися окремі прояви серцево-судинних розладів, частіше за кардіологію, коливання артеріального тиску, головні болі. Інколи тривога і страхи мають нав'язливий характер і супроводжувалися скаргами на нудьгу, смуток і розлади серцевої діяльності з вираженою пересторогою, що може відбутись подальше погіршення самопочуття [1; 2].

У підлітків із серцево-судинними захворюваннями виражені фобічні стани спостерігаються при засинанні і, як правило є причиною уповільненого засинання. Сон при тривожній депресії порушений в наслідок частих пробуджень. Тому, депресія простежується в редукованому вигляді, при цьому гіпотимія виявлялася в скаргах на смуток, тужливість. Зазвичай поганий настрої ними не пов'язувався з серцевими розладами.

Астено-тревожна депресія більшою мірою характеризується гіпотимією з астенічними проявами – втомливістю, виснажливістю, млявістю, сенситивністю до різних подразників, навіть незначних. При пізньому засипанні сон у хворих підлітків є поверхневим, без достатнього відпочинку тому вони швидко стомлюються після прокидання [1; 2].

Часто функціональні серцево-судинні захворювання у підлітків є психосоматичними (психо-вегетативними) розладами, в основі яких лежать депресивні порушення, як правило, що беруть участь у формуванні клінічної картини психопатологічного стану.

Вегетативно дистонічні серцево-судинні розлади виникають відносно пізно, з дорослішанням кардіоваскулярної системи, зазвичай на тлі пубертатної перебудови організму поєднуючись в переважній більшості випадків з іншими, що виникли раніше (шлунково-кишковими, шкірними) або майже одночасно з ними (руховими, алергічними, ендокринними) психосоматичними розладами, відрізняються неясковістю і короткочасністю, виступають як психосоматичні реакції, у край рідко, як стани. Динаміка серцево-судинної функціональної патології характеризується поступовим наростанням і ускладненням симптоматики, що акцентується паралельно з фіксацією патологічних форм реагування центральної нервової системи у вигляді активних розладів і формуванням депресивного настрою. Що визначають патогенез функціональних серцево-судинних розладів депресивні порушення мають різні типологічні форми – астеничний, тривожний і астено-тривожний, з яких найбільш частим є тривожний [4, с. 12]. За результатами діагностики підлітків із серцево-судинними розладами, які перебували на лікуванні у стаціонарі виявлено такі форми депресій Див. рис. 4.

Рис. 4. Прояви депресій у підлітків із серцево-судинними розладами

Тож, можемо дійти висновку, функціонування серцево-судинної системи безпосередньо пов'язана з діяльністю психіки людини. Тому, патологічний процес, призводячи до зміни функціонування внутрішніх органів, обов'язково спричиняє зміну психічної діяльності і навпаки. Результати численних досліджень і зокрема

наші свідчать, що між соматичними та психічними дисфункціями є чіткий і закономірний взаємозв'язок.

Список використаних джерел:

1. Воронов М. В., Гримблат С. О. Групповой портрет депрессии / М. В. Воронов, С. О. Гримблат – К.: Ніка-Центр, 2005. – 37–95 с.
2. Вітенко І. С. Зміни психіки при соматичних розладах актуальна проблема медичної психології / І. С. Вітенко // Медична освіта. – 1999. – № 1 – С. 48–50.
3. Внутрішня картина здоров'я дітей і підлітків як психологічний феномен / Г. В. Кукуруза, О. Е. Беляєва, О. О. Кирилова, С. М. Целюрик // Наук. зап. Ін-ту психології АПН України. – 2007. – Вип. 32. – С. 148–157.
4. Рольник Г. И. Роль психологічного налаштування у розвитку серцево-судинних захворювань / Г. И. Рольник // Мед. аспекти здор. – 2011. – № 8. – С. 70–74.
5. Щеглова Л. В. О функциональных заболеваниях сердца у лиц молодого возраста / Л. В. Щеглова // Сов. медицина. – 1989. – № 11. – С. 58–61.

Манилов И.Ф.

*кандидат психологических наук,
старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник,
Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины*

МУЛЬТИМОДАЛЬНАЯ СУГГЕСТИВНАЯ КОРРЕКЦИЯ ДИСФУНКЦИОНАЛЬНЫХ МЫСЛЕЙ

Умение верно оценивать события и выбрать наиболее подходящую для данной конкретной ситуации стратегию поведения указывает на высокую адаптивность человека. Развитие способности к правильному выбору реагирования и поведения является важной составляющей психотерапевтической помощи людям с различными невротическими расстройствами. В этой связи особое значение приобретает целенаправленная коррекция тех мыслей, которые мешают человеку успешно преодолевать различные проблемы и адаптироваться к новым условиям жизни.

Существует множество психологических методов коррекции дисфункциональных (неадаптивных) мыслей. Наибольшее число

публикаций по этой теме представлено в работах представителей когнитивного направления психотерапии [1; 5]. Признавая эффективность традиционного когнитивного подхода, следует отметить условность некоторых его теоретических положений и ряда ограничений в практическом применении. В связи с этим весьма актуальными представляются исследования с целью разработки более универсальных форм психотерапевтической помощи в целом и коррекции дисфункциональных мыслей в частности. Одним из наиболее перспективных направлений научных исследований является соединение положений суггестивной и когнитивно-поведенческой психотерапии (в частности, краткосрочной мультимодальной психотерапии А. Лазаруса).

Краткосрочная мультимодальная психотерапия А. Лазаруса, несмотря на выраженный эклектизм, по методологической сути своей является разновидностью когнитивно-поведенческой психотерапии [2]. Основывается она на положении, что любое психическое нарушение охватывает все важнейшие сферы человека – поведение, мышление, эмоции, соматику и т.д. В соответствии с этим успешной является лишь комплексная система психотерапевтического воздействия. Идея целесообразности мультимодального подхода неизбежно возникает при практической реализации любых психотерапевтических процедур, а теоретические положения краткосрочной мультимодальной психотерапии вполне могут быть заимствованы для разработки более универсальных психотерапевтических подходов.

Абсолютное большинство традиционных когнитивных приемов психотерапевтического воздействия в той или иной степени, но обязательно включают в себя суггестию. Отсюда закономерно следует вывод о необходимости более активного и целенаправленного использования данного феномена. Внушение человеку идей, блокирующих его непроизвольное погружение в дисфункциональные мысли, существенно сокращает время психотерапии и является хорошим дополнением традиционных когнитивных техник. Одним из форм реализации такого подхода является Психотерапевтическая конфронтационная суггестия [3; 4]. В соответствии с базовыми положениями Психотерапевтической конфронтационной суггестии, существуют общенаучные идеи-принципы, которые являются антагонистами дисфункциональных мыслей. Если эти идеи-принципы привить человеку с помощью гетерогенной суггестии, то они будут постепенно разрушать

дисфункціональні думки або трансформувати їх в більш адаптивні.

Проведені нами дослідження дають підстави утверджувати, що: 1. в психотерапії людей страждаючих на невротичні і соматоформні розлади необхідно використовувати мультимодальний підхід; 2. обов'язковим умовою успішної психотерапії є корекція дисфункціональних думок і розвиток адаптивного мислення; 3. одним з найбільш важливих інструментів психотерапевтичного впливу є психотерапевтична конфронтаційна сугестія.

Таким чином, виходимо на повністю практичну задачу – навчитися з допомогою мультимодального сугестивного впливу коректувати дисфункціональні думки. Дане завдання було успішно реалізоване в межах Мультимодальної сугестивної психотерапії. В основу «мультимодальності» була покладена відома формула А. Лазаруса BASIC I.D: поведінка (В – Behavior), емоції (А – Affect), відчуття (S – Sensation), уявлення (І – Imagery), когніції (С – Cognition), взаємини з іншими людьми (І – Interpersonal), різноманітні біологічні фактори (D – Drugs/Biology).

Проведені дослідження показали, що об успішності психотерапії свідчить покращення самопочуття клієнта, поява у нього інтересу до життя і віри в майбутнє. На когнітивному рівні все це супроводжується оптимістичними думками і відчуттям відновлення контролю над власним життям. В результаті порівняння різних комбінацій і послідовностей сугестивного впливу була виділена пріоритетність «модальних мішеней» при корекції дисфункціональних думок. Отримана послідовність виглядає наступним чином: «біологічні фактори», «відчуття», «міжособистісні відносини», «когніції», «уявлення», «емоції», «поведінка». Дане послідовність не є універсальною і підходящою всім без виключення клієнтам. Вона лише задає напрямленість сугестивного впливу на початкових етапах роботи. Після, акценти постійно зміщуються в залежності від динаміки проблеми.

Матеріали емпіричних досліджень були зібрані в процесі психотерапевтичної роботи з різними категоріями клієнтів. Для даної публікації були використані узагальнені дані по клієнтам, страждаючим на тривожно-фобічні,

обсесивно-компульсивные, соматоформные расстройства и неврастению. Всего 214 клиентов в возрасте от 16 до 74 лет.

Для проработки дисфункциональных мыслей проводилось в среднем 25-30 индивидуальных сеансов психотерапевтической мультимодальной суггестии. Успешность коррекции дисфункционального мышления оценивалась по следующим критериям: логичность умозаключений; уровень категоричности суждений и оценок; коммуникативная толерантность; стрессоустойчивость; степень выраженности эмоциональных реакций; девиации поведения; количество и характер жалоб клиентов. Заключение делались на основании оценок экспертов (психологов, психотерапевтов); отчетов клиентов, оценок и комментариев родных и знакомых клиентов.

По окончанию психотерапевтических сеансов было отмечено значительное улучшение у 79 клиентов, улучшение у 101 клиента, незначительное улучшение у 25 клиентов, отсутствие признаков улучшения у 9 клиентов. Достоверность экспериментальных результатов на 5% уровне статистической значимости.

По результатам исследований были сделаны следующие выводы: Коррекция дисфункциональных мыслей является важнейшей составляющей психотерапии людей, страдающих на невротические и соматоформные расстройства. При коррекции дисфункциональных мыслей целесообразно объединять методы когнитивной психотерапии и суггестивной психотерапии. Практическая целесообразность такого подхода обоснована в базовых положениях Мультимодальной суггестивной психотерапии. Изменение мышления возможно лишь при условии одновременного воздействия на все основные модальности жизнедеятельности человека – «когниции», «представления», «ощущения», «эмоции», «поведение», «межличностные отношения» и «биологические факторы». Терапевтическое воздействие на «биологические факторы» является необходимым условием успешной коррекции дисфункциональных мыслей. Основным методом прямого воздействия на дисфункциональные мысли является Психотерапевтическая конфронтационная суггестия. В соответствии с основными положениями Психотерапевтической конфронтационной суггестии, существуют общенаучные идеи-принципы, которые являются антагонистами дисфункциональных мыслей. Столкновение внутренних идей-принципов с дисфункциональными мыслями провоцирует феномен когнитивного

диссонанса с последующей коррекцией дисфункциональных мыслей. Результаты экспериментальных исследований показали высокую эффективность Мультимодальной суггестивной психотерапии в психотерапевтической работе с людьми, страдающими на невротические и соматоформные расстройства.

Список использованных источников:

1. Бек Дж. С. Когнитивная терапия: полное руководство / Джудит Бек – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2006. – 400 с.
2. Лазарус А. Краткосрочная мультимодальная психотерапия / А. Лазарус. – Санкт-Петербург: Речь, 2001. – 256 с.
3. Манілов І.Ф. Розвиток адаптивного мислення за допомогою конфронтаційної сугестії [Електронний ресурс] / Манілов Ігор Феліксович // Технології розвитку інтелекту. – 2016. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Режим доступу: http://www.psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Manilov_Igor_Felixovich_Rozvytok_adaptyvnoho_myslennya_za_dopomogoyu_konfrontatsijno_i_sugestii.pdf
4. Манілов І.Ф. Теоретичні основи психотерапевтичної конфронтаційної сугестії: раціональна психотерапія / І.Ф. Манілов // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2016. – Вип. 33. – С. 353-365.
5. Холмогорова А.Б. Когнитивно-бихевиоральна психотерапія / А.Б. Холмогорова, Н.Г. Гаранян // Основные направления современной психотерапии. – М.: «Когито-Центр», 2000. – С. 224-267.

Уніченко А.В.

аспірант,

Міжрегіональна академія управління персоналом

Паначук А.Ю.

школярка,

Середня загальноосвітня школа № 184, м. Київ

ОЦІНКА І КОРЕКЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ СТАРШОКЛАСНИКІВ

За останні роки в Україні значно зросло соціально-психологічне та економічне напруження. Це, в першу чергу, відбивається на старшокласниках, оскільки окрім підвищеного енерго-інформаційного навантаження, зросли вимоги до них по завершенню навчальної програми. Крім того, у більшості учнів мотивується бажання успішно закінчити школу і вступити до ВНЗ, тому виникає необхідність додаткової підготовки до здачі не тільки державних іспитів, а й зовнішнього незалежного тестування на високі бали. На жаль, більшість старшокласників виявляються не готовими до подібних навантажень не тільки в силу браку часу, підвищеної зайнятості, високих вимог навчальної програми, складної соціально-політичної обстановки, а й в результаті підвищеної гормональної активності і особистісних особливостей учнів старших класів. Тож наслідком такого поєднання можливий розвиток у старшокласників тривожних і депресивних розладів. Саме тому аналіз особистісних характеристик учнів є актуальним завданням. Він дозволяє виявити учнів, схильних до розвитку патологічних реакцій та допомогти їм подолати навантаження і попередити розвиток розладів.

Метою нашого дослідження було:

- вивчення і аналіз особистісних особливостей старшокласників;
- виявлення учнів, схильних до розвитку тривожних і депресивних розладів;
- розробка профілактичних заходів.

Для оцінки психологічного стану старшокласників були використані психометричні таблиці: для оцінки рівня депресії таблиця А. Бека, для оцінки рівня тривожності – опитувальник Спілберга-Ханіна.

Для участі в дослідженні ми запросили 34 учні 11 класу загальноосвітньої школи № 184. Обстеження виконувалося анонімно, з особистої згоди старшокласників.

В результаті аналізу заповнених психометричних таблиць 28,6% старшокласників схильні до розвитку тривожних розладів і депресивних реакцій у відповідь на складні соціально-політичні обставини, підвищене навчальне навантаження, гіподинамію та порушення аеробного обміну. Великий відсоток старшокласників з високим рівнем тривожно-депресивного розладу вказує на необхідність розробки і застосування нових методик з метою запобігання та нівелювання можливих психологічних зривів у старшокласників.

За даними міжнародної групи дослідників [2] тривале перебування людини в стані депресії призводить до виникнення окисного стресу, тому її слід розглядати як системне захворювання, оскільки воно впливає на весь організм.

Порушення аеробного обміну значно впливає на психологічний стан, рівень здоров'я і якість життя людини. Основи дихання, в тому числі і ендоназального, є частиною більшості оздоровчих і лікувальних методик багатьох народів світу. Дихання і насичення крові киснем безпосередньо пов'язано з якістю життя і рівнем тривожно-депресивного стану людини. Правильно організоване дихання, посилення капілярного ефекту, плинності крові і кисневої ємності крові – є основою нормального функціонування організму і психологічного стану людини, підвищення рівня імунної системи і ступеня деінтоксикації організму.

Рішення перерахованих вище завдань дозволить виконати корекцію психологічного стану людини, підвищити опірність організму більшості захворювань, підвищити ефективність лікувально-реабілітаційного процесу при більшості відомих захворюваннях і, в кінцевому рахунку, підвищити якість життя сучасної людини.

Відомі різноманітні техніки та методики дихання: «Спосіб навчання пацієнта механіці дихання при легеневих захворюваннях» [1], «Спосіб психофізіологічної саморегуляції на основі свідомої регуляції дихання» [1]; «Спосіб психоемоційної саморегуляції на основі свідомої регуляції дихання» [1], «Спосіб індивідуальної побудови тренувального процесу» [1].

Практично всі перераховані методики дихання засновані на необхідності тривалих тренувань і спрямовані на зміну параметрів

дихання. Однак ці методики не змінюють кисневу проникність капілярної сітки носових ходів і кисневу ємкість крові. Ефективним є спосіб гармонізації дихання для психофізіологічної реабілітації запропонований Кодлубовською Т.Б. [1]. Вона пропонує здійснювати дихання носовими ходами і діафрагмою.

В основу запропонованого авторами способу оздоровлення старшокласників була поставлена задача створення такого способу поліпшення аеробного обміну, який дозволить значно підвищити капілярний ефект і кисневу ємкість крові в носових ходах. Рішення поставленого завдання може забезпечити швидке і в більшому обсязі насичення крові киснем, і як наслідок, нормалізацію психофізіологічного стану старшокласників та підвищення якості їх життя.

Для вирішення поставленого завдання авторами був запропонований спосіб ендоназального дихання в імпульсному або постійному магнітному полі. [3]. При цьому, джерела магнітного поля розташовуються симетрично справа і зліва, на поверхні крил носа з зовнішнього боку. Відомо, що правий носовий хід пов'язаний зі збудливими структурами центральної нервової системи, а лівий – з гальмівними. Також відомо, що південний полюс магніту має тонізуючу дію на функціональну систему, а північний полюс – заспокійливу. Відповідно до цього ефекту і необхідного впливу, пропонується встановлювати магніти для гармонізації роботи функціональної системи південним полюсом на праву сторону, а північним полюсом на ліву сторону крил носа. При виконанні лікувально-профілактичного впливу – полярність магнітів може бути змінена.

Ефективність запропонованого способу ендоназального дихання в магнітному полі була підтверджена авторами на основі анонімного досліджень, проведеного на групі з 34 старшокласників. Всі старшокласники були розбиті випадковим чином на 2 групи по 17 чоловік. 1 група не проходила оздоровлення. 2 група 2 рази в день виконувала ендоназальні дихання в постійному магнітному полі.

За результатами оцінки рівня тривожності і депресії, на основі психометричних шкал Спілберга-Ханіна та Бека, в другій групі рівень тривоги і депресії зменшився в середньому на $18 \pm 3\%$ більше ніж в 1 групі, що призвело до поліпшення якості життя старшокласників.

За результатами проведених розрахунків відповідей всієї групи, беруть участь в дослідженні (34), ми отримали відсутність

депресивних симптомів (з сумою балів – 0-9) у 13 школярів, у 9 з них діагностували легку депресію (субдепресію) (10-15 балів), 2 старшокласника знаходилися в стані помірної депресії (16-19 балів), на жаль у 6 школярів діагностовано виражена депресія (середньої тяжкості) (20-29 балів) і 4 старшокласника перебували в стані важкої депресії (30-63 бали).

Середнє значення результатів тестування рівня тривожності становить 30 одиниць, отже, в середньому всі старшокласники не відчували особливої тривоги.

У 13 старшокласників сума балів за шкалою Спілберга-Ханіна знаходиться в інтервалі 31-45 одиниць, то це означає помірну тривожність.

При 46 і більше – тривожність висока. Дуже висока тривожність (> 46) прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями, спостерігалася у 4 школярів.

Низька тривожність спостерігалася у 5 школярів (корелюється з числом дітей з високим рівнем депресії – 4), і навпаки, характеризує стан як депресивний, а реактивний, з низьким рівнем мотивації.

Список використаних джерел:

1. Патент UA, Кодлубовська Т.Б. «Спосіб гармонізуючого дихання для психофізіологічної реабілітації» № U200613143, бюл. № 5, 25.04.2007.
2. Oxidative Stress and Antioxidant Parameters in Patients With Major Depressive Disorder Compared to Healthy Controls Before and After Antidepressant Treatment: Results From a Meta-Analysis. S. Jiménez-Fernández; M.Gurpegui; F.Díaz-Atienza; L.Pérez-Costillas; M.Gerstenberg, C.U. Correll.: J Clin Psychiatry 2015;76(12):1658–1667. DOI:10.4088/JCP.14r09179.
3. Патент UA, Уніченко А.В., Паначук А.Ю., «Спосіб корекції тривожно-депресивних розладів» № 102214, бюл. № 20, 26.10.2015.
4. Меламуд Е. С. Тревожные расстройства у старшеклассников / Е. С. Меламуд // Актуальні питання нейронаук : збірник тез міжвузівської конференції молодих вчених та студентів, Харків, 17 квітня 2014 р. / Міністерство охорони здоров'я України, Харківський національний медичний університет. – Х. : ФОП Шейніна О. В., 2014. – С. 20.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Borysenko L.H.

PhD,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

UKRAINIAN CULTURE: INDIVIDUALISM OR COLLECTIVISM?

In contemporary cross-cultural psychology, individualism-collectivism is viewed as one of the most important dimension for comparing cultures. According to G. Hofstede, individualism is «a loosely knit social framework in which people are supposed to take care of themselves and of their immediate families only,» whereas collectivism «is characterized by a tight social framework in which people distinguish between in-groups and out-groups; they expect their ingroup to look after them, and in exchange for that they feel they owe absolute loyalty to it» [2, p. 45]. Thus in collectivistic cultures, people define themselves according to group membership, while people in individualistic cultures focus on personal rather than group preferences [19].

It is widely taken for granted that individualism is a striking feature of the Ukrainian national character. This was repeatedly stressed by some distinguished thinkers, such as M. Kostomarov, who illustrated individualistic behavior with examples of «the separation» of adult children from their parents [6], and D.Chyzhevsky, who characterized Ukrainian individualism as «the desire for freedom», which in certain cases «leads to self-isolation, the conflict with everything and everyone» [1]. Many interesting examples of individualistic behavior can also be found in Ukrainian proverbs and sayings.

At the same time, some authors argued for deep collectivistic roots of the Ukrainian culture. For example, it has been emphasized [8] that Ukrainian language even does not have a word equivalent to the English word of privacy, an underlying component of individualism. Historically, it is possible to reveal a mental and cultural drift from collectivistic to individualistic views in the Ukrainian Christian polemical literature of the 16th century which after the annexation of Ukraine to the Russian Empire in the 17th century, slowed down, and became passive and withdrawn [5].

The former Soviet Union is thought to be a collectivistic country [19], and this remains true at least in some regions of contemporary Russia [7]. In contrast, Ukraine, after the turn toward a democratic market society with the values of self-reliance and emphasis on individual freedoms, appeared to begin its quick move toward individualistic values. The study of the Schwartz's value orientations in Ukraine showed an increase in self-enhancement values (achievement, power) from 2004 to 2012 [20].

Since all these concepts are largely phenomenological in nature and/or based on indirect approaches, an important question arises: are there measurement instruments that can be used in order to reliably identify Ukrainian cultural orientation, understand the extent to which Ukrainians are more individualistic than collectivistic (or vice versa), and summarize how much their individualism differs from the individualism of contemporary Western societies? The answer is «yes» and I now address this important issue in details.

Attempts to quantify individualism-collectivism can be traced to 1970s. In his pioneering works, a Dutch social psychologist G. Hofstede introduced the comparison of cultures using six dimensions (values), including, among others, individualism [3]. Hofstede initially proposed an individualism index, with individualism and collectivism as the opposites of one continuum, but since 1990s individualism and collectivism have been often treated as two independent dimensions [9]. The next major advancement in this field was done by H. Triandis, who viewed individualism-collectivism as one of the three cultural syndromes [19]. He proposed to split individualism and collectivism into vertical and horizontal subdimensions. Therefore the four combinations correspond to the four types of national cultures: vertical collectivism – seeing the self as a part of a collective and accepting inequalities within that collective; horizontal collectivism – seeing the self as a part of a collective, but stressing that all members of the collective are equal; vertical individualism – the conception of an autonomous individual and acceptance of inequality; horizontal individualism – the conception of an autonomous individual and stress on equality [e.g. 14].

Numerous cross cultural studies in dozens of countries have led to the conclusion that individualism is more prevalent in industrialized Western societies, while collectivism – in traditional Asian and African cultures. Example of vertical individualism is US corporate culture, whereas Sweden and Australia have a horizontal individualist culture; India is an example of a vertical collectivist culture, but such a specific

culture as the culture of the Israeli kibbutz can be regarded as horizontal collectivist [3; 19].

The majority of the studies in Ukraine were carried out using Hofstede's Values Survey Module (VSM). Unfortunately, since the authors used different versions of VSM, their results are hardly comparable. Even worse, only three of those studies were truly cross-cultural as they were based on the comparison of several countries. The individualism scores obtained therein were close to the average values, implying that Ukrainian individualism has, at best, a slight prevalence over collectivism [15-17]. Two more studies comparing different regions have resulted in contradictory findings: individualism was higher in Western Ukraine [12], or the difference was non-existent [10].

Three studies in Ukraine were based on other measures. A comparison of Ukrainian and U.S. women via a short 14-item survey developed by Triandis [18] showed that the former were more individualistic than the latter, although individualistic and collectivistic scores were not significantly different [11]. Another comparison of Ukrainians and Americans via a full 32 item measure of Singelis et al [14] demonstrated completely opposite results [8]. The latest study [4] (though samples were obtained in 1999) showed that the Western Ukrainian sample was more individualistic than the Eastern Ukrainian sample; the authors used four items from Singelis's 12-item independent self-construal scale [13].

Our own preliminary study using a modified measure of Singelis et al [14] suggests that an individualistic orientation is slightly more pronounced in all regions including Eastern and Western Ukraine, although the difference between individualism and collectivism scores is rather small and thereby requires deeper and more thorough investigation. Also, the vertical component is seen more often than the horizontal one.

Thus, despite the abiding myth of Ukrainian individualism, and contrary to expectation, attempts to measure Ukrainian individualism-collectivism have produced somewhat mixed conclusions. This is presumably due to the specificity of the social and age groups studied, which in turn may indicate a complex structure of this cultural syndrome in Ukraine. It is also likely that Ukraine, occupying an important position between individualistic Western Europe and mainly collectivistic Russia, has a «frontier culture», which is not easily classified as collectivistic or individualistic. In other words, while demonstrating individualistic ways of thought, Ukrainians may still preserve old collectivistic traditions, and

also vice versa – while showing loyalty and cooperation, they may tend to avoid collective responsibility («my hut is on the edge of the village; I know nothing» – as a popular Ukrainian proverb says).

In conclusion, it is important to note that although there has been a long history of cross-cultural studies, Ukrainian culture has become the object of research only in the past two decades. The answers to many questions are still unknown, and much has to be done. But since the Ukrainian mentality experiences a coexistence of different, often conflicting, cultural norms and values, and since regional culture does indeed appear to matter in Ukraine, these characteristics make Ukraine an interesting target for further cross-cultural investigations.

References:

1. Chyzhevsky D. I. Essays on the history of philosophy in Ukraine / D. I. Chyzhevsky. – Kyiv, 1992. – 230 p. [in Ukrainian]
2. Hofstede G. Motivation, leadership, and organization: do American theories apply abroad? / G. Hofstede // *Organizational dynamics*. – 1980. – No. 9. – P. 42–63.
3. Hofstede G. Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations / G. Hofstede. – Sage Publications, 2001. – 622 p.
4. Kimmelmeier M. Greater self-enhancement in Western than Eastern Ukraine, but failure to replicate the Muhammad Ali effect / M. Kimmelmeier, O. Malanchuk // *International Journal of Psychology*. – 2016. – Vol. 51, No. 1. – P. 78–82.
5. Korkh O. M. The problem of individualism (a historical-philosophical analysis): abstract of thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophical Sciences / O. M. Korkh. – Dnipropetrovsk, 2002. – 35 p. [in Ukrainian]
6. Kostomarov N. I. Two Russian nationalities / N. I. Kostomarov. – Kiev-Kharkov: Maidan, 1991. – 72 p. [in Russian]
7. Latov Y. V. Discoveries and paradoxes of the ethnometric analysis of Russian business culture using Hofstede's methodology / Y. V. Latov, I. V. Latova // *World of Russia*. 2007. – Vol. 16, No. 4. – P. 43–72. [in Russian]
8. Mullen E. Comparing Americans' and Ukrainians' allocations of public assistance the role of affective reactions in helping behavior / E. Mullen, L. J. Skitka // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 2009. – Vol. 40, No. 2. – P. 301–318.
9. Oyserman D. Rethinking individualism and collectivism: evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses / D. Oyserman, H. M. Coon, M. Kimmelmeier // *Psychological Bulletin*. – 2002. – Vol. 128, No. 1. – P. 3–72.

10. Pylypenko A. N., Lytvynenko N. I. Ukrainain mentality in Hofstede's research program / A. N. Pylypenko, N. I. Lytvynenko // *Economics Bulletin*. – 2015. – No. 2. – P. 9–19 [in Russian]

11. Shafiro M. V. Ukrainian and US American females differences in individualism/collectivism and gender attitudes / M. V. Shafiro, M. J. Himelein, D. L. Best // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 2001. – Vol. 34, No. 3. – P. 297–303.

12. Shestakovskiy O. Where do the cultural differences between regions lie? Experience of the use of Hofstede's methodology in Ukraine // *Big wars, big transformations: historical sociology of the 20th century (conference proceedings)*. – Kyiv, 2014. – P. 224–226 [in Ukrainian]

13. Singelis T. M. The measurement of independent and interdependent self-construals / T. M. Singelis // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 1994. – Vol. 20, No. 5. – P. 580–591.

14. Singelis T. M. Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: a theoretical and measurement refinement / T. M. Singelis, H. C. Triandis, D. P. Bhawuk, M. J. Gelfand // *Cross-Cultural Research*. – 1995. – Vol. 29, No. 3. – P. 240–275.

15. Spector P. E. Do national levels of individualism and internal locus of control relate to well-being: an ecological level international study / P. E. Spector, C. L. Cooper, J. I. Sanchez [et al] // *Journal of Organizational Behavior*. – 2001. – Vol. 22, No. 8. – P. 815–832.

16. Spector P. E. An international study of the psychometric properties of the Hofstede Values Survey Module 1994: a comparison of individual and country/province level results / P. E. Spector, C. L. Cooper, K. Sparks // *Applied Psychology*. – 2001. – Vol. 50, No. 2. – P. 269–281.

17. Temirbekova Zh. Work related values: a comparison of four post-soviet countries / Z. Temirbekova, Y. V. Latov, N. V. Latova, Z. Temirbekov // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – No. 109. – P. 794–798.

18. Triandis H. C. *Culture and social behavior*. / H. C. Triandis. – McGraw-Hill Book Company, 1994. – 330 p.

19. Triandis H. C. *Individualism and collectivism* / H. C. Triandis. – Westview Press, 1995. – 284 p.

20. European Social Survey : [web site]. – 2002-2016. – <http://www.europeansocialsurvey.org> (accessed 1 September 2016).

Мульована Л.І.

аспірант,

Чернігівський національний технологічний університет

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВТРУЧАННЯ У РОБОТІ З УЧАСНИКАМИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Будь-який спеціаліст, який має справу з людьми і прагне вплинути на них, у тому числі соціальний працівник, має орієнтуватися в питаннях мотивації, уміти аналізувати й активізувати спонукальні фактори, здатні спрямувати поведінку людини в бажаному напрямі.

Метою даної роботи є аналіз проблеми мотивації загалом та мотиваційного інтерв'ювання, зокрема, як методу психологічного втручання.

Об'єктом дослідження виступає проблема мотивації в аспекті соціальної роботи з учасниками антитерористичної операції.

Поняття «мотив» означає спонукання до діяльності, спонукальну причину дій і вчинків, тобто те, що примушує людину до дій. Суб'єкта можуть спонукати до певної діяльності різні мотиви: інтерес до змісту та процесу діяльності, почуття обов'язку перед суспільством, прагнення до самоствердження тощо.

Якщо суб'єкт прагне до реалізації певної діяльності, то є підстави стверджувати, що у нього є мотивація.

Отже, мотивація – це сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини.

Мотиви є відносно стійкими рисами особистості.

Однак мотивація – це не лише мотиви, а й ситуативні фактори, тобто вплив різних людей, специфіка діяльності й ситуації тощо. Ситуативні фактори є досить динамічними, мінливими, що створює значні можливості впливу на них і на активність у цілому.

Певним мотивом, або навіть сукупністю мотивів, мотивація діяльності не вичерпується. Таким чином, мотивація – це сукупність усіх факторів, як особистісних, так і ситуативних, які спонукають людину до активності та забезпечують успіх у діяльності.

Людину до діяльності спонукає зазвичай не один, а кілька мотивів. Кожен із них має різну спонукальну силу. Найбільше практичне значення мають наступні мотиви: мотив самоствердження; мотив ідентифікації з іншою людиною; мотив

влади; процесуально-змістові мотиви; мотив саморозвитку; мотив досягнення; просоціальні мотиви; негативна мотивація.

Мотиваційне інтерв'ювання – це особлива техніка консультування, в якій консультант стає помічником в процесі змін і виражає схвалення клієнта. Ця техніка була розроблена як короткостроковий, заснований на ухваленні клієнта і уникаючий суперечок і переконань спосіб допомоги людині в зміні своєї поведінки.

Мотиваційне інтерв'ювання об'єднує найефективніші і в той же час простіші прийоми ведення бесіди (питання, слухання, підведення підсумків і підтримка), використання яких визначається основними принципами і задачами методу. Коли прийоми використовуються відповідно принципів і направлені на досягнення конкретних задач, які поставлені на кожному етапі роботи, це називається стратегією. Використовуючи одну за іншою різні стратегії, можна підвести клієнта до ухвалення рішення про його поведінку.

Мотиваційне інтерв'ювання можна визначити як розмову, що продовжується, про зміни, спрямовану особливим стилем роботи консультанта так, що основна роль в цій розмові відводиться клієнту. Консультант заохочує клієнта говорити про сумніви і перешкоди, про свою мотивацію до змін, для того, щоб прийняти рішення з приводу своєї поведінки.

Суть мотиваційного інтерв'ювання вперше була описана Вільямом Міллером в 1983 році. Основні положення методу детальніше були описані В. Міллером і С. Роллніком у 1991 році [1].

В результаті аналізу можливих причин безуспішності традиційного консультування з питань залежностей Міллер дійшов висновку, що саме надання порад, агресивне протистояння клієнту та пряме переконання і є основними причинами виникнення опору, що розглядається багатьма фахівцями як основний бар'єр на шляху до змін клієнта.

Таким чином, В. Міллер і С. Роллнік сформулювали і описали підхід мотиваційного інтерв'ювання як альтернативу існуючим підходам в консультуванні. Пізніше цей метод став базою для розвитку інших альтернативних напрямів у консультуванні, таких як, наприклад, теорія збільшення мотивації, коротке мотиваційне інтерв'ювання, коротке втручання.

Інші підходи до мотивування клієнта на зміни допускають можливість, а іноді навіть наполягають на застосуванні

примушення, переконання, доведення і протистояння з клієнтом і використання зовнішніх обставин.

Пряме переконання, протистояння і суперечка в мотиваційному інтерв'юванні не застосовуються.

Мотиваційне інтерв'ювання обмежується підведенням клієнта до ухвалення рішення без вказівки йому, що робити далі.

Найважливіше поняття в мотиваційному інтерв'юванні – це вибір. Дуже важливо завжди давати людині зрозуміти, що, незважаючи на допомогу з боку консультанта, саме він відповідає за ухвалення власних рішень – відповідальність за рішення змінитися і за здійснення змін повністю лежить на ньому самому [2].

Отже, ми дійшли висновку про особливе значення концепції мотивації для поглиблень уявлень в межах теорій цілепокладання (Швалб Ю.М.) та потребнісно-ціннісних конструктів (Циба В.Т.). Йдеться про застосування характеристик різних видів мотивів та особливостей ієрархічної будови мотивів до інтерпретації девіантної поведінки та можливостей соціального втручання.

Серед найбільш змістовних методик психологічного втручання у вітчизняній соціальній роботі застосовується метод мотиваційного інтерв'ювання.

Методика мотиваційного інтерв'ювання зберігає популярність і широке розповсюдження в світі при роботі з людьми з різними видами залежностей і багатьма іншими поведінковими проблемами. Суть методу і основні прийоми прості. Це робить мотиваційне інтерв'ювання доступним для використання різними фахівцями: соціальними працівниками, психологами, наркологами, психотерапевтами, медичними фахівцями середньої ланки, педагогами, вихователями, а також іншими професіоналами і волонтерами.

Таким чином, тематика використання мотиваційних концепцій є досить цікавою, актуальною, такою, що може в подальшому розвиватись як важливий напрямок застосування загальнопсихологічних знань в роботі соціальних працівників та практичних психологів з учасниками антитерористичної операції.

Список використаних джерел:

1. Miller W.R, Rollnick S. Motivational interviewing: Preparing people for change (2nd ed.). – New York: Guilford Press, 2002. – 428 p.

2. Мотивационное интервьюирование лиц, употребляющих инъекционные наркотики (пособие для социальных работников программ профилактики ВИЧ/СПИД). – Киев, 2004. – 108 с.

3. Балашова Т.Н. Применение техник мотивационного интервью в работе с пациентами, имеющими алкогольные проблемы / Т.Н. Балашова, Л. Собелл. // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 2007. – № 1. – С. 4-6. Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=9526796>

Яцина О.Ф.

*кандидат педагогических наук, доцент,
Ужгородський національний університет*

САМОРЕФЕРЕНТНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ДИСКУРСИВНИЙ КОНСТРУКТ ПРАКТИКИ ТА КОНСТИТУЮВАННЯ СЕБЕ

На переконання З. Баумана, «ідентичність» стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються чимало важливих рис сучасного життя» [1, с. 176]. Сучасне суспільство характеризується наявністю таких ознак постмодерну, як децентрація, фрагментарність, релятивізм соціальної нормативності, дискурсивність, втрачання однозначності точки зору та набуття мозаїчності й поліфонічності, множинності, плюральності ідей, дій, практик. У такому гетерогенному і фрагментарному світі індивід стоїть перед проблемою вибору/конструювання практики конституювання себе. Ідентичність людини формується у складній взаємодії з існуючим соціумом, соціальними інститутами, соціокультурним простором, зрештою, з іншими людьми, коли вступає в економічні, суспільні, сімейні відносини, і зазнає змін відносно процесів трансформації соціального буття як вияву індивідуальності та є своєрідною відповіддю на їх рефлексивне осмислення.

Певна річ, що в зміненій соціальній реальності, де старі соціальні норми втрачають/втратили свою безумовну актуальність, перестають/перестали бути релевантними, індивід, осмислюючи своє існування, шукає відповіді на виклики часу, конструюючи власне нові ідентичності. «Навіть такі звично стабільні

характеристики ідентичності, як вік чи гендер, уже не є якорями, що утримують особистість у бурхливому морі її життя. Усе навколо і всередині людини є плинним, змінюваним, нестатичним» [3]. І проблема за З. Бауманом, «полягає не стільки в тому, як набути обрану ідентичність і примусити оточуючих визнати її, скільки в тому, яку ідентичність обрати...» [1, с. 185].

Дискурсивно-конструктивістський підхід пропонує таке бачення ідентичності, в якому акцент робиться на рефлексивному характері та множинності ідентичностей, що конструюються в різних дискурсах та соціокультурних контекстах. У світі, де загальні нормування перестають діяти, дискурс уможливорює появу гнучких до ситуації дискурсивних ідентичностей. Своєрідність конструювання у тім, що ідентичність як полідискурсивний конструкт функціонує в умовах зростаючого впливу масової культури (М. Бубер, М. Гайдеггер, Е. Гусерль, Ж.-П. Сартр). Відтак, специфікою цивілізаційної ідентичності людини доби масової культури стає те, що поряд із «фіксованою ідентичністю» виникають розуміння «віртуальна ідентичність» (О.Г. Асмолов, Г.О. Асмолов, 2009), «тимчасова ідентичність» (time identity), «ідентичність середовища» (place identity), локальна ідентичність.

Головними рисами сучасного контексту конструювання ідентичності дослідники (Андрєєва, 2011; Белінська, 2013) вважають відсутність чіткої стратифікації, багатозначність та розмитість соціальних категорій. За таких умов людині важливо створити інтегральне самопредставлення, що дозволяло би їй осмислити численні зміни і створити гнучке, здатне до змін динамічне утворення. Таким утворенням, на нашу думку, може бути самореферентна ідентичність, що як дискурсивне формування саме до себе визначає відношення значимості і здатність до самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення і самоздійснення.

В процесі наукової рефлексії сформувалося судження про те, що в епоху нестабільності, коли зникає ціннісно-орієнтаційна єдність з мікросоціальною спільністю, людина втрачає певну визначеність власного життя. Тому в ситуації невизначеності самореферентність ідентичності як саморозвивальне дискурсивне утворення ймовірно і забезпечує людині більшу стійкість і впевненість у її виборах смислів, дій, практик.

Розглянемо зміст і визначимо значення кожного з перерахованих вище механізмів, що уможливорює доведення

актуальності такого конструкту соціально-психологічних практик, як самореферента дискурсивна ідентичність.

1. Самовизначення – це механізм, що визначає відношення до впливів з боку членів соціуму щодо прийняття/заперечення, ідентифікації/відчуження різних факторів впливу: цінностей, норм, правил, традицій, стереотипів, ролей. Стиль невизначеності, розмитості, надлишковість смислів, що найбільше визначає сучасний дискурсивний простір, множинність інтерпретацій сприяють тому, щоби суб'єктивність як властивість свідомості і фактор людської ідентичності бачила світ в його плюральності: строкатості, епатажності, несхожості, новизні, традиційності, стереотипності. В цьому просторовому розмаїтті суб'єктивних переживань людина шукає індивідуальний смисл і конструює свою ідентичність. Самовизначення полягає в тому, яку саме ідентичність обрати з-поміж множини різних ідентичностей. Здатність ідентичності до самовизначення включає її відповідальність за здійснення вибору і за його результати. Відтак, ідентичність як самореферентне утворення самовизначається (вирішує проблему вибору), самоорганізується (структурує цілі, засоби) і персоналізується (визначає свої стосунки з Іншим/Іншими).

2. Самопізнання – механізм, завдячуючи якому ідентичність набуває особливої чутливості. Форма й зміст ідентичності не задані наперед, а сформульовані, сконструйовані індивідом відповідно до локальної ситуації. Це робить її соціально та особистісно мобільною, чутливою до змін локальних ситуацій, в яких вона постає і епатажною, і провокаційною – гнучкою. При цьому чільне значення для ідентичності як дискурсивного і самореферентного конструкту має артикуляція власних почувань, переживань. Головною особливістю будь-якого переживання є те, що воно має для нас безпосередньо і тілесно відчутний смисл. Власне суб'єктивні почування змісту пережитого досвіду і сприяють самопізнанню, результатом чого стає утворення ідентичності.

3. Самотворення – механізм, спрямований на творення суб'єктом свого індивідуального життєвого світу. М.Й. Боришевський визначив самотворення як процес вибудовування себе, своєї самості задля досягнення згоди з собою [2, с. 39]. Метою самотворення дослідник вважав збереження ідентичності особистості як суб'єкта самотворення. На нашу думку, це слід розуміти як автономне, самостійне прагнення до конститування себе. Насправді, людина являє собою відкриту

систему, що здатна постійно розвиватися, тобто має можливість як для змін, так і для вибору одного чи різних сценаріїв самотворення. Примітно, що полідискурсивний простір відкриває для індивіда широке поле смислів, на якому кожен шукає свій смисл життєтворення. Причём поле смислів своєю мозаїчністю, динамікою контрастів нагадує колаж, що вимагає особливої чутливості до творення ідентичності.

4. Самовідтворення – механізм відновлення/реконструкції ідентичностей, включених в соціально-психологічні практики. Позаяк ідентичність є дискурсивною за своєю природою, то механізм її самовідтворення слугує для того, щоби за наявності іншого смислу життєтворення у відповідь на виклики глобалізованого світу відновити/реконструювати раніше утворену ідентичність. Заперечення універсальності схем, трансформація ціннісно-нормативної сфери, артикуляція на індивідуальності, варіативності, фрагментарності – вочевидь спонукають самореферентну ідентичність до свого відновлення та реконструкції.

5. Самоздійснення – механізм здійснення цільових поведінкових актів, дій, що забезпечують реалізацію ідентичностей у соціально-психологічних практиках.

Важливо наголосити на тому, що ідентичність як самореферентне дискурсивне утворення, на відміну від інших систем, створень, обов'язково враховує істотну важливість суб'єктивних факторів розвитку. Зокрема, цінними є власні відчуття, почування, думки, що дозволяє говорити про їх автентичність, а відтак й індивідуальну цінність. Особливістю ідентичності як самореферентного дискурсивного утворення є те, що вона не відкидає, не заперечує нічого з того, що має місце в сучасній реальності. Кожен індивід створює власний дизайн свого життєтворення, і конструювання ідентичності на ґрунті трансцендентних цінностей не заперечується – змінюється тільки енкратичний дискурс про їх нібито абсолютну цінність.

Таким чином, ідентичність як самореферентне дискурсивне утворення, наповнена індивідуальним смислом існування, переживається і проживається не тільки як суб'єктивний феномен, а як об'єктивна складова сучасного плюрального світу.

У своїх твердженнях виходимо з того, що ідентичність по відношенню до практики постає передусім компонентом цієї практики та чинником трансформації. В ній відбувається підтвердження/непідтвердження ідентичності і практики як такої, що

має смисл, якого шукає ідентичність задля самоздійснення. Іншими словами: практика підкріплює ідентичність, а ідентичність підкріплює практику. Зазначене буде вірним і тоді, коли ідентичність і практика по відношенню одне до одного не підкріплюються. У такому разі індивід шукає підкріплення своєї ідентичності, обираючи/проектуючи іншу практику. Враховуючи те, що дискурсивний простір представлений у різних практиках по-різному, та те, що дискурс як форма соціальної влади здійснює психологічний вплив на індивіда, ми можемо припускати, що індивід, потрапляючи у поле дискурсу, може в ньому залишитися або ні, для нього може бути важливим, цінним або ж просто інформативним зміст певного дискурсу. Проте точно, що в умовах постмодерної соціальності з фрагментів різних дискурсів індивід може конструювати як індивідуальну практику, так і представлення своєї ідентичності в ній як самореферентного дискурсивного утворення. Останнє саме до себе не тільки визначає відношення значимості і здатність до самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення й самоздійснення, а й допускає можливість змінюватися і змінювати практику відповідно до дискурсу.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Идеализированное общество / пер. С англ. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2002. – С. 176, 185.
2. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми само творення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 39-47.
3. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

ЮРИДИЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Петровська І.Р.

*кандидат технічних наук, доцент,
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ВІДМІННОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВІД ЕТНІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

На сьогодні досить поширеними є обговорення проблеми зіставлення громадянської, національної та етнічної ідентичностей як серед зарубіжних (D. Sekulic, 2008; A. Smith, 2009; H. Hansen & V. Hesli, 2009; J. Meeus, B. Duriez & N. Vanbeselaere, 2010; J. Pakulski & B. Tranter, 2000; M. Taljunaite, 2013; J. Wakefield, N. Hopkins & C. Cockburn, 2011; A. Constant & K. Zimmermann, 2012; L. Hristova & A. Sekik, 2013; Л. Дробіжева, 2013; Н. Іванова, 2008, І. Кожанов, 2013 та інші) так і серед вітчизняних науковців (В. Арбеніна, 2012; В. Васютинський, 2012; І. Вільчинська, 2002; О. Картунов, 1999; М. Козловець, 2009; Н. Кондратьєва, 2015; О. Лозова, 2012; Л. Нагорна, 2008-2014; М. Обушний, 1999; Н. Пелагеша, 2008; Т. Потапчук, 2011; Ю. Римаренко, 2000; М. Слюсаревський, 2006; М. Степико, 2011; М. Шульга, 2014; Н. Хазратова, 2015-2016 та інші).

З точки зору примордіалізму (Ю. Бромлей, С. Гумільов, Я. Дашкевич, В. Мюльман, Г. Нільсон, Е. Сміт, С. Широкогоров), етнос є своєрідним історико-біологічним феноменом. Етнічну приналежність людини не можна штучно створити чи прищепити, її не можна змінити, вона визначається природою; кожний етнос має свої вроджені ознаки, за допомогою яких можна визначити етнічну приналежність. Етнічність розглядається як споконвічний, природний, реальний, стабільний феномен, в основі якого лежить спільне походження.

Виникнення нації, відповідно, пов'язується із певним етапом у розвитку етносу. На думку О. Голоденка, нація є особливою формою розвитку етносу – спільноти людей, що мають спільне історичне минуле і культуру, а також бажання це зберегти і відтворити в наступних поколіннях. Нація виникає тоді, коли, крім спільної історії та культури, в етносу виникає бажання до

політичного об'єднання, коли етнос виявляє претензії на власне політичне існування. Нація, на думку автора, має чітко окреслену територію та визначена суверенітетом [1, с. 62].

Однак варто зазначити, що зв'язок етносу і нації не є наперед визначеним, етнос не завжди може розвинутися в націю; не всі етноси в кінцевому результаті стають націями в силу різних історичних умов [2, с. 126]. Крім того, втрата території і держави (приклади з історії євреїв, вірмен тощо) не є чинником розпаду національної ідентичності.

З точки зору конструктивістського (модерністського) підходу (Б. Андерсон, В. Андрусів, П. Бурдьє, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум), етнос – є результатом історичного процесу соціального конструювання, тобто є конструктом, який створюється за допомогою інтелектуального впливу окремих особистостей (культурних і владних еліт). Аргументація конструктивістів заснована на широкому спектрі фактів штучного створення і впровадження етнічних традицій. Етнічність є винайденим, вигаданим, уявним феноменом, оскільки «її члени не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного» [3, с. 79]. Так, Е. Геллнер зазначає, що етнічність є не тільки «вигаданою» інтелектуальною конструкцією, вона є ще й «нав'язаною» спільністю. П. Бурдьє та Р. Брубейкер також заперечували необхідність розглядати етнічні групи як предмет дослідження. Етнічність проявляє себе не стільки через групу, скільки через категорії, схеми, ідентифікації, мови, історії, інститути, організації, зв'язки та дії [4, с. 90].

Згідно даного підходу, нація – це також продукт творчості, уяви людей, це сконструйоване утворення. За словами Б. Андерсона, нація – це «уявна політична спільнота, і уявляється вона як щось неминуче обмежене, але в той же час суверенне» [5, с. 28]. Е. Геллнер підкреслював штучність, фальшивість націй, які не мають нічого спільного з реальністю повсякденного досвіду.

Не протиставляючи примордіалізм та конструктивізм, італійський соціолог А. Мартінееллі визначив, що «нація – це апелююча до свого етнонаціонального коріння (Е. Сміт) «уявлена спільнота» (Б. Андерсон), сформована в результаті діяльності націоналістично налаштованих еліт в процесі модернізації (Е. Геллнер)» [6, с. 431].

Український вчений О. Нельга звертає увагу на те, що етнос і нація – це зовсім різні за своєю сутністю і структурою поняття:

етнос є переважно духовно-культурним утворенням, тоді як нація – соціально-економічним та політико-правовим [7]. На думку І. Лисяк-Рудницького, нація є феноменом політичної сфери.

Отже, національна ідентичність набуває у сучасних умовах все більше політичного сенсу. Національна ідентичність на відміну від етнічної, пов'язується із свідомим вибором і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які є незмінними [8].

У порівнянні з етнічною ідентичністю, що передбачає усвідомлення і переживання людиною своєї тотожності з членом певної етнічної групи внаслідок усвідомлення свого етнічного походження і яка базується на біологічних, лінгвістичних, культурно-релігійних ознаках, базисом громадянської ідентичності є територіальні, інституційні, політичні ознаки, в основі яких лежить прояв позицій суб'єктів [9, с. 8].

Громадянська та національна ідентичності можуть бути свідомо обрані людиною, а етнічне походження є вродженим, біологічно запрограмованим фактом [10, с. 79]. Етнічні конструкти виробляються в більш ранньому віці і є певними константами, сприйняття соціального середовища не супроводжується якимись труднощами, тоді як громадянська ідентичність має більш вибірковий характер, орієнтована на згуртованість спільноти та одночасно на соціальну активність кожного індивіда [9, с. 10]. На думку Н. Хазратової, громадянська ідентичність є «більшою мірою штучним, абстрактним, зумовленим неприродними чинниками» утворення [10, с. 79].

Національна ідентичність означає ототожнення особистості з членом групи – нації; те саме має місце і у випадку етнічної ідентичності. Щодо громадянської ідентичності, то вона передбачає самоототожнення особистості, з одного боку, з громадянином держави як організації суспільства; з іншого боку, з членом спільноти громадян. Спільнота громадян не співпадає з національною спільнотою, тому і поняття ці не збігаються. Нація як спільність може жити не лише на території однієї держави; чимало великих націй на сьогодні живуть також в діаспорі. Тому націю об'єднує не тільки і не стільки територія, скільки спільна мова, культура, традиції, самосвідомість. Щодо спільноти громадян, то вони об'єднані передусім як консорціум – спільнота зі спільними і

типовими проблемами організації їхнього життя. Вони об'єднані територією, на якій діють закони певної конкретної держави.

Отже, громадянська ідентичність порівняно з національною ідентичністю, ґрунтується більшою мірою на державницьких цінностях, на спільності життєвої долі у межах глобальних організаційних утворень, а національна ідентичність має етнонаціональну основу; зв'язок у національній спільноті ґрунтується на етнонаціональній культурі, традиціях, генетично-спільних особливостях. Подібного розуміння нації висловлює фахівець у галузі націй та націоналізму Е. Сміт, який стверджує, що нація створена здебільшого на основі колективних політичних ідентичностей, і потребує певної культурної основи у вигляді міфів, спогадів, символів і традицій, щоб створити міцнішу єдність серед своїх часто різних народів, а цей матеріал часто можна знайти в культурних ресурсах етнічних спільнот.

Список використаних джерел:

1. Голоденко О. Ю. Теоретичні та емпіричні можливості вивчення громадянської ідентичності / О. Ю. Голоденко // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2013. – Випуск 7. – С. 60-68.
2. Smith A. D. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach* / A. D. Smith. – N.Y.: Routledge, 2009. – 184 p.
3. Ляпіна Л. А. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико-методологічних підходів / Л.А. Ляпіна // Політичні науки: Збірник наукових праць. – К., 2004. – Вип. 20. – С. 78-81.
4. Попков Ю. В. Этничность реальная или воображаемая: новый конструктивизм / Ю. В. Попков, В. Т. Топорков // Вестник НГУ. Серия: Философия, 2006. – Том 4, Вып. 2. – С. 88-92.
5. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 2001. – 288 с.
6. Martinelli A. *From World System to World Society?* / A. Martinelli // *Jornal of World-System Research*. – 2007. – Vol. 63 (2). – P. 425-442.
7. Нельга О. В. Теорія етносу : навч. посібник / О. В. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 368 с.
8. Вільчинська І. Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді : автореф. дис. канд. політ. наук / І. Ю. Вільчинська, 2002. – 20 с.
9. Кондратьєва Н. О. Громадянська та етнічна ідентичності в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. канд. соціол. наук / Н. О. Кондратьєва, 2015. – 24 с.

10. Хазратова Н. В. До питання про психологічну природу громадянської ідентичності та її динаміку / Н. В. Хазратова // Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія. – № 3 (54), 2016. – С. 78-84.

Шкраб'юк В.С.

*кандидат психологічних наук, викладач,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Агресія та жорстокість, зазвичай безпричинні, відбуваються майже всюди та постійно. На даний час ми можемо впевнено констатувати, що виросло ціле покоління людей, для яких слова «насильство», «вбивство» ввійшли у повсякденне життя, набули певного сенсу і використовуються поряд з іншими. Проте, найбільше хвилює те, що агресивні та асоціальні форми поведінки активно поширюються в підлітковому середовищі. Кількість неповнолітніх правопорушників різко зростає. Криміногенна активність підлітків багато в чому пояснюється не тільки їх великою активністю, але в значній мірі і соціальною незрілістю особистості.

Слід зауважити, що особистість підлітка в силу вікових особливостей характеризується специфічним набором психологічних властивостей та якостей. Свідомість та психіка неповнолітнього знаходиться, на відміну від дорослої людини, в стадії інтенсивного формування, зумовлюючи підвищену чутливість як до позитивних, так і негативних впливів. Темперамент, характер підлітків, їх нестримність, суперечливість, складність, розвинуте почуття самовпевненості, неврівноваженості в поведінці, велика чутливість до зауважень, недостатня критична оцінка своєї поведінки, відсутність правових настанов, різка зміна настрою при конфліктних ситуаціях можуть виражатися в зухвалості, впертості, які часто призводять до скоєння злочину.

Вивчаючи особливості підліткової злочинності, Т. Б. Дмитриєва та Б. В. Шостакович [1, с. 117] наголошують, що для особистості неповнолітніх правопорушників характерними є наступні ознаки:

1) відсутність інтересу до пізнавальної діяльності та пов'язана з сімейною та педагогічною занедбаністю когнітивна дефіцитарність;

2) відсутність здатності до емпатії, недостатня глибина емоційного співпереживання, байдужість до почуттів інших людей у поєднанні з нездатністю встановлювати та підтримувати емоційно насичені, стабільні стосунки;

3) прагнення отримувати прості задоволення без певного вольового зусилля; підвищена чутливість до зовнішньої стимуляції. Зазвичай ця особливість може супроводжуватися прагненням до заміщення почуття порожнечі та самотності станом зміненого настрою, яке викликається алкоголем та іншими психоактивними речовинами;

4) нестійкий настрій зі схильністю до дратівливості, агресивної реакції, виражена схильність до індивідуальної та групової жорстокості;

5) зневажливе чи байдуже ставлення до загальнолюдських цінностей, засвоєння навичок антисоціальної поведінки.

6) виражена егоцентричність з почуттям правомірності своєї асоціальної поведінки, з постійним прагненням до її виправдання чи звинувачення оточуючих у наслідках власних вчинків; відсутність глибоких особистісних реакцій з почуттям провини за серйозні соціальні наслідки своїх вчинків;

7) підвищена схильність потрапляти під вплив дорослих правопорушників чи групового тиску;

8) рання алкоголізація та високий ризик вживання психоактивних речовин (наркотиків).

Можна погодитися з думкою Є. В. Заїки та Н. П. Крейдун [2, с. 87], які, аналізуючи дану проблему, звертають увагу на наявність та ступінь вираженості в підлітків так званих криміногенних особистих властивостей та якостей, що свідчать про загальні труднощі та відставання в розвитку особистості. До криміногенних якостей психологи відносять: високі, не підкріплені реальністю вимоги, деформовану систему цінностей, хронічну конфліктність у стосунках з дорослими, ізоляцію в межах замкнутої групи, акцентуації характеру, які свідчать про недостатній рівень сформованості емоційно-вольової сфери тощо.

На думку науковців М. М. Фіцули та І. І. Парфановича [3, с. 129], за властивостями своєї особистості неповнолітні правопорушники поділяються на чотири типи:

1. До першого типу відносяться неповнолітні, особистості яких притаманна антисуспільна установка, тобто внутрішня психологічна готовність скоювати проступки та злочини. Цьому типу притаманні стійкі негативні погляди, шкідливі звички та асоціальна поведінка. Вони бурхливо реагують на свої неприємності, байдужі до чужих переживань, егоїстичні.

2. До другого типу відносяться неповнолітні, які за рисами свого характеру і установками подібні до неповнолітніх першого типу, але в той же час відрізняються від них. Вони погано вчаться, порушують дисципліну, схильні до вживання алкоголю та психотропних речовин. Проте у моральному відношенні такі неповнолітні ще не повністю зіпсовані. У них немає постійної готовності скоювати негативні вчинки. Зазвичай злочин може бути скоєний під впливом більш досвідчених членів групи або дорослих правопорушників.

3. Третій тип неповнолітнього злочинця – це підлітки з нестійкими рисами характеру. У них доволі часто спостерігається позитивна моральна стійкість у поведінці, каяття після скоєння злочину. Причини їхньої злочинної поведінки в тому, що окремі потреби та інтереси цих підлітків мають антисуспільний характер.

4. Четвертий тип – це підлітки, які скоїли злочин випадково, наперекір загальному позитивному моральному розвитку. Формування злочинних мотивів у даному випадку, обумовлене в них віковими рисами особистості – легковажністю, імпульсивній оцінці життєвої ситуації.

Варто зазначити, що для підлітків із злочинною поведінкою характерними є низька потреба у засвоєнні досвіду, відсутність прагнення до розумової та фізичної діяльності, наявність внутрішньоособистіних конфліктів, недисциплінованість, низький самоконтроль. У процесі взаємодії з середовищем підлітки важко переключаються з одного предмету діяльності на інший. У спілкуванні неповнолітні правопорушники відрізняються поступливістю, залежністю, конформністю. Такі підлітки неухважні по відношенню до інших, мають проблеми в адаптації.

Таким чином, особистість неповнолітніх правопорушників має характерні особливості, вивчення яких дає можливість обрати найбільш ефективні заходи для виправлення, індивідуальної виховної роботи та ефективної профілактики, а також для своєчасної корекції особистості підлітків.

Список використаних джерел:

1. Агрессия и психическое здоровье / Т.Б. Дмитриева, Б.В. Шостакович / под. ред. Т.Б. Дмитриевой. – Санкт-Петербург, 2002. – 349 с.
2. Заика Е.В. Психологическая характеристика личности подростков с отклоняющимся поведением / Е.В. Заика, Н.П. Крейдун, А.С. Ячина // Вопросы психологии. – 1990. – № 4. – С. 83–90.
3. Фіцула М.М. Відхилення у поведінці неповнолітніх : шляхи їх попередження та подолання : [Навчально-методичний посібник] / М.М. Фіцула, І.І. Парфанович. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 432 с.

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Жадько В.Р.

практичний психолог,

Криворізька загальноосвітня школа I-III ступенів № 122

ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У сучасній психологічній науці особливої гостроти набуває тема агресивної поведінки людини. У дослідженні даного питання зарубіжними вченими можна виділити наступні напрями: інстинктивний (З. Фройд), біологічний (В. Гесс), фрустраційний (Дж. Доллард), когнітивний (Л. Берковіц), соціальний (А. Бандура). У вітчизняній психології агресія розглядається в контексті девіантної поведінки та злочинності. Ця проблема є актуальною як для психологів, так і для вчителів, тому що, знання механізмів агресії та причин її виникнення надасть можливість протидіяти її зростанню і стане в нагоді у формуванні підростаючого покоління з активною життєвою позицією.

У медіа-психології поняття «засоби масової інформації» виступає як синонім «мас медіа» (Mass media), що охоплює пресу (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, тощо. Всім цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують – звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям і розповсюдження інформації [1].

Автори в своїх дослідженнях, монографіях дають різні дефініції агресії і агресивності: як фізичну або словесну поведінку людини, спрямовану на пошкодження або зруйнування(словник); як підсвідомо закладений інстинкт, що є виявом «тваринної» сторони людської натури (Т. Гобс); як форму зовнішнього спрямування інстинкту смерті проти навколишнього світу за «теорією двох інстинктів» З. Фрейда; як вроджену реакцію людини для «захисту займаної території» (Лоренц, Ардрі); як установку до панування (Моррісон); як реакцію особистості на ворожу для людини оточуючу дійсність (Хорци, Фромм).

У підлітковому віці відмічається загострення агресивних суперечностей, що пов'язано з кризою періоду дорослішання, збільшенням фізичної сили та соціальної активності при загальній невпевненості, неврівноваженості, неадекватності (Л.І. Божович, І.С. Булах, Г.С. Костюк, А.В. Мудрик, інші). Тому телебачення стало для сучасних дітей найдоступнішим «підручником життя», який не лише інформує з багатьох питань, а формує їхні настановлення та життєву позицію.

Зважаючи на актуальність теми та потребу враховувати даний аспект у подальшій діяльності, було проведено дослідження проблеми. Наше дослідження проводилось на базі 8-А та 8-Б класів КЗШ № 122. В опитуванні взяло участь 29 респондентів віком від 13 до 14 років, тобто особи старшого підліткового віку. Діагностика проводилась за допомогою тесту «Чи телеман я?» та опитувальника Басса-Дарки.

Метою тесту «Чи телеман я?» [2] було дослідження впливу переглянутого по телебаченню на свідомість і формування стереотипів. Тест містив 10 запитань закритого характеру. В результаті підрахунків виявилось, що для 72% респондентів, як для людей ХХІ століття телевізор становить невід'ємну частину життя, тоді як для 28% – телевізор займає незначне місце у їх житті і сприймають його лише як джерело інформації (див. рис. 1).

**Рис. 1. Роль TV у житті підлітків
(за результатами тесту «Чи телеман я?»).**

Також у ході опитування виявилось, що 86% (25 підлітків) респондентів вважають телебачення елементом сучасного життя. 21% (6) опитуваних відмітили, що прийшовши додому вони відразу ж вмикають телевізор. 31% (9) підлітків щоденно витрачає від 3 до 6 годин на перегляд улюблених телепередач, а 45% (13) – не вимикає телевізор навіть, коли займається своїми справами. Очікуючи на улюблену телепередачу, для 45% (13) респондентів 1 хвилина триває, як 10 хвилин, що свідчить про високий рівень впливу переглянутого на свідомість. Перебуваючи в гостях, 72% (21) опитуваних, помітивши, що вже почалася їх улюблена телепередача, відмітили, що у гарній компанії їх не цікавить телевізор. А це свідчить про те, що телебачення і друзі для них перебувають на рівних шальках терезів, і за відсутності гарної компанії телебачення їх може вдало замінити, стати таким-собі «другом», співрозмовником, радником, домашнім «шоуменом». І все ж таки 79% (23) підлітків сприймають телевізор як звичайний медіа прилад, що стоїть в них вдома, і не надають йому цінності як чомусь сакральному. 31% (9) опитуваних зможе відмовитися від телебачення тільки, якщо це буде дуже потрібно, тоді як 48% (14) – відмовляться без вагань, пояснюючи це тим, що у житті є багато цікавих занять. Це свідчить про те, що світ захоплень цих дітей не звужується лише на телебаченні, окрім нього для них існує безліч шляхів гарно провести час.

Наступним кроком дослідження було проведення діагностики за методикою Басса-Дарки, метою якого було визначення рівня агресивності і ворожості у підлітків. Тест містив 35 запитань і потребував полярної відповіді, а також був розрахований на виявлення агресивності по таким її видам реакцій, як фізична, опосередкована та вербальна агресія, роздратованість, негативізм, підозрілість і почуття провини (див. табл. 1).

Тест дозволив визначити індекс агресивності. Як виявилося, індекс агресивності в середньому становив 20,5 бала, що є граничною величиною і включає можливість використання фізичної сили проти іншої особи, готовність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні, що виявляється в запальності та грубості, а також вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози). Завдяки даній методиці серед опитуваних був визначений індекс ворожості, що розраховувався за такими параметрами як образа і підозрілість.

Таблиця 1

Результат діагностики агресивності за методикою Басса-Дарки

№ респон-дента	Індекс агресивності (бал)	Індекс ворожості (бал)	Опосередкована агресія (бал)	Негативізм (бал)	Почуття провини (бал)	Результати тесту «Чи телеман я?» (бал)
1.	24	13	7	5	8	14
2.	30	18	7	3	8	13
3.	23	10	6	3	9	14
4.	23	6	7	4	3	21
5.	27	14	5	2	8	19
6.	22	13	5	4	4	18
7.	20	7	6	3	3	15
8.	20	11	8	4	9	14
9.	18	7	6	1	7	21
10.	24	19	7	5	9	14
11.	27	11	9	4	7	15
12.	28	17	7	5	6	21
13.	19	9	6	3	6	14
14.	21	12	7	4	9	24
15.	24	13	6	5	6	24
16.	15	6	5	3	2	13
17.	29	12	6	5	1	24
18.	12	10	8	3	7	15
19.	19	7	5	2	8	17
20.	15	7	5	2	7	13
21.	16	8	2	1	7	11
22.	15	10	5	5	8	9
23.	16	11	6	1	7	11
24.	20	15	6	4	6	10
25.	20	9	4	4	7	11
26.	16	14	5	1	8	11
27.	12	11	3	3	6	5
28.	16	9	4	3	6	11
29.	23	12	7	4	5	15
Середній показник (у балах)	20,5	11	6	3,3	6,4	

Середній розрахунок показав, що індекс ворожості становить 11 балів, що є вищим від норми і включає в себе заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані дії. Крім того, визначено в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду. Параметр опосередкованої агресії в середньому становив 6 балів, що не є максимальним, але не виключає можливості прояву агресії кружним шляхом, яка може бути спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована. Показник негативізму, під яким А. Басс розумів опозиційну манеру в поведінці від пасивного спротиву до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів, відобразилися в даній групі в розмірі 3,3 бала, що є середньою величиною. Показник почуття провини, що виражає можливу переконаність суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, яка чинить зло, а також докори сумління, які він відчуває, становив 6,4 бали, що є вищим за середній.

Далі дослідили порівняли результати опитувань тесту «Чи телеман я?» і опитувальника Басса-Дарки. Цікаво було виявити таку закономірність: та частина опитуваних (72%), для яких телебачення – це невід'ємна частина життя, обійшла іншу (28%), для якої телевізор не займає значного місця в житті, по всім показникам агресивності, окрім почуття провини. Так у перших індекс агресивності становив 21,5 бала, а в останніх 16,37. Індекс ворожості у першій групі і другій групі відрізнявся на 0,5 бала. Показник негативізму відрізнявся на 0,65 бали. Таке ж розходження в даних було і з показником опосередкованої агресії: у 72% – це 6,4 бали, а у 28% – 4,38. Як виявилось, почуття провини у тої частини підлітків, яка переглядає телевізор менше години на день, було на 1 бал вище, ніж у тій, яка витрачає на телебачення від 3 до 6 годин в день (див. рис. 2).

Отже, завдяки результатам опитування було діагностовано, що телебачення у значній мірі впливає на емоційну сферу підлітків, підвищуючи їх агресивність, у таких її видах як фізична, опосередкована і вербальна агресія, а також ворожості, у показниках образи і підозрілості. Також було виявлено, що цей же вплив розповсюджується на почуття негативізму та притупляє почуття провини у підлітків. Така підвищена агресивність пов'язана з кризовістю перехідного віку, що полягає у виникненні почуття дорослості, розвитку самосвідомості, ставлення до себе як до дорослої особистості, до своїх нових можливостей і здібностей.

Саме тому в цьому віці особливий вплив має телебачення. Це потрібно враховувати у роботі з підлітками. Лише скооперована діяльність практичних психологів та вчителів і батьків зможе допомогти підлітку подолати кризу перехідного віку і ефективно протидіяти зростанню агресивності.

Список використаних джерел:

1. Городяненко В.Г. Соціологія: підручник. – К.: «Академія», 2003 р. // www.politics.ellib.org.ua/pages-cat-48.html
2. Негативний вплив ЗМІ на молодь / В. Щорс, О. Столяренко. – Психолог, 2009. – № 32. – С. 48-49.

Каменчук Л.О.

аспірант,

Національний університет «Острозька академія»

СТРАТЕГІЇ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ В СТРУКТУРІ ЗНАНЬ ОСОБИСТОСТІ

На разі доступ до інформації став практично необмеженим, а ефективність її засвоєння виявилась далеко не пропорційною обсягу [1, с. 7]. Тож питання ефективної організації пізнавальної діяльності, привертає дедалі більше уваги психологів та педагогів. Актуальність даної проблематики зумовлена недостатньою розробленістю уявлень про закономірності процесу засвоєння знань при взаємодії суб'єкта пізнання з інформаційними матеріалами, об'єм яких не лише різко зростає, а й швидко оновлюється. Аналіз наукової літератури показав, що проблема ефективного використання стратегій запам'ятовування під час навчання є надзвичайно значущою, оскільки вони сприяють свідомому та самостійному опануванню знань за оптимальний час. Такий підхід до навчання підтримує розвиток сучасної вітчизняної освіти, яка ставить у центр навчання розкриття і реалізацію інтелектуального потенціалу особистості.

Теоретичний аналіз поняття стратегій запам'ятовування дав нам змогу узагальнити різні підходи до їх визначення у наступному: стратегії запам'ятовування – це способи переробки інформації, які є

необхідними для прискорення процесу запам'ятовування задля успішного досягнення пізнавальної мети за оптимальний час.

Карпов А. В. акцентує увагу на наявності двох модусів когнітивної сфери – «зовнішньо-орієнтованого» та «внутрішньо-орієнтованого». Тобто в межах «зовнішньо-орієнтованого» модусу людина отримує знання про навколишній світ в результаті функціонування пізнавальних процесів, а в межах «внутрішньо-орієнтованого» модусу – про внутрішній світ (а саме зміст психіки). У першому випадку ми говоримо про когнітивну структуру особистості, а в другому про метакогнітивну. Тож розглянемо детальніше обидва поняття.

Поняття «когнітивна структура» передбачає фіксацію специфічно організованого індивідуального пізнавального досвіду, який обумовлює своєрідність розуміння того, що сприймається, а також забезпечення відображення стійких характеристик подій, що відбуваються [1, с. 11].

Рубінштейн С. Л. підкреслював, що можливість засвоєння і використання людиною поданих їй ззовні знань залежить від того у якій мірі у неї сформовані відповідні когнітивні структури, наявність яких і дає змогу опановувати нову інформацію. Формування у суб'єкта пізнання так званої «когнітивної структури» особистості є наслідком змістової переробки матеріалу, міцності його засвоєння, що забезпечується високою інтелектуальною активністю суб'єкта.

Когнітивна структура особистості передбачає наявність декларативних, процедуральних та виконавчих знань і є результатом пізнання зовнішньої об'єктивної реальності.

Декларативні знання містять в собі лише уявлення про структуру певних понять. Ці знання наближені до даних, фактів. Вони можуть бути репродуковані, коли виникне відповідна дослідницька ситуація (і не пов'язані безпосередньо з конкретною ситуацією, в якій індивідуум може з них скористатись).

Процедурні знання мають активну природу. Вони визначають уявлення про засоби і шляхи отримання нових знань, перевірки знань [6]. Це правила виконання певних дій, необхідних для вирішення тих чи інших професійних завдань, використовуються автоматично і специфічно пов'язані з конкретною ситуацією діяльності.

Виконавчі знання, актуалізована інформація, необхідна для виконання дії у конкретній ситуації діяльності [3].

Згідно з Дж. Флейвеллом, знання та метакогнітивні знання відрізняються за змістом та функціями, однак є схожими за формою та якістю. Метакогнітивні знання надають можливість суб'єкту інтроспективно переглядати та відслідковувати хід своєї інтелектуальної діяльності [5, с. 906], їхнім об'єктом є когнітивні процеси. Дж. Меткалф, Дж. Данлоскі, М. Дж. Серра зазначають, що метакогнітивне знання є складовою метапізнання.

Метакогнітивне знання – це знання людини про власне пізнання, яке включає в себе усвідомлені пізнавальні стратегії, їх можливості, обмеження, уявлення про власні інтелектуальні можливості, про те, які задачі є більш чи менш важкими для індивіда. При цьому під задачами ми можемо розуміти сенсорні, перцептивні, мнемічні, мислительні задачі [4, с. 7].

Згідно з Дж. Флейвеллом, метакогнітивні знання складаються із знань та уявлень про функціонування та взаємодію чинників, що впливають на процес та наслідки когнітивної діяльності [5, с. 907]. Видами метакогнітивних знань є знання декларативне, процедурне та виконавче. Декларативне знання включає в себе те, що саме ми знаємо, процедурне знання – як ми щось робимо, виконавче – чому та коли це відбувається.

Варто зазначити, що декларативне знання про пізнання можна визначити як метакогнітивне знання, до складу якого входять факти, переконання та все те, що можна пригадати, і про що можна розповісти, має зв'язок із навчальною діяльністю, що виявляється у наявності знань суб'єкта пізнання про те, як функціонує ця діяльність і як її можна покращити [4, с. 8].

Процедурне знання ототожнюється з метакогнітивними вміннями, які обумовлюють вибір, реалізацію і регуляцію процесу рішення і належать до свідомих процесів контролю пізнання.

Виконавчі знання відповідають метакогнітивним навичкам (за Р. Стенбергом, А. Браун) і передбачають моніторинг та контроль когнітивних процесів.

Стратегії запам'ятовування є частиною когнітивної сфери особистості, а саме пам'яті як пізнавального процесу і передбачають оптимізацію процесу запам'ятовування. Тож вони є об'єктом психічного виміру реальності, а не зовнішнього світу. Відтак знання про них варто розглядати в контексті метакогнітивної структури особистості, як такі що дозволяють інтроспективно переглядати та відслідковувати хід своєї інтелектуальної діяльності.

В контексті стратегій запам'ятовування декларативні знання передбачають знання про стратегії; процедурне знання – знання того, як використовувати ці стратегії, і виконавчі знання – знання, коли потрібно їх використовувати.

Огляд стану дослідження проблеми визначення місця та формування знань про стратегії запам'ятовування свідчить про те, що дослідження такого спрямування практично не проводились, хоча імпліцитно твердження про її важливість у розвитку пізнавальних можливостей суб'єктів навчання висловлюється багатьма дослідниками, до числа яких входять: Аршава І. Ф., Носенко Е. Л., Салюк М. А., Карпов А. В., Флейвелл Дж., Король С. В., Петренко Л. М., Циганова Л. В., Щерба Н. С., Браун А., Сон Л., Шварц Б., Лефрансуа Г. та ін.

Список використаних джерел:

1. Аршава І. Ф. Гуманізуючий потенціал новітніх інформаційних технологій в освіті: Монографія / І. Ф. Аршава, Е. Л. Носенко, М. А. Салюк. – Д.: Акцент ПП, 2013. – 172 с.

2. Карпов А. В. Системогенетические закономерности в развитии метакогнитивных образований личности: [Електронний ресурс] / А. В. Карпов. – Режим доступу: http://yspu.org/images/0/0a/Карпов_А.В..pdf

3. Носенко Е. Л. Структурно–динамічні характеристики експертного знання і шляхи встановлення рівня освіченості в процесі навчання / Е. Л. Носенко, І. М. Заярна // Зб. наук. праць Ін–ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Вип. 20. – 2000. – С. 108–114.

4. Пасічник І. Д., Каламаж Р. В., Августюк М. М. Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект метапізнання / І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, М. М. Августюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології» / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засєкіна та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 28. – 184 с.

5. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / J. H. Flavell // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34. – No. 10. – P. 906–911.

6. Знання [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Знання>.

Малихіна О.А.

аспірант,

Бердянський державний педагогічний університет

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ САМОПОВАГИ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Вивчення самоповаги особистості як психологічного феномену, на сьогодні, має не тільки наукове а й суспільне значення, оскільки пов'язане з гармонійним розвитком особистості та виступає важливою умовою становлення моральності суспільства. Особливості самоповаги особистості впливають на характер її самореалізації, її суб'єктивне благополуччя, що активно вивчається як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками.

Теоретичний аналіз проблеми самоповаги особистості вказує на наявність цілого ряду досліджень, в яких вона розглядається в контексті розвитку сомоствавлення особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Р. Пантілеєв, С. Л. Рубінштейн, Н. І. Сарджвеладзе, В.В. Столін, І. І. Чеснокова та ін.); її формування в різні вікові періоди (Т. В. Архіреєва, О. В. Бацилева, А. В. Візгіна, О. Т. Газізулін, А. В. Захарова, І. Г. Чеснова та ін.); як складовий компонент самосвідомості особистості (Т. Б. Ільїна, Т. С. Кириленко, М. В. Лукін, А. К. Рубченко та ін.); у зв'язку зі ставленням особистості до інших (Л. Я. Гозман, Ю. М. Швалб та ін.).

Самоповага, як емоційна складова самосвідомості, як складне особистісне утворення, основою якого є ціннісне позитивне ставлення до себе, усвідомлене визнання своїх сильних і слабких сторін та їх безумовне прийняття, оцінка власних досягнень в різних сферах життя, має складний механізм становлення. Він включає в себе цілий ряд внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на виникнення самоповаги у особистості та особливості її прояву.

Для розширення уявлення про процес виникнення самоповаги нами було детально розглянуто вплив зовнішніх чинників на це психологічне явище, до яких ми віднесли наступні: повага інших, контакти з значущими іншими, досвід спілкування та діяльності, ситуація успіху.

Повага інших. Психологи відзначають значення для розвитку самоповаги особистості потреби у схваленні і повазі інших людей. Цей чинник включає в себе такі поняття, як престиж, визнання, репутація, статус, оцінка і прийняття. Повага з боку інших – це

визнання особистості оточуючими та цінування того, що вона робить. Потреба в позитивній увазі з боку людей відбивається в почутті прийняття індивідом самого себе і переживанням того, як його приймають значимі інші. К. Роджерс [6] вважав позитивну оцінку індивіда з боку суспільства та прийнятої ним моралі важливою умовою формування самоповаги.

Якщо у людини не задовольняється потреба у повазі, виникає почуття неповноцінності, залежності і слабкості, безглуздості власного існування. Чим сильніші ці переживання, тим слабкіше здатність людини в реальності діяти ефективно.

Дуже важливим моментом є те, що самоповага забезпечує психологічну стійкість тільки тоді, коли в її основі знаходиться дійсно повага з боку інших людей, а не лестощі, жалість, статус і положення в суспільстві.

Ставлення оточуючих до нас хоч і залежить від наших якостей і вчинків, та не є абсолютним, воно залежить від особливостей інших людей, прийняті в суспільстві стереотипи і різні впливи зовнішньої ситуації. Але не слід будувати самоповагу переважно на оцінці інших людей.

Контакти зі значущими іншими. Самоповага формується під впливом різних зовнішніх впливів, які відчуває індивід. Практично будь-які соціальні контакти здійснюють на нього формуючий вплив. Насамперед, особливо важливого значення у визначенні уявлення індивіда про самого себе набувають контакти зі значущими іншими. В. Столін [7] зауважує, що розвиток самосвідомості індивіда, структурним елементом якої є самоповага, характеризується ідентифікацією з батьками, засвоєнням стандартів виконання дій і формуванням самооцінки, отриманням самоідентичності в рамках сімейних відносин і відносин з однолітками, формуванням статевої ідентичності, а пізніше професійної, становленням самоконтролю.

Досвід спілкування та діяльності На думку В. Мерліна [5] самоповага формується на основі накопиченого досвіду спілкування і діяльності. Визначальними чинниками зовнішнього середовища, що опосередковують становлення самообразу, а отже і самоповаги, дослідники виділяють індивідуальний досвід особистості, отриманий нею в процесі предметно-практичної діяльності та досвід її спілкування з іншими людьми. Під індивідуальним досвідом розуміється сукупний результат розумових і практичних дій, який накопичується у людини. Досвід спілкування складається завдяки контактам із соціальним середовищем у системі «Я – інші люди» і

передбачає взаємодію двох чи більше суб'єктів. Але у реальній практиці зазначені чинники проявляються у єдності, тобто, виконуючи якісь завдання, люди спілкуються і, спілкуючись, займаються якоюсь спільною справою. Тому в плані становлення ціннісного ставлення до себе найбільш результативною бачиться цілісна система індивідуальної діяльності і спілкування [8].

Прагнення особистості досягти позитивного результату у діяльності та спілкуванні виділяється Н. Дятленко [3] як одна із важливих рушійних сил розвитку самоповаги, оскільки це є умовою самовираження і призводить до переживань власного успіху, – отже збагачує позитивні переживання свого «Я».

Ситуація успіху – це цілеспрямований, спеціально організований комплекс умов, що дозволяє особистості досягти значних результатів у діяльності, які супроводжуються позитивними емоційними переживаннями. На думку А. Белкіна [2], ситуація успіху – це сполучення умов, які забезпечують успіх, а сам успіх результат подібної ситуації. Із соціально-психологічної точки зору, ситуація успіху – це оптимальне співвідношення між очікуваннями оточуючих і особистості та результатами її діяльності. Переживаючи ситуацію успіху, особистість набуває почуття власної гідності, успіх приводить її до усвідомлення власної компетентності. Л. Адамовою [1] встановлено, що ситуаціях успіху або неуспіху в навчальній і професійній діяльності є чинником прийняття або не прийняття особистістю себе.

Розглянуті зовнішні чинники не вичерпують усіх аспектів складного механізму становлення самоповаги особистості. Подальший теоретичний аналіз проблеми буде спрямований на поглиблене розкриття внутрішніх чинників, які детермінують становлення самоповаги на різних вікових етапах, та дозволять регулювати та корегувати процес її динаміки та формування на практиці.

Список використаних джерел:

1. Адамова Л.Е. Изменение самоотношения личности в ситуациях успеха и неуспеха в учебной и профессиональной деятельности: дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Адамова Лариса Евгеньевна. – Ставрополь, 2003. – 211 с.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как ее создать / А.С. Белкин. – М. : Просвещение, 1991 – С. 31.

3. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.М. Дятленко ; Центр. ін-т післядипломн. пед. освіти АПН України. – К., 2002. – 208 с.

4. Колодяжна А.В. Взаємозв'язок компонентів самоставлення з емоційними властивостями особистості залежно від її творчих проявів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Колодяжна Алла Володимирівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 225 с.

5. Мерлин В.С. Лекции по психологии мотивов человека / В.С. Мерлин. – Пермь, 2001. – 120 с.

6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.

7. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.

8. Тищенко С.П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я / С.П. Тищенко // Психологія: Респ. наук.-метод. збірн. – К. : Рад.школа, 1983. – Вип. 22. – С. 3-19.

Пелюстки М.І.

здобувач,

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОЯВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

На думку представників гуманістичної психології, розвиток творчого потенціалу та самореалізації особистості є важливою умовою оздоровлення суспільства, оскільки, передбачає єднання людини з соціумом, а також зумовлює її творчу адаптацію, яка є необхідною для повноцінного життя в світі з бурхливими змінами. Важаючи в творчості вищу людську потребу, прояв психологічного здоров'я та особистісної інтеграції, психологи розглядають творчу особистість як особистість, яка самоактуалізує (А. Маслоу), «продуктивну особистість» (Е. Фромм) [1], людини, який є «повноцінно функціонуючої особистістю» (К. Роджерс) [2]. У нашому суспільстві існує потреба в креативних фахівцях, здатних професійно і творчо вирішувати завдання, тому вивчення проблеми творчого самоздійснення студентів є актуальною як для професійної

самореалізації так і для психологічного здоров'я студентської молоді.

Проблема розуміння психологічного та психічного здоров'я виникає в роботах таких українських та російських вчених як Б.С. Братусь, В.А. Ліщук, І.В. Дубровіна, Л.В. Лушин, Л.Ф. Бурлачук, О. Завгородня. Переважають наукові погляди, згідно з якими, психологічне здоров'я розуміється як здатність особистості до самореалізації, самоактуалізації, адекватного самосприйняття себе і світу. Важливою складовою психологічного здоров'я особистості є наявність сенсу життя (В. Франкл, А. Маслоу, І.В. Дубровіна); приділяється увага аспекту міжособистісних відносин як важливого критерію психічного та психологічного здоров'я (А. Адлер, Е. Фромм, Б.С. Братусь). На думку вчених, студентський вік – це сенситивний період для розвитку основних соціогенних потенцій людини як особистості, в тому числі, професійних та світоглядних якостей майбутнього фахівця [3]. Згідно вікової періодизації Е. Еріксона студентський вік збігається з періодом ідентифікації особистості, тобто, у молодій людини на даному етапі розвитку може сформувати уявлення про себе як про творчу або ж «звичайної» особистості, яка, в свою чергу впливатиме на можливості її самореалізації, задоволеність собою і своїм життям [4].

Разом з тим, дослідники в області проблематики здоров'я студентської молоді визнають такі проблемні аспекти психологічного здоров'я студентства як низький рівень задоволення собою, тенденція до заниженої самооцінки, низький рівень здатності до психологічної близькості, проблеми ціннісно-сміслової сфери (А.А. Волочков) [3]. Таким чином, слід говорити про важливість формування ціннісно-сміслового ставлення до творчості, самореалізації на рівні спрямованості особистості саме в цей період розвитку. Зазначимо, що в сучасній психології самореалізацію розглядають як вищий рівень розвитку особистості, розуміючи, перш за все, її творчу діяльність, життєтворчості (П.П. Горностай) [5]. Отже, зберігається актуальність дослідження психологічних аспектів студента як творчої особистості в контексті досягнення психологічного здоров'я.

Методологічною основою дослідження є підходи в області псіхосемантики, використання методу нарративних психотехнологій. Наратив визначається Н. Чепелевой як спосіб репрезентації досвіду за допомогою упорядкованих пропозицій, які передають часову послідовність дій. Автор припускає, що витоком нарративного тексту

є особистісний міф, в якому в символічній формі представлені основні сенси та концепції буття людини [1].

Вивчаючи роботи, ми віділили Умовні Критерії креативності, теоретична основою яких є розглянуті вище Концепції творчості (В.В. Моляко, В.В. Клименко, Я.А. Пономарьов, О.І. Кульчицкая, А. Маслоу, К. Роджерс) : ціннісно-смісловій Ставлення до творчості, Визнання собі Творче особистістю, наявність в описі випадки певної проблемної ситуації, яка потребувала вирішенні та шляхи ее нестандартного решение, наявність опису моментів «інсайту», стану натхнення; переважання внутрішньої мотивації до творчості, усвідомлення емоцій и почуттів. В обробці робіт віділялися текстові елементи, Які малі відношення до віділенімі критеріямі, досліджувалося як часто смороду зустрічалися в розповідях студентів. Тема творчості цікавить почти всех опітаніх студентів, більшість з них відчуває потребу у творчій самореалізації, проти лишь незначна частина опітаніх реалізує творчі здібності в сьгоднішньому житті. Подання про творчість і творчої особистості виявилися різноманітними, а значить і оцінка себе як творчих особистостей, теж була зроблена на основі різних критеріїв.

Частина студентів виявили розуміння творчості близьким до концепції первинного творчості А. Маслоу, вони визнавали кожен людини від народження творчої і вважали творчими себе, що знаходило підтвердження в описі цікавих випадків, колоритним емоційною мовою. З іншого боку, розуміння творчості виключно як обдарованості в сфері мистецтва, обмежувало студентів в прийнятті себе як творчої особистості та процесі самоактуалізації.

Висновки заключаються в тому, що прийняття себе як творчої особистості на рівні «Я-концепції» і уявлення про творчість в традиціях гуманістичної психології сприяють реалізації в творчості студентської молоді.

Список використаних джерел:

1. Базылевич Т.Ф. Психология высших достижений личности (психоакмеология): Монография / Т.Ф. Базылевич. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 331 с.
2. Полякова О.Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности: учебное пособие / Полякова О.Б. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – 304 с.
3. Генкин Б.М. Человек и его потребности: Учебное пособие / Б.М. Генкин. – М.: Норма: НИЦ Инфра-М, 2013. – 256 с.

4. Гуревич П.С. Психология личности: учеб. пособие для студентов вузов / П.С. Гуревич. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 559 с.

5. Еникеев М.И. Общая и социальная психология: Учебник / М.И. Еникеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА: ИНФРА-М, 2010. – 640 с.

Повалій Л.В.

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН

Категорія взаємин є однією з ключових у психолого-педагогічній науці. У психологічному словнику взаємини або міжособистісні взаємовідносини (ми вважаємо ці поняття за синонімічні) визначаються як суб'єктивні зв'язки між людьми, які виникають в результаті фактичної взаємодії представників різних соціальних груп [6, с. 21]. Взаємини ґрунтуються на певних спонухах (інтерес, розуміння необхідності взаємин, співробітництво, спілкування тощо) і включають ті або інші дії (мову, дії, міміку, жести й т.п.), емоції й почуття (задоволеність спілкуванням, симпатії, антипатії, взаємну прихильність, позитивні й негативні емоції), пізнання (сприйняття іншого, мислення, уяву), волю (витримку при відсутності взаєморозуміння, володіння собою у випадку конфлікту, надання допомоги у важкій ситуації). Взаємини формуються не лише в процесі безпосередніх відносин і спільної діяльності людей, впливаючи на їхній хід і результати, але й через їхнє особистісне ставлення до інших індивідів, самого себе.

Взаємовідносини є суб'єктивним зв'язком, який існує між людьми в соціальних групах та обов'язково передбачають взаємність, існування відповідного ставлення. Вони бувають діловими, дружніми, офіційними, особистими. Здатність створювати і підтримувати добрі взаємовідносини з оточуючими є однією з найважливіших складових активного способу життя, а міжособистісні взаємовідносини є суб'єктивними зв'язками, які існують між людьми в соціальних групах. Це певна система

міжособистісних установок, орієнтацій, очікувань, які визначаються змістом спільної діяльності людей.

З погляду філософії «взаємини» – це універсальна форма розвитку об'єктивного світу, що визначає існування й структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Взаємини як матеріальний процес супроводжуються передачею матерії, руху й інформації. Вони відносні, здійснюються з певною швидкістю й у певному просторі/часі. Взаємини, окрім того, виступають одиницею аналізу в соціальних науках. У результаті взаємин людей народжується все «соціальне», тобто суспільні відносини.

Аналіз наукових досліджень показує, що проблема взаємин між батьками й дітьми набуває у вітчизняних і зарубіжних авторів різне звучання. В одних – це проблема дитячо-батьківських взаємин, коли на перше місце ставиться дослідження особистості дитини і її переживань, пов'язаних із сімейними взаємовідносинами; вивчення особливостей сприйняття дитиною своєї родини й осмислення нею свого місця в ній (А. Гончаренко, А. Ніколаєва, М. Польова, І. Рахманіна, М. Сапоровська та ін.). В інших – це проблема батьківсько-дитячих взаємин, коли в центрі уваги дослідника – фігура батьків, їх провідна роль у відносинах з дитиною (А. Варга, О. Косарева, Р. Овчарова, Є. Смірнова, В. Столін та ін.).

У педагогічній психології поняття «батьківсько-дитячі взаємини» розглядається різними авторами та охоплює такі визначення: як один з важливих компонентів батьківства (Р. Овчарова); як відносно стійке явище, зміст якого містить у собі амбівалентні елементи емоційно-ціннісного відношення й може змінюватися в певних межах (А. Бодальов, В. Столін); як цілісна система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з дитиною, особливостей сприйняття й розуміння характеру дитини, її вчинків (Р. Овчарова, О. Савіна, В. Смахов); як культурно-історичний феномен, історично мінливе явище, що перебуває під впливом певної системи запропонованих культурою й суспільством норм, цінностей і правил, що регулюють розподіл функцій виховання дітей у родині, зміст ролей, моделі рольової поведінки (А. Адлер).

Т. Куликова під батьківсько-дитячими взаєминами розуміє процес і результат індивідуального відбіркового відображення сімейних зв'язків, які впливають опосередковано на внутрішню й зовнішню активність, а також переживання батьків і дітей у їхній спільній діяльності [3, с. 34]; Є. Силаєва акцентує увагу на

двосторонньому процесі взаємин, який передбачає взаємний зв'язок і взаємозалежність батьків і дитини, що включає в себе суб'єктивно – оцінне, свідомо – вибіркоче уявлення про дитину та визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів впливу на неї [5].

На думку О. Смірної, батьківсько-дитячі взаємини різняться від усіх інших міжособистісних відносин низкою таких показників: сильною емоційною значущістю для дитини й батьків; амбівалентністю й суперечливістю, яка виражається в тому, що батьки повинні вберегти дитину від небезпеки і в той же час, повинні передати їй досвід самостійності у взаємодіях із зовнішнім світом; постійною їхньою зміною з віком дитини й неминучим відокремленням дитини від батьків [7].

Отже, «батьківсько-дитячі взаємини» – це психологічний феномен, історично змінне явище, особливий вид безперервних і тривалих у часі міжособистісних взаємовідносин між батьками і дитиною, який об'єднує суб'єктивно – оцінні, свідомо-виборкові уявлення про дитину; спосіб спілкування з нею; характер прийомів впливу на неї, і характеризується сильною емоційною значущістю для батьків і дитини; амбівалентністю й суперечливістю; віковою змінюваністю.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що «батьківсько-дитячі взаємини» більшістю науковців розглядаються як певна модель відношення батьків до дитини. Так, Е. Шефер і Р. Белл розглядають її як динамічну двухфакторну модель, визначаючи її полярні характеристики: «любов – ненависть» і «автономія – контроль». Перша характеристика є емоційною, друга поведінковою.

Подібна двухфакторна модель була запропонована російськими психологами В. Гарбузовим, А. Захаровим, А. Співаковською, які свою теорію взаємин вибудовують на двох основних факторах: емоційному (любов – ненависть) і поведінковому (домінування – підпорядкування). Ними було відзначено, що різний ступінь виразності характеристик цих двох компонентів дозволяє описати різні типи батьківсько-дитячих взаємин.

Низка психологів (А. Варга, В. Гарбузов, О. Карабанова, Р. Овчарова, В. Столін та ін.) описує батьківсько-дитячі взаємини, беручи до уваги трьохфакторну модель, що включає в себе когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти. Когнітивний компонент, на думку Р.Овчарової, містить уявлення про різні способи

й форми взаємодії батьків з дитиною, знання й уявлення про цільовий аспект цих взаємин, а також переконання в пріоритетності тих напрямків взаємодії з дитиною, які вони реалізують. Емоційний компонент включає оцінки й судження про різні типи батьківського відношення, а також домінуючу емоційну атмосферу, що супроводжує поведінкові прояви батьківсько-дитячих взаємин. Поведінковий компонент являє собою форми й способи підтримки контакту з дитиною, форми контролю, виховання взаємодією, шляхом визначення дистанції спілкування [4].

Цієї ж точки зору дотримується В. Гарбузов, описуючи класифікації «неправильних» взаємин батьків з дітьми. Емоційний компонент батьківсько-дитячих взаємин у його класифікації проявляється в неприйнятті батьками дитини у зв'язку з небажаністю (тип А), або в повному прийнятті її як єдиної й довгоочікуваної (тип В). Поведінковий компонент представлений вимогливістю й твердою регламентацією з боку батьків стосовно дитини, або повною відсутністю контролю при неприйнятті дитини (тип А). У класифікації В. Гарбузова простежується когнітивний компонент, який проявляється в неприйнятті батьками дитини, викликаний недооцінкою її психофізичних даних (тип А), нав'язуванням дитині уявлення «Я» як самодостатньої цінності для навколишніх (тип В), приписуванням хворобливості й соціальної малоуспішності (тип Б) [2].

А. Варга описує батьківсько-дитячі взаємини, виокремивши їх окремі характеристики, такі як: інтегральне прийняття – відкидання дитини; міжособистісна дистанція між батьком і дитиною; форми й напрями батьківського контролю; соціальна бажаність поведінки дитини для батька. Кожна із представлених характеристик входить в один із трьох компонентів батьківсько-дитячих взаємин [1].

Вищезначені компоненти (когнітивний, емоційний і поведінковий), на думку багатьох науковців, мають тотожне значення для вироблення певного стилю взаємин батьків з дитиною, і між ними існує тісний взаємозв'язок. При цьому когнітивний (уявлення) і емоційний (відношення) компоненти становлять внутрішню основу певного стилю батьківсько-дитячих взаємин, який зовні проявляється у виховних впливах і способах ставлення батьків до дитини.

Отже, батьківсько-дитячі взаємини мають складну багаторівневу структуру, кожний компонент якої наповнюється

своїм змістом і має однаково важливе значення для вироблення певного типу й стилю відносин батьків з дитиною.

Список використаних джерел:

1. Варга А.Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции / А.Я. Варга // Вестник МГУ. Психология. – 1995. – № 4. – 147 с.
2. Гарбузов В.И. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье / В.И. Гарбузов. – СПб.: АО Сфера, 1994. – 203 с.
3. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Т.А. Куликова. – М.: Академия, 2000. – 232 с.
4. Овчарова Р.В. Психология родительства: [уч. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Р.В. Овчарова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 368 с.
5. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Под ред. Е.Г. Силаевой. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
6. Словник психолого-педагогічних термінів і понять / упоряд. Ю.В. Буган, В.І. Урупський. – Тернопіль : Астон, 2001. – 176 с.
7. Смирнова Е.О. Теория привязанности: концепция и эксперимент / Е.О. Смирнова / Вопросы психологии. – М., 1995. – № 3. – С. 16-19.

Тихомирова А.А.

*кандидат психологічних наук, докторант,
Рівненський державний гуманітарний університет*

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА

Формування і розвиток професійного світогляду як одна зі сторін професійної підготовки психолога у вузі вимагає виділення критеріїв сформованості професійного світогляду.

На даний час накопичений значний теоретичний матеріал, що відображає різні підходи до структури світогляду, проте в сучасній науково-дослідницькій практиці немає єдиної думки з даного питання.

Відзначимо, що не існує єдиної, загально визнаної системи критеріїв сформованості професійного світогляду майбутнього

психолога, незважаючи на численні спроби зробити це. Розглянемо окремі з них.

Так, М.Г. Огурцов [6] виділяє три критерії сформованості професійного світогляду майбутнього психолога:

1) інтелектуально-логічний, що дозволяє з'ясувати змістовну сторону світогляду за допомогою таких характеристик знань, як повнота, обсяг, науковість, системність, доказовість, міцність;

2) емоційно-вольовий, що характеризує ставлення майбутнього психолога до засвоєних знань: інтерес і довіру до них, бажання застосовувати набуті знання, що виявляється в емоційності і невимушеності висловлювань;

3) активно-дієвий, що містить сукупність показників соціальної активності майбутнього психолога, пов'язаної з виконанням різних видів діяльності: пізнавальної, трудової, суспільно-політичної, організаторської.

С.О. Чернова [9] пропонує дещо інші показники сформованості професійного світогляду майбутнього психолога:

- обсяг засвоєних світоглядних знань і вміння ними користуватися; чим більший цей обсяг, тим ширша сфера їх застосування, тим глибше усвідомлення зв'язку між знаннями і явищами дійсності, що відображаються, тим вище теоретичний рівень світогляду особистості;

- співвіднесеність знань з адекватною системою цінностей і життєвих принципів, які стали особистою установкою, позицією майбутнього психолога;

- стійкість системи цінностей, переконань, принципів, спрямованості застосування світоглядних знань в конфліктних, проблемних ситуаціях.

Чотири критерії засвоєння професійних світоглядних знань виділяє у своєму дослідженні Д.І. Таран [5]:

- володіння фактами, поняттями, світоглядними ідеями;
- застосування знань на практиці;
- характер оціночних суджень за змістом і повнотою;
- характер оціночних суджень за ступенем самостійності.

Але, потрібно відзначити, що критерії Д.І. Таран не є достатніми, так як вони відносяться тільки до стадії засвоєння знань.

На думку Г.Є. Залеського [2], в якості інтегрального критерію сформованості професійного світогляду слід вважати ступінь готовності майбутніх психологів використовувати засвоєний

науковий матеріал (знань, оцінки, норми) для побудови особистого способу соціального орієнтування.

О.А. Паладянец [7] виділяє наступні критерії професійного світогляду майбутнього психолога:

- вміння бачити суть явищ через призму зрозумілих і прийнятих ідей; вміння давати явищам оцінку; вміння приймати правильне рішення;
- ступінь поінформованості та зацікавленості в суспільно-політичному житті країни і за кордоном; практичну участь в суспільно-політичному житті;
- ступінь розуміння необхідності своєї особистої участі в суспільно-політичній діяльності та практичну участь у ній.

Згідно В.О. Романової [8], критерій сформованості професійного світогляду майбутніх психологів повинен полягати в наявності у людини різноаспектних переконань, предметним змістом яких виступають погляди, що стали нормою, і знання-висновки. Нормативний характер поглядів і знань-висновків свідчить про їх невпинне повторення в адекватних умовах, про їх стійкість і тим самим про їх закріпленості у переконаннях.

Е.І. Моносзон і Р.М. Рогова [4] прийшли до висновку, що критеріями сформованості професійного світогляду повинні бути наступні основні характеристики:

- оптимальне засвоєння найважливіших понять, законів, теорій науки, що мають визначальне для розуміння значення суті процесів розвитку природи, суспільства, мислення;
- стійке, усвідомлене особистісне ставлення до досліджуваного матеріалу, його світоглядного змісту;
- готовність відстоювати свої переконання та ідеали;
- прояв переконаності в повсякденній діяльності та поведінці;
- облік й аналіз випадків неадекватності світогляду висловлювань.

На думку Т.К. Мухіної [3], сформованість професійного світогляду і переконань особистості можна перевірити за наступними критеріями: ступінь сформованості знань; потреба у своїх або запозичених ідеях та оцінках, а також ступінь самостійності використаних оцінок; внутрішня особистісна позиція майбутнього психолога, що характеризується інтеграцією і стабілізацією мотивів, ідеалів, чуттєвих проявів, інтересів; стиль поведінки особистості і регулююча роль світогляду, як вона

простежується, чи присутні елементи самокритичності, самовиховання, саморегуляції поведінки.

Г.І. Школьник [10] визначає наступні критерії сформованості переконань у майбутніх психологів: чітке знання програмного матеріалу і вкладених у нього провідних ідей (висновків, законів); вміння бачити і показувати, як проявляються ці ідеї в житті та в фактах, які не вивчалися на заняттях; здатність до оцінки фактів і подій з позиції засвоєної ідеї; наявність стійкої думки.

У своєму дисертаційному дослідженні В.М. Жукова [1, с. 61] загальним критерієм сформованості професійного світогляду вводить певний рівень розвитку трьох сфер особистості, який виражається у знаннях, стосунках і готовності особистості до діяльності.

Усі наведені критерії сформованості професійного світогляду майбутнього психолога відстежують процес становлення особистості в її динамічному розвитку, і ми керувалися ними у своєму дослідженні.

Критерії професійного світогляду майбутнього психолога визначаються нами виходячи з системного розуміння світогляду і виділених його структурних компонентів. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне вивчити ступінь сформованості професійного світогляду за наступними критеріями:

- мотиваційний компонент включає мотиви вибору професії психолога, професійну спрямованість (відношення до професії психолога, схильність займатися видами діяльності, що втілюють специфіку даної професії);

- знаннєвий компонент (глибина і міцність засвоєння системи психологічних знань; сформованість узагальнених психологічних понять; ступінь обізнаності про сутність професійного світогляду і його ролі в професійному становленні психолога; вміння використовувати наявні знання для розв'язання практичних і пізнавальних завдань, аналітичній оцінці предмета пізнання – психологічної дійсності);

- емоційно-ціннісний компонент (усвідомлення соціальної значущості професії психолога, задоволеність своїм професійним вибором, сформованість системи ціннісних орієнтацій на діяльність психолога, переконаність у правильності вибору професії);

- дієво-практичний компонент (готовність до діяльності у сфері психології, дотримання засвоєних ідей у діяльності психолога і повсякденному житті).

Критерієм для визначення рівнів сформованості професійного світогляду майбутнього психолога є комплексний показник, який виступає як система відображення мотиваційного, знаннєвого, емоційно-ціннісного та дієво-практичного компонентів, визначаючи зміст професійного світогляду майбутніх психологів на усіх рівнях його розвитку: низький, середній, високий.

Список використаних джерел:

1. Жукова В. Н. Формирование мировоззрения учащихся средней общеобразовательной и профессиональной школы в процессе литературного образования : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Жукова Валентина Николаевна. – Казань, 1994. – 362 с.
2. Залесский Г. Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Георгий Евгеньевич Залесский. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 138, [3] с.
3. Менчинская Н. А. Формирование научного мировоззрения как предмет психологических исследований / Н. А. Менчинская, Т. К. Мухина // Советская педагогика. – 1976. – № 4. – С. 26–34.
4. Методика изучения сформированности научного мировоззрения у школьников / [ред. Э. И. Монозон, Р. М. Рогова]. – М., 1983. – 240 с.
5. Мировоззрение и проблемы его формирования в процессе преподавания социально-гуманитарных, естественно-научных и специальных дисциплин / [сост. Белозеров М. Н.]. – М., 1995. – 137 с.
6. Огурцов Н. Г. К вопросу о системе критериев диагностики эффективности процесса формирования мировоззрения старшеклассников в процессе обучения / Н. Г. Огурцов // Формирование коммунистического мировоззрения школьников. – М. : Педагогика, 1978. – С. 111–114.
7. Паладянец Е. А. Формирование научного мировоззрения школьников средствами межпредметной интеграции : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Паладянец Елена Артемовна. – Армавир, 1999. – 167 с.
8. Романова В. О. Формирование профессионального мировоззрения будущих педагогов-психологов на основе акмеологического подхода : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Романова Вера Олеговна. – Калининград, 2009. – 268 с.
9. Чернова С. А. Формирование научно-мировоззренческого мышления студентов гуманитарных специальностей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Чернова Светлана Александровна. – Киров, 2002. – 261 с.
10. Школьник Г. И. От единого мировоззрения к личностным ценностям / Г. И. Школьник // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 34–36.

Хоменко Н.В.

викладач,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ТА ЇХ СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Сучасна соціальна дійсність вимагає від особистості змін щодо максимального її розкриття індивідуально – своєрідного творчого потенціалу та підвищення показників нормативної поведінки.

Дослідження вказують, що у студентському віці на виникнення та перебіг негативних психічних станів особистості впливає організація навчального процесу, побуту, відпочинку й дозвілля. Адаптивні, в цих видах діяльності задовольняються багато потреб студентів, а психічні стани органічно пов'язані з потребами. Зменшення часу для улюблених занять, порівняно обмежене коло спілкування, ускладнені звичні зв'язки з рідними й близькими, неминуча відмова від деяких своїх бажань і звичок заради інтересів суспільства та виконання формальних групових вимог – все це впливає на психічний стан людини.

За Н.Д. Левітовим психічний стан – це сукупність певних ознак психічної діяльності людини у конкретний момент часу. Розрізняють стан розумової діяльності, емоційний стан, стан мобілізації або розслаблення, що виражаються, наприклад, у спокої, роздратуванні, тривозі, радості та ін. Психічні стани людини розглядаються як самостійна «цілісна характеристика її психічної діяльності за визначений період часу, що вказує на своєрідність перебігу психічних процесів, залежно від предметів та явищ дійсності, що відображаються, та попереднього психічного стану і психічних властивостей особистості» [2].

Психічні стани носять тимчасовий характер, тобто мають початок, кінець та певну динаміку (*стадії протікання*). Бувають стани, які тривають значний проміжок часу, наприклад депресивні. У зв'язку з цим, Е.П. Ільїн зазначає, що психічний стан це – цілісна реакція особистості на зовнішні та внутрішні стимули, спрямовані на досягнення корисного результату [1].

Класифікація психічних станів, на думку А.Г. Маклакова, відбувається за різними критеріями:

– за впливом на особистість (позитивні і негативні, стеничні й астеничні);

- за формами психіки, що переважають (емоційні, вольові, пізнавальні);
- за усвідомленням психічного стану (більш чи менш усвідомлені, патологічні, пов'язані з розладом афективної чи когнітивної сфер, змінені стани);
- за глибиною та тривалістю переживання (настрій, афект, пристрасть та ін.) [3].

Отже, складно провести грань між психічними процесами, психічними станами і психічними властивостями: в одному випадку емоції (радість, обурення, злість) включені в психічні процеси, а в іншому (страх, бадьорість, тривога) – в психічні стани.

На думку вчених психічні стани знаходять своє об'єктивне відображення у переживаннях та поведінці людини, спонукаючи її на ті чи інші дії, вчинки. Зміна ситуації призводить до переходу індивіда в інший психічний стан. Одна і та ж ситуація може викликати суттєво відмінні психічні стани у двох різних людей. Різні за особливостями впливу на особистість психічні стани поділяються науковцями на позитивні та негативні.

Негативні психічні стани – це саме ті, які призводять до дисгармоній в особистісному розвитку, до помітних негативних зрушень у поведінці, в діяльності, у міжособистісних стосунках. Порушення поведінки, у випадку закріплення окремих негативних психічних станів, можуть проявлятися у певній спрямованості особистості на їх уникання, недотриманні соціальних та правових норм поведінки.

Як зазначають А.Н. Мосина, Ю.В. Щербатих, [5], вплив негативних психічних станів на діяльність призводить до зниження її продуктивності, ефективності, раціональності та негативно позначається на процесах спілкування, а також міжособистісної взаємодії. Найчастіше наслідками цього є прояви у людей конфліктності, протистояння у стосунках з іншими, вербальна і фізична агресія. Подібні стани можуть призводити до порушення процесів емоційної саморегуляції, до підвищення збудливості, неврівноваженості, тривожності.

Однією з суттєвих ознак негативних психічних станів тривоги, агресії та стресу, за визначенням В.Е. Мільман, В.С. Ротенберга, є те, що більшість з них важко піддаються контролю та регуляції, носять афективний характер, вимагають значних вольових зусиль щодо їх гальмування [4]. Від рівня сформованості навичок емоційної саморегуляції, вольових якостей прямо залежать кількісні

та якісні показники перебігу негативних психічних станів особистості за різних обставин.

Психічні стани можуть позитивно позначатися на активності особистості, а можуть значно знижувати її ефективність. Серед станів, що негативно впливають на перебіг діяльності і спілкування хочемо акцентувати увагу на фрустрації, агресії, тривозі та стресі. Саме тому, розглянемо їх більш детальноше.

Таким чином, на психологічному рівні негативні психічні стани, що виникають при порушенні взаємодії особистості й середовища, це насамперед: тривога, стрес, фрустрація та агресія. Вони тісно пов'язані між собою та значною мірою проявляються в особистості і негативно впливають на її розвиток. Більшість науковців визначають *психічний стан* як складний психофізіологічний комплекс реакцій, що зумовлює у першу чергу, настрій – відносно стійкий емоційний стан помірної або слабкої інтенсивності, який надає на деякий період певного емоційного забарвлення психічному життю людини. Психічні стани формуються на основі психічних процесів (пізнавальних, емоційних, вольових) й, закріпившись, можуть перетворитися в особливі властивості та якості особистості.

Список використаних джерел:

1. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
2. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний / Левитов Н.Д. // Вопросы психологии. – М. 1967. № 6. – С. 118-129.
3. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
4. Мильман В.Э. Стресс и личностные факторы регуляции деятельности / В.Э. Мильман // Стресс и тревога в спорте : международный сб. науч. статей / сост. Ю.Л. Ханин. – М., С. 24-46.
5. Щербатых Ю.В., Мосина А.Н. Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов / Ю.В. Щербатых, А.Н. Мосина. – Казань, 2008. – С. 526-528.

Шестопа́л І.А.

аспірант,

Рівненський державний гуманітарний університет

ПОНЯТТЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЖІНОК У РУСЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Дослідження самореалізації жінок на етапі зрілості, обумовлено в першу чергу тим, що даний віковий період є періодом найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей людини. Знання закономірностей, механізмів, умов і факторів, що сприяють прогресивному розвитку зрілої особистості жінки та її високим особистісно-професійним досягненням, дозволить надавати більш істотну допомогу жінці в досягненні нею вершин у фізичному, духовно-моральному і професійному розвитку.

Категорія «самореалізація» вперше з'явилась у гуманістично орієнтованих концепціях розвитку особистості та відповідних їм психотерапевтичних практиках. У руслі цього напрямку слід відзначити таких вчених, як А. Маслоу, Ф. Перлз, В. Райх, К. Роджерс, К. Хорні та ін. Їхні концепції об'єднує розуміння особистості як здорової, активної, здатної до самоствердження, наділеної можливостями і потребами самоактуалізації, зрілості, автентичності та іншими способами вираження прагнення до досягнення цілей або до Акме.

Так, самореалізація у розумінні С. Л. Рубінштейна, Л. І. Анциферової [1], К. А. Абульханової-Славської – це реалізація діяльності особистості, спрямована досягнення життєвих цілей. «Вміння ставити та утримувати цілі (починаючи від сенсожиттєвих до ситуативно-тактичних) забезпечує вищу форму зміни особистості – її розвиток і творчість» [1, с. 10].

Особистісна зрілість часто припадає на період зрілого віку людини. У період зрілості відбувається консолідація соціальних і професійних ролей. Зрілий вік може бути названий віком практичного професійного життя людини. За Е. Еріксоном, головним завданням розвитку на цьому віковому етапі є генеративність на протигагу поглинання себе [6].

Згідно з Р. Джонсоном та К. Юнгом [5], процес індивідуації (лат. Individuo – неподільний) – розгортання первинної цілісності та єдності індивіда, максимальна реалізація його сутності, «починається з пробудження внутрішньої неповторності, що обов'язково

супроводжується відчуттям глибокої самотності. Це пов'язано з емоційною незрілістю у стосунках із оточуючими» [5, с. 175]. Аналізуючи стан свідомості юної жінки, К. Юнг пояснює, що їй доступне лише обмежене розуміння себе та інших через ширину зон свідомості, які ще знаходяться в тіні. Тому жінка недостатньо обізнана у власних мотивах і мотивах інших людей, які є переважно несвідомими. Ці процеси, як показали спостереження Юнга, мають і вікові особливості: в першій половині свого життя актуальними є зовнішні досягнення, прояви себе як індивіда, досягнення цілей Его. В старшому віці людина більш схильна до інтеграції, аніж до зовнішніх досягнень, перебуває в пошуках гармонії та цілісності душі [5]. Отже, справжнє становлення можливе у зрілому віці.

Ототожнюючи прагнення до самореалізації та самовдосконалення із пропріативним прагненням як результатом становлення особистості, Г. Олпорт [4] констатував потребу узагальненого почуття самості, яке може бути досягнуто лише у зрілі роки [4, с. 264]. Ш. Берн [2] у доповнення до цього пов'язує самореалізацію із зрілістю та автономністю особистості, що проявляється у володінні собою та своєю долею [2].

Якщо поглянути на жінку крізь призму статево-рольових стереотипів, то наявна суперечність між жіночністю і зрілістю. Дослідження І. Бровермана, Ф. Кларксона, П. Розенкранца і С. Фогеля вказують на те, що якості, які вважають необхідними для зрілості, – здатність до автономного мислення, до чіткого прийняття рішень і відповідальних дій – пов'язані з маскуліністю, тоді як наявність цих самих якостей у жінок вважається небажаною. Стереотипи припускають віднесення експресивних здібностей до жінок, інструментальних – до чоловіків. Ці стереотипи відображають незбалансовану концепцію зрілості, яка надає перевагу індивідуалізму всупереч єднанню з іншими, у процесі самореалізації закликає більшою мірою бути скерованим на автономне життя праці, аніж на взаємозалежність любові й турботи [7].

Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2015-2016 років на базі Рівненського державного гуманітарного університету, Здолбунівського дошкільного навчального закладу № 5 «Усмішка» та Здолбунівської ЗОШ № 3, а також соціальних мереж VKontakte і Facebook у психологічно орієнтованих спільнотах.

З метою встановлення існування взаємозв'язків між окремими показниками особистісної зрілості («Рівень особистісної зрілості» Ю. З. Гільбуха), використано процедуру кореляційного аналізу (на

підставі обчислення коефіцієнту лінійної кореляції Пірсона), що був проведений за результатами діагностування вибіркової сукупності (110 жінок зрілого віку).

Ю. З. Гільбух [3] визначає п'ять складових особистісної зрілості. Мотивація досягнень – загальна спрямованість діяльності індивіда на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів в заходи, що вживаються. Ставлення до свого «Я» – шкала, що оцінює особистість людини за такими характеристиками зрілості, як впевненість в своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями і навичками. Почуття громадянського обов'язку – включає патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм. Життєва установка – розуміння відносності всього суцього, переважання інтелекту над почуттям, емоційну врівноваженість, розсудливість. Здатність до психологічної близькості з іншою людиною включає такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми [3].

Отримані дані засвідчили існування значимих зв'язків між окремими показниками особистісної зрілості всередині методики (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення показників особистісної зрілості
(Гільбух Ю. З.)^{*} (Фрагмент інтеркореляційної матриці, Додаток Б)

Показники	Д мотив. досягн.	С ставлення до свого Я	О поч. громад. обов'язку
Д мотив. досягн.	–	,478**	–
О поч. громад. обов'язку	,273**	,352**	–
У жит. установка	,474**	,605**	,365**
В психол. близ.	–	,191*	,227*

^{*}Примітка: 1) у цій і наступних таблицях нулі опущені; 2) рівні значимості: * – 0,05%; ** – 0,01%; 3) наведені лише значущі коефіцієнти кореляції; 4) N=110.

Із табл. 1 очевидно, що існують значимі зв'язки між показниками всередині методики, а саме:

- життєва установка корелює із ставленням до свого Я: U, C ($r=0,605^{**}$); мотивацією досягнень: U, D ($r=0,474^{**}$); почуттям громадянського обов'язку: U, O ($r=0,365^{**}$);

- мотивація досягнень корелює із ставленням до свого Я: D, C ($r=0,478^{**}$); почуттям громадянського обов'язку: D, O ($r=0,273^{**}$);

- психологічна близькість корелює із почуттям громадянського обов'язку: B, O ($r=0,227^{*}$); ставленням до свого Я: U, C ($r=0,191^{*}$).

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що зрілість, головним чином, розглядається в психологічній науці як етап психічного розвитку і якість особистості. необхідною передумовою досягнення пікових переживань самореалізації жінки є прагнення до саморозвитку та особистісних змін, так, як вони є необхідними умовами для розвитку творчого потенціалу особистості. Особистісна зрілість є результатом і ресурсом особистісного розвитку, обумовленим активністю особистості, її здатністю до самодетермінації, саморегуляції, потребою в самоактуалізації й саморозвитку. Перспективи подальших досліджень вбачаються у визначенні зовнішніх та внутрішніх чинників особистісної зрілості на різних етапах онтогенезу.

Список використаних джерел:

1. Анциферова Л. И. Психология самоактуализирующейся личности в работах Абрахама Маслоу / Л. И. Анциферова // Вопросы психологии. – 1973. – № 4. – С. 173-180.

2. Берн Ш. М. Гендерная психология / Шон Меган Берн. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.

3. Гильбух Ю. З. Тест-опросник личностной зрелости / Ю. З. Гильбух. – К. : Научно-практический центр «Психодиагностика и дифференцированное обучение», 1994. – 23 с.

4. Оллпорт Г. У. Личность в психологии / Г. У. Оллпорт. – М. : Ювента, 1998. – 375 с.

5. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К. Г. Юнг // Архетип и символ. – М. : Наука. – 1991. – С. 129-202.

6. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості : теорія та експеримент : [монографія] / В. М. Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2006. – 362 с.

7. Basow S. A. Gender : Stereotypes and roles / S. A. Basow. – [3rd ed.]. – Pacific Grove, CA : Brooks/Cole. – 1992. – 447 p.

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Перепада О.М.

*кандидат психологічних наук,
керівник центру ППСР відділу освіти м. Ватутіне*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПСИХОЛОГА В ПЕРІОД КОНФЛІКТУ В КРАЇНІ

Населення України перебуває в постійному стресі, обумовленому військовими діями, що тривають протягом майже двох років в нашій країні. Увесь цей час особливого значення набуває робота психологічної служби, незалежно від підпорядкування.

Так, суттєво зросло навантаження та обсяг роботи практичних психологів системи освіти. До пріоритетних напрямків роботи додалися такі вектори, як психологічний супровід: навчально-виховного процесу в період конфлікту в країні, адаптації осіб, тимчасово переселених з місць проведення АТО, демобілізованих військовозобов'язаних із зони АТО та членів їх сімей, тощо.

В сфері охорони здоров'я також стали помітними зміни: посади медичних психологів, лікарів-психологів, а за їх відсутності – практичних психологів були введені в тих закладах, в яких, пропри вакансії, здійснювалась «економія» коштів. Основним завданням психологів системи охорони здоров'я визначено психологічний супровід, соціально-психологічна реабілітація демобілізованих військових із зони проведення АТО.

Особливого значення та масштабу набула волонтерська робота, спрямована на підвищення психологічної компетентності населення, попередження посттравматичних розладів, допомогу в адаптації осіб, тимчасово переселених із місць проведення АТО. До цієї роботи, як гриби після дощу, почали активно з'являтися та долучатися неурядові громадські організації регіонального, державного та міжнародного рівнів. При цьому активно обговорюються шляхи та методи психологічної допомоги, психотерапії, психокорекції, соціально-психологічного супроводу. Розроблені рекомендації для допомоги військовим, демобілізованим та їх сім'ям, мешканцям Донецької та Луганської областей, які тимчасово проживають в інших областях України, є розробки та

посібники для роботи в навчальних закладах. Однак, при цьому само собою розуміється, що психолог, який здійснює всю цю роботу сам є психічно здоровим, врівноваженим і не потребує такої ж допомоги, хоча це невірно.

Метою статті є теоретичний аналіз стану дослідженості психологічного здоров'я психологів, які надають психологічну допомогу різним верствам населення.

Особистість психолога виступає предметом дослідження науковців з точки зору: особливостей праці, професійного потенціалу та становлення (С.Д. Максименко, Г.С. Абрамова, Н.Р. Гуліна, В.М. Просьолова, Р. Кочунас, О.П. Єрмолаєва, Д.О. Леонтьєв, Ю.М. Швалб, Дж. Сандлер, Л.Б. Шнейдер); особистісних характеристик психолога (О.Ф. Бондаренко, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, О.С. Романова, Н.В. Чепелева); супервізії та особистісного потенціалу психолога (Д. Якобс, А. Браун, И.Д. Булюбаш, Е. Уільяме, Д. Оудсхоорн); особливостей особистості майбутнього психолога (Г.О. Балл, С.В. Васильківська, П.П. Горностаї, С.Д. Максименко, Н.В. Чепелева, О.В. Ямницький) [1-3; 6].

Наразі в Україні відсутня обґрунтована статистика про особливості динаміки емоційного та психологічного психологів, які працювали під час Майдану, надавали чи надають психологічну допомогу зараз в зоні АТО, працюють в госпіталях, тощо.

Частина з цих спеціалістів продовжує працювати, інша частина – наразі «закрила» тему волонтерства, благодійності, особистісного «включення» в події, що відбуваються в країні. Причини такого «замороження» різні: тут йдеться як про професійне та емоційне вигорання, так і про особистісну травматизацію, деформаційні процеси структури особистості та професіонала. Також сюди можна віднести і решту суто загальних чинників у вигляді порушення адаптації, соціальних, особистісних, біологічних факторів, адже тип професії не виступає винятком чи умовою, виключення можливості виникнення того чи іншого стану, професія психолога не «оберігає» від виснаження, вигорання, деформації, особистісної травматизації.

Об'єктивно, можна припустити що існують певні особистісні та професійні зміни, які стимулюють розвиток деформаційних процесів, до яких можна віднести «підсвідому інфекцію» (К. Янг), яка виникає через постійні контакти з іншою, нездоровою, темною

стороною особистості людини; загрозу втратити ідентичність (A. Storr), вплив змін особистості на стосунки в сім'ї (Р. Кочунас) [4].

Коли волонтерська та внутрішньо глибоко мотивована інтенсивна робота не підкріплюється ресурсуванням, вмикаються механізми, що «запускають» процеси емоційного вигорання, які спонукають до витіснення здобутих професійних вмінь та навичок в фаховій діяльності.

За даними Р. Кочунаса, роботу психолога та психотерапевта вважають однією з професій, яка вимагає відповідальності та великого емоційного навантаження [4]. Проблемним чинником також виступають доволі невизначені критерії успішності проведеної консультаційної чи психотерапевтичної роботи.

За Paine, Maslach, Corey представникам цієї професії у більшій мірі загрожує «синдром вигорання», до причин виникнення якого відносять монотонність роботи, за умови, що її сенс не є достатньо визначеним; вкладення в професійну діяльність значних особистісних ресурсів при недостатньому рівні їх позитивного оцінювання; робота з «немотивованими» клієнтами та несуттєві результати роботи з такими клієнтами, напруженість та недостатній рівень професійної підтримки з боку колег; брак умов для самовираження особистості психолога на роботі; робота без можливого навчання та вдосконалення; особистісні невирішені конфлікти спеціаліста [4].

Критичне поєднання декількох із названих факторів негативно впливає на особистість психолога та, досить часто, виступає причиною цілковитої відмови займатися тим, що ще так недавно радувало, приносило задоволення, відчуття власної компетентності, значимості, потрібності.

Дослідження змін, які відбуваються в структурі особистості, чи в психологічному стані психологів, дозволить побудувати відповідну програму, спрямовану на відновлення фахівців та попередить подальший розвиток порушень, пов'язаних із професійною діяльністю в період конфлікту в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Вачков И. В. Введение в профессию «психолог» / И. В. Вачков, И. Б. Гриншпунт, Н. С. Пряжников. – Москва; Воронеж: Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та, 2003. – 464 с.

2. Гулина Н. Р. Психологические условия становления профессиональной идентичности личности : автореф .... канд. психол. наук: спец.: 19.00.01 / Н. Р. Гулина. – Новосибирск: [б. и.], 2004. – 26 с.

3. Ермолаева Е. П. Психология реализации профессионала в условиях социально-экономических изменений: автореф. ... док. психол. наук : спец. – 19.00.03 / Е. П. Ермолаева. – М.: [б. и.], 2009. – 43 с.

4. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. – М.: Академический проект, 1999. – 240 с.

5. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: монография / Л. Б. Шнейдер. – М.: МОСУ, 2001. – 272 с.

6. Ямницький О.В. Особливості професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх практичних психологів: автореф. канд.психол.наук: спец. – 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Одеса, 2016. – 19 с.

Яновська О.Є.

студентка,

Інститут післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПИТУВАННЯ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ФІЛЬТРАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АТО

Державна прикордонна служба України здійснює активні заходи з метою недопущення проникнення на територію України радикально налаштованих осіб, терористів та сепаратистів, в тому числі з АР Крим та окупованих територій Донбасу, проросійські налаштованих громадян, зброї, засобів ураження, наркотиків та інших заборонених предметів й речовин. За таких умов, посилюються фільтраційні заходи з метою протидії терористичній та іншій злочинній діяльності, у першу чергу, за участі військовослужбовців ДПС України [1, с. 43]. Процедура фільтрації полягає у здійсненні цими органами системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів з метою пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [2, с. 64].

Основним засобом і умовою успішної діяльності прикордонних загонів під час виконання фільтраційних заходів у районі проведення АТО є конструктивне спілкування з різними категоріями осіб. Спілкування – це встановлення і підтримання цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту між людьми, що включає в себе, обмін інформацією, вироблення стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння один одного. Спілкування, реалізоване в рамках рольової професійної позиції, завжди цілеспрямоване. Для цього водночас треба виконувати кілька функцій: безпосередньо взаємодіяти з партнером, спостерігати за собою і своїми діями з позиції «професійної відповідності» (рефлексивний контекст спілкування), постійно тримати під контролем мету комунікації, оцінювати доцільність її збереження або заміни на нову (раціональний контекст спілкування).

Таким чином, військовослужбовці ДПС України під час реалізації поставлених перед ними завдань вимушені бути водночас ініціаторами, організаторами та виконавцями поставленої мети. Незалежно від змісту спілкування їм доводиться реалізовувати кілька функцій. Наприклад, встановити психологічний контакт, стимулювати партнера по спілкуванню до виконання певних дій, закріпити певні статусно-рольові відносини, як нормативні.

Проблема встановлення психологічного контакту з різними категоріями осіб у процесі виконання оперативно-службових завдань завжди є актуальною, оскільки вимагає від співробітників ДПС України не тільки якісних психологічних знань й комунікативних здібностей, а й усвідомлення та врахування всіх тонкощів міжособистісної взаємодії, власних емоційно-вольових якостей і можливостей. Психологічний контакт визначається як процес взаємного оцінювання, взаємозацікавленості, встановлення і підтримання довірчих стосунків членів оперативних груп з різними категоріями осіб. Як відомо, тактика і прийоми встановлення психологічного контакту залежать як від психологічних особливостей військовослужбовця, так і об'єкта зацікавленості, мети бесіди, умов, у яких вона відбувається.

Мета встановлення психологічного контакту залежить від професійних цілей та завдань, при цьому процес опитування передбачає встановлення психологічного контакту і має декілька основних етапів: сприймання та оцінювання; знайомства; вступної та основної частини бесіди; завершального етапу.

Для психологічної оцінки достовірності отриманої інформації також слід враховувати також індивідуально-психологічні особливості людини, яка є об'єктом опитування. Це пов'язано з тим, що людина як носій інформації може її спотворювати під час відтворення залежно від стійких або ситуативних інтересів, досвіду, орієнтації, інтелектуального розвитку, ступеня активної взаємодії з матеріалом запам'ятовування, охоплення його системою знань і уявлень. Оцінюючи інформацію, необхідно враховувати наявність суб'єктивних нашарувань, що зумовлені індивідуально-психологічними особливостями людини, яка повідомляє інформацію, а саме: спрямованість особистості, її ієрархічно організовану ціннісну сферу; природно зумовлені особливості психічної регуляції, що складають темперамент; стійкі, набуті в соціальних умовах способи регуляції поведінки, тобто характер людини; соціально-статусні психічні прояви.

Також слід вказати, що з метою отримання інформації невербальними засобами комунікації широко використовується метод візуальної психодіагностики, який призначений для оцінки психологічних характеристик людей за їхніми зовнішніми проявами [3, с. 12]. Той факт, що невербальна поведінка є відображенням несвідомої психічної діяльності та у порівнянні з мовною набагато меншою мірою контролюється свідомістю, пояснює те, що аналіз невербальних реакцій людини є одним найбільш результативних методів діагностики неправдивої інформації. Це зумовлено насамперед психічною діяльністю підсвідомості, що працює поза особистим контролем людини, тому невербальні сигнали дуже важко «підробити», це дозволяє довіряти цій мові більше, ніж словам. Крім того, вербальні й невербальні реакції збігаються в такій мірі, що добре підготовлений фахівець за голосом може визначити, який рух робить людина в момент промовляння тієї або іншої фрази.

Таким чином, виділяють такі ознаки нещирості: фізіологічні реакції (почервоніння чи збліднення обличчя, сльози, виділення поту на різних ділянках тіла, частий подих, перехоплення подиху, тремтіння в колінах, сухість у роті); рухи ніг (пересування ніг, дрібне вистукування по підлозі, удари ногами по ніжках столу та інших предметах); сигнали корпусу; суперечлива жестикуляція; рух обличчя (посмішка, рухи бровами, рухи губами, звуження або розширення очей, напруга м'язів чола, зміна контуру рота); вербальні реакції (мова). Отже співробітнику ДПС України, який

проводить опитування слід усвідомити, що не можна аналізувати людину тільки за одним з проявів, наведених вище, завжди слід враховувати комплекс ознак та ситуацію, в якій знаходиться особа.

У процесі виконання фільтраційних заходів в умовах АТО особливого значення набуває вміння прикордонників використовувати психологічні прийоми проведення опитування осіб, які становлять оперативний інтерес, і відповідно отримувати достовірну інформації в максимально стислі терміни. Щоб зменшити кількість помилок під час діагностики обману за невербальними ознаками, слід оцінювати певну людину на основі змін у її поведінці людини; порівнювати звичайну поведінку з тією, що вона демонструє під час бесіди. Знання наведених вище психологічних аспектів оцінки якості одержаної інформації та виявлення ознак нещирості у процесі спілкування нададуть змогу прикордонникам ефективно виконувати завдання та діяти на упередження у районі проведення АТО, виявляти терористів та диверсантів у людських пасажиропотоках, особливо в місцях перетину державного кордону України.

Список використаних джерел:

1. Кузьмін С.А. Фільтраційна робота як особлива форма спеціальної правоохоронної діяльності / С.А. Кузьмін, О.В. Борисова // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – Вип. 19. – С. 41-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_19_62.

2. Романюк Б.В. Фільтраційна робота як один із елементів реалізації правоохоронної функції Державної прикордонної служби України // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: Всеукраїнська науково-практична конференція [Серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 14 листопада 2008 року) / Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький: НАДПСУ, 2008. – С. 64–65.

3. Пенькова Н.Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / Н.Є. Пенькова; Держ. служба України з надзвичайних ситуацій, Нац. ун-т цивільного захисту України. – Харків, – 2015. – 23 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ; ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Грубі Т.В.

*кандидат психологічних наук, старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнко*

ПРОФЕСІЙНА АВТОНОМНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Важливою вимогою сьогодення у вищій школі є автономність викладача, що обумовлена переходом до нової моделі вищої освіти, заснованої на інтенсифікації, індивідуалізації та диверсифікації навчального процесу. В сучасних умовах підвищується рольова активність викладача вищої школи, до нього пред'являються нові вимоги, одною з яких виступає високий рівень розвитку автономності.

Такий підхід до розуміння професійної автономності відповідає основним положенням Болонського процесу, де здатність діяти автономно виділена серед ключових, універсальних компетенцій професіоналів всіх напрямків підготовки і визначається в широкому сенсі як «готовність приймати на себе відповідальність за спосіб життя, вміння адаптуватися до змін у світі та діяти самостійно» [2].

Однак аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що питання професійної автономності науково-педагогічного персоналу вищої школи є недостатньо вивченим.

Особливістю професійної діяльності викладача ВНЗ є відносно високий ступінь свободи, який зумовлений відсутністю щоденного контролю керівництва, тривалістю щорічної професійної відпустки, правом на творчі канікули для здійснення наукової діяльності, тощо.

Е. Азбукіна і Л. Волошина зазначають, що педагогічна діяльність вимагає постійної творчої готовності, пошуку нетривіальних та водночас оптимальних рішень в нестандартних професійних ситуаціях [1].

О. Шрейн і Е. Штумпф, аналізуючи професійну діяльність викладача, також виділяють високу автономність професії, що

вимагає напруженої розумової праці та підвищеного ступеня професійної відповідальності [6].

Аналіз наукової літератури [3] свідчить про те, що професійна автономність виступає ключовою компетенцією суб'єктів освітнього середовища ВНЗ. При цьому професійна автономність персоналу вищої школи характеризується особливим потенціалом та може виступати в якості:

а) основи професійної соціалізації викладача та розвитку його професіоналізму;

б) чинника розвитку безперервного особистісного та професійного зростання викладача, його самореалізації в соціокультурному контексті;

в) чинника забезпечення психологічного комфорту викладача, його задоволеності професійною діяльністю, а відтак і чинника профілактики синдрому «професійного вигорання»;

г) чинника розвитку перфекціонізму викладачів;

д) індикатора якості підготовки викладачів;

е) чинника розвитку автономності студентів;

є) чинника інноваційного розвитку освітнього середовища ВНЗ;

ж) основи культури вищої освіти та чинника підвищення ефективності вищої освіти.

Аналізуючи професійну автономність сучасного викладача, варто відзначити її значимість для розвитку освітнього середовища ВНЗ. Адже, за останні кілька років діапазон професійних дій викладачів значно розширився: складання навчальних планів, вибір і самостійна розробка методичного забезпечення дисциплін, участь в науковій, грантової діяльності, міжнародних проектах, освоєння нових навчальних середовищ, створення нових форм організації занять тощо. Вирішуючи ці завдання, викладач постає ключовою фігурою процесу інноваційного розвитку всієї системи вищої освіти.

Крім того, професійна автономність викладача ВНЗ, на дослідників, є одним з провідних чинників розвитку навчальної автономності студентів (Н. Аокі, Ф. Бенсон, К. Касл, Д. Літл, І. Макграт, Е.А. Носачева і ін.), забезпечення автономії ВНЗ та інноваційного розвитку системи вищої освіти [3].

У філософії автономність тісно взаємопов'язана з проблемою діалектики залежності та незалежності. Варто зауважити, що автономність тлумачиться не як дистанціювання особистості від суспільства, а співвідноситься з «дією факторів внутрішньої незалежності, мотивів і потреб особистості через зовнішні умови»

[5]. Автономність одночасно враховує особистісні характеристики і дозволяє раціонально їх співвідносити із зовнішніми умовами, дозволяючи особистості на основі усвідомлення залежності від ситуації управляти цією ситуацією, здійснюючи вибір.

На сьогоднішній день в сфері психологічних дослідження професійної автономності викладача існує безліч різних визначень даного поняття.

Автономність викладача ВНЗ представлена як «право на свободу від контролю» [9], «здатність керувати власною професійною діяльністю» [11], «свобода і/або відповідальність за здійснюваний вибір в сфері професійної діяльності» [12], «здатність розвивати в собі певні навички, вміння, і ставлення до себе як до педагога у співпраці з іншими» [7] тощо.

Професійна автономність виступає основою позитивного напрямки розвитку особистості [8] і душевного здоров'я людини [3], має потенціал щодо розвитку механізмів саморегуляції і самодетермінації особистості [13], припускаючи присутність усвідомленої відповідальності за власні дії, вчинки, розуміння індивідом значущості своєї особистості та постійне прагнення до особистісного розвитку [5].

Д. Леонтьєв розглядає професійну автономність як інтегральний комплекс внутрішніх чинників, що забезпечує освоєння викладачем того чи іншого рівня автономії в професійній діяльності, на відміну від інших типів чинників, що мають «невідчужуваний характер» [4].

О. Гаврилюк досліджує професійну автономність як здатність викладача до інтенсивної професійної активності та особистісного й професійного зростання, що заснована на відносній незалежності від зовнішніх обставин, самостійному цілепокладанні, вільному виборі нормативно заданих форм, засобів, методів і змісту професійної діяльності, рефлексії власного досвіду та професійної поведінки, ініціативності, самостійності та відповідальності за наслідки власних професійно-педагогічних дій [3].

Слід зазначити, що досить важливим чинником є усвідомлення науково-педагогічним персоналом вищої школи «місії» власної професійної автономності, розуміння того, що автономність, по-суті, покликана забезпечити не свободу «від» як відхід від контролю та відповідальності, а свободу «задля» здійснення самоконтролю, творчості і безперервного особистісно-професійного саморозвитку [3]. Тобто, автономність викладача означає не відсутність контролю над його педагогічною діяльністю, а самостійне управління

навчальним процесом на основі глибокого розуміння освітнього контексту та професійної відповідальності. Як зазначає К. Кастл, саме «автономність дозволяє педагогам стати творцями навчального плану, а не лише його виконавцями» [10].

Зважаючи на вищесказане, професійна автономність стимулює розвиток творчих здібностей і моральних якостей особистості викладача, духовно-моральний потенціал, соціальну компетентність, позитивну Я-концепцію, виховання поваги до прав і свобод особистості тощо.

Професійна автономність впливає на стійкість викладача до впливу чинників стресу, високий ступінь мотивації досягнень, зокрема, в сфері особистісного та професійного зростання, усвідомлення значущості власної ролі в розвитку освітнього середовища ВНЗ і особистісної відповідальності за власні професійні дії. Крім того, професійна автономність викладача ВНЗ може бути показником особистісного здоров'я, а також індикатором позитивного спрямування його особистісного та професійного зростання.

Список використаних джерел:

1. Азбукина Е.Ю. Духовные ценности и личностный потенциал педагога / Е.Ю. Азбукина, Л.В. Волошина // Вестн. Томского гос. пед. ун-та. – 2013. – Вып. 4 (132). – С. 38-41.

2. Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход (книга-приложение 1) / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 536 с.

3. Гаврилюк О.А. Контроль и автономность деятельности преподавателя ВУЗа / О.А. Гаврилюк // Вестник ТГПУ. – 2013. – № 9 (137). – С. 71-77.

4. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 1 [Электронный ресурс]. URL : <http://i-psy.ru/content/view/87/119/>.

5. Похилько А.Д. Социокультурная автономность сознания: философско-антропологическое измерение: дис. ... д-ра филос. наук. Ставрополь, 2007.

6. Преподаватель в XXI веке: рек. указ. [2000–2010 гг.] / Сост.: О.П. Шрейн, Е.А. Штумпф; под ред. О.И. Ткаченко. – Челябинск: ЮУрГУ, 2010. – 147 с.

7. Шурупова Р.В. Качество образовательной услуги и профессионализм педагога / Р.В. Шурупова, И.И. Макарова // Высш. образование в России. – 2009. – № 3. – С. 169-171.

8. Юнг К.Г. Структура психики и процесс индивидуации. – М., 1996.

9. Aoki N. Aspects of teacher autonomy: Capacity, freedom, and responsibility / eds. P. Benson, S. Toogood // *Learner Autonomy 7: Challenges to Research and Practice*, Dublin. – P. 110-124.

10. Castle K. The meaning of autonomy in early childhood teacher education / K. Castle // *Journal of Early Childhood Teacher Education*. – 2004. – № 25 (1). – P. 3–10.

11. Little D. Learning as dialogue: The dependence of learner autonomy on teacher autonomy // *System*. – 1995. – № 23:2. – P. 175-81.

12. Littlewood W. Autonomy in communication and learning in the Asian context. In KMITT (eds.) / W. Littlewood // *Proceedings of the Intern. Conf. Autonomy 2000*, Thonburi. Thailand: KMITT. – 1997. – P. 124-140.

13. Ryan R.M. Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination, and will? / R.M. Ryan, E.L. Deci // *Journal of Personality*. – 2006. – № 74. – P. 1557–1586.

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**МАТЕРІАЛИ ІІІ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Матеріали друкуються в авторській редакції

Дизайн обкладинки: А. Юдашкіна
Верстка: Н. Кузнєцова

Контактна інформація організаційного комітету:
73005, Україна, м. Херсон, а/с 20,
Науковий журнал «Молодий вчений»
Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 13.10.2016. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 6,98. Тираж 100. Замовлення № 1016-296.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.